MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – KOMMUNIKÁCIÓ

2013.

VII. évfolyam 3–4. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – KOMMUNIKÁCIÓ

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Kommunikáció- és Társadalomtudományi Intézetének folyóirata

2013. VII. évfolyam 3–4. szám

Szerkesztőség: 4026 Debrecen, Kálvin tér 16.
Telefon: +36 52/518 525
E-mail: *mediarium@licium.hu*
Internet: *www.licium.hu/mediarium*

Felelős kiadó: Fekete Károly rektor

Készült a Kapitális Nyomdában, Debrecenben
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 1789–0357

Szerkesztőség:

FEKETE KÁROLY (főszerkesztő)

BARÁTH BÉLA LEVENTE, VITÉZ FERENC (felelős szerkesztők)

BEREK SÁNDOR, GONDA LÁSZLÓ, LOVAS KISS ANTAL, KMECZKÓ SZILÁRD,
OLÁH RÓBERT, PUSZTAI GABRIELLA (szerkesztők)

ARANY LAJOS (olvasószerkesztő)

Borítóterv: Bodnár Zsolt

Megrendelhető a szerkesztőség címén.
Kéziratokat a szerkesztőség és/vagy a felelős szerkesztők e-mail címére várunk
(barathb@drhe.hu; ferko824@gmail.com).
A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

TARTALOM

Műhely

BERTHA ZOLTÁN
Makkai Sándor – és a magyar sorskérdések 5

Örökség

SZABÓ LÁSZLÓ
Sebestyén Jenő politikai nézetei és azok fogadtatása 14

JANDÁCSIK PÁL
Levelek Kiss Árpádnénak.
Kísérletek a programozott oktatással az 1970-es években 39

KINDA ISTVÁN
Megszorító gazdaságpolitikák Székelyföldön
a 20. század első felében 53

A Magyar Nyelv Napja

FEKETE KÁROLY
Szeretett nyelvünk és a szeretet nyelve 63

ARANY LAJOS
Királyfi-anyanyelvünk.
Közelítések Krúdy Gyula Felhő című tárcájához 68

Vizuális kommunikáció

TAKÁCS JUDIT
Hogyan változtatta meg a finn design a világot? 88

VITÉZ FERENC
A vizuális retorika perspektívái 99

Szemle

OLÁH RÓBERT
Közérthető olvasmány a vizsolyi Biblia fordítójáról (Szabó András: A rejtőzködő bibliafordító – Károlyi Gáspár) 114

KENYHERCZ RÓBERT
A szöveghagyományozódás problematikái. Két könyv az egyházi nyelv történeti vizsgálatáról (Demján Adalbert: A tékozló fiú példázatának magyar fordításairól; A. Molnár Ferenc – Oszlánszki Éva: Szenci Molnár Albert zsoltárainak szöveghagyományozódásáról) 117

FEKETE KÁROLY
„Ó, Szent István, dicsértessék…” (Madarász Kathy Margit kiállításáról) 123

BERTHA ZOLTÁN

Makkai Sándor – és a magyar sorskérdések

A teológia, a vallásbölcselet tudós professzora, a traumatikus történelmi fejlemények éles szemű értelmezője, a nemzeti közösség lelki megújítására elszánt energikus egyházi vezető a hit, a tudás, az értelem minden eszközével a gyökeresen személyes és kollektív megigazulás legvégső feltételeit és lehetőségeit kutatta, vagyis a keresztyén üdvösségtan eleven egzisztenciális jelentőségének tudatosításával a konkrét és véges emberség létadottságait közvetlenül a végtelen értékabszolútumok felemelő szellemi dimenzióihoz viszonyította és kapcsolta. Olyan perspektívákat kínált az egyes ember, a história szorongató valóságába vetett magyarság s bármely sorsközösség, de az egész emberiség számára is, amelyek a hitelvű és hitlényegű megmaradás és minőségeszmei kiteljesedés biztosítékaira és reménységforrásaira világíthattak rá. Hiszen nemhogy az életidő és az élettartam eredendő korlátai, de még az azon belüli szenvedéstapasztalat mélybe húzó kilátástalanságai sem szakíthatják el az emberi lényt önnön teremtményi és megválthatósági esélyeitől: éppen az esendőségben feltámasztható átvalósulásigény szükségképpeniségétől. S ha az üdvözülés reménye ott fokozódik, ahol az áldozat és az áldozatosság, a szenvedés és a sorsvállalás spirituális-erkölcsi hatalma növekszik, akkor egész nemzetek és nemzetrészek, így a kisebbségi helyzetbe taszított magyarok hit- és identitásmegtartó vállalkozása sem kevesebb, mint a transzcendentálisan szavatolt egyetemes humánum – benne az öntökéletesítő akarat, a morális perfekcionizmus – örökérvényű megnyilatkozása. Ekképpen az erdélyi magyar szellem is „arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között, nagy erőfeszítéssel egyetemesen emberi szellemmé legyen" – ahogyan azt Makkai Sándor nemzetélettani programja, heroikus etikai axiómája a húszas években megfogalmazta.

Életműve hatalmas gondolati és műfaji horizontokat fog át. A máig inspiratív Ady-monográfia, a *Magyar fa sorsa* („mely bizonnyal méltó" a költőhöz Németh László szerint is), a modern hitmélyítő protestáns teológiai, valláselméleti, művelődéstörténeti, irodalomkritikai vagy nemzetnevelési nagyesszé sorozatai az *Öntudatos kálvinizmus*tól az *Örök Erdély*ig, a Bethlen Gábort (*Egyedül*) vagy Széchenyit (*Harc a szobor ellen*) megidéző portrékon át a kritikai önvizsgálatban gyö-

kerező nemzetszemléletet körvonalazó és így a felelőtlen illúziókat szertefoszlató *Magunk revíziójá*ig (amely 1931-ben jótékonyan rázta fel a szellemi közéletet, s amely Móricz Zsigmond szerint a kisebbségi magyar sorsproblémák boncolgatása révén a közös, integer magyar lelkiség, „a *múlt*, a *nép* és az *ifjúság* kérdésére" ad válaszokat), továbbá a történelmi, társadalmi, lélektani regényműfaj jeles alkotásai az *Ördögszekér*től a *Holttenger*ig: csupán jelezhetik azokat a területeket és csúcsokat, amelyek a lassan mégiscsak megvalósuló újrakiadások révén is az irodalom-, egyház- és eszmetörténeti áttekintések súlypontjait képezhetik majd.

Az utóbbi félévszázad szórványos – bár jelentős – tanulmányai mellett, amelyek a Makkai-életmű egy-egy aspektusára vonatkoztak (Cseke Péter, Dávid Gyula, Cs. Gyímesi Éva, Szőcs István, Láng Gusztáv, Pomogáts Béla, Veress Károly, Kozma Zsolt, Végh Balázs Béla, Lakner Lajos, Imre László, Nagy Pál és mások tollából), átfogó szellemtörténeti és filológiai teljesítményekkel az utóbbi időkben a Debreceni Református Hittudományi Egyetem jeles tanára és kutatója, ifj. Fekete Károly állt elő, aki 1997-ben megjelent *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága* című monográfiájában részletező pontossággal tekintette át a keresztyén gondolkodó egész teológiai életművét a vallástudomány és vallástörténet, a szisztematika-teológia, az egyházismeret (az ekkléziasztika), a liturgika, az igehirdetés-tan (a homiletika), a hitoktatás (a katechetika), a személyes és közösségi lelkigondozás, a poimenika és a pasztorálteológia, a református dogmatika és missziológia számtalan területét elkülönítve és átölelve egyszerre. *Tudománnyal és a hit pajzsával – Válogatott Makkai-tanulmányok* (2008) című újabb kötetében ifj. Fekete Károly ugyancsak „végigjárja Makkai Sándor életének és munkásságának legfontosabb állomásait. Bemutatja professzori pályáját, pedagógiai és valláspedagógiai munkásságát, a nemzeti öntudat fontosságát valló nézeteit, a gyülekezetnevelést és a nemzetnevelést összekapcsoló koncepcióját, közéleti szerepvállalásait, vallásfilozófiai nézeteinek ösztönzőit, baráti kapcsolatainak szemléleti megalapozottságát. Elemzi irodalmi munkásságát, valamint közli Makkai Sándor népbírósági tárgyalásainak iratait, a vádiratot és a védőbeszédet" – összegzi mindezt Görömbei András. Vagyis „mai üzeneteket és tanulságokat is faggat" (Vitéz Ferenc), s igazolja, hogy „nem ábrándkergetés az élet, a politika nagy kérdéseinek keresztény megoldása" (Imre László).

Mindazonáltal igen nehéz vállalkozás lenne valamifajta teljességigényű nagymonográfiával állni elő arról a Makkairól, akinek – a kiváló bécsi emigráns filozófiatörténész, Hanák Tibor szerint – „úgyszólván minden probléma írássá változott keze alatt", s akiben „teológus és író egymást kölcsönösen áthatva és

emelve egyesülnek" (Hegedűs Lóránt). Vagy a kolozsvári Kozma Zsoltot idézve: „átfogó, a teljesség igényével megírandó feldolgozásnak nemcsak az az akadálya, hogy erre a feladatra csak olyan vállalkozhat, aki filozófus, teológus, irodalomtörténész, sőt pszichológus egy személyben, tehát kongeniális Makkaival, hanem az is, hogy ez kortársi feladat lenne, márpedig erről le kell mondanunk."

Az mindenesetre bizonyos, hogy Makkai korszakosan nagy ívű fejtegetésekkel bővítette mindazt, ami Kós Károly, Kuncz Aladár, Reményik Sándor és mások nézeteiben a transzszilvanizmusról, a magyarság sorskérdéseiről kikristályosodott. Kikerekítve a kisebbségi humánum tézisét, miszerint „a kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpeni, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is egy nemesebb humánum, egy egyetemesebb emberi szellemiség, egy a nemzeteket összekötő kultúra és végre az igazi embertestvériség nagyszerű és gyógyító jövőjének előkészítésére." És azt nyomatékosítva mindegyre, hogy az örök krisztusi eszmény élő valóságába vetett hit és bizodalom a világban is érvényre juttathatja a szép, a jó és az igaz legfőbb metafizikai értékformáit, s ezáltal az istenkövető ember fölébe nőhet sorsának, helyzetének és nyomorúságainak. Az „emberi élet magasba lendítése" segíthet a túlélésben, az értékek szummitását, a feltétlen életnormát jelentő Isten szeretete (az onnan származó és az oda irányuló szeretet) biztos támaszt nyújthat az emberlét értéktudatos, ennélfogva jövőt érdemlő folytonosságához. „Mert az a jelentés, amit a hit megragad, az életnek mélyebb, örökkévaló jelentése és így az egész életmegvalósulásra kiható, döntő jelentő ereje van. A hitnek mérhetetlenül nagyobb az életformáló ereje, mint az értelemnek" – szögezi le egyik alaptétele.

Eszméinek alakulásában jelentékeny ihlető szerepet játszottak a jeles elődök és kortársak, Schneller Istvántól Böhm Károlyig, főként a neokantiánus filozófia ismeretelméleti és axiológiai képviselői, s természetesen Karl Barth és a dialektikai teológia követői, illetve Ravasz László vagy a keresztyén egzisztencialista szemléletmódhoz kötődő Tavaszy Sándor. Abban a vállalkozásban, amely az elbürokratizálódás veszélyével küzdő egyházat misszióivá, a missziót pedig egyházivá tenni igyekezett (hogy tehát „a hitből fakadó szeretet hatalmának organizált és fölszerelt felszabadítása" tisztán érvényesüljön), Makkainak kiváló értői és munkatársai akadtak, de támadtak szintén elkötelezett vitapartnerei is. Izgalmasak például a Victor Jánossal folytatott polémiában felmerülő álláspontok, nevezetesen hogy Makkai a masszív erdélyi népegyházi szemlélet talajáról indulva bízik a missziós egyház küldetésbetöltő erejében, míg Victor a bomló keretekre reflektálva kívánja a külmisszió, a kifelé irányuló szolgálatok, a keresz-

tyén egyesületi mozgalmak energiáit mozgósítani és kiterjeszteni. (Népemmel az egyházért: egyik jelmondatos alapcélja volt ez az egyházkormányzó Makkainak. Hogy az egyház valóban „a rábízott nép életének lelki irányítója, mindennapi munkájának megszentelője, szenvedéseiben vigasztalója és a hitből fakadó szeretet tevékeny közösségébe szervezője", a magyarság pedig igazán „lelki nemzet" lehessen.) És így vált ez az eszme később – egyébként a marosvécsi íróközösségnek vagy irodalmi parlamentnek, az Erdélyi Helikonnak szintúgy oszlopos tagjává váló – Makkai Sándor püspöki programjává is, amely – amiként azt Fekete Károly lényegre törőn megragadja – egyháztörténeti jelentőségre a „sajátos erdélyi kegyesség kohójaként", az evangéliumi szellem apostoli hírvivőjeként, a pontos helyzetfelmérés és problémafelvetés, az őszinteség, a bátor helytállás, az elvi és gyakorlati teológiai igényesség képviseleteként tett szert.

„A nemzeti lét földi adottság, de isteni ajándék, a nemzethez tartozás pedig isteni kiválasztás eredménye, de ugyanakkor emberi misszió is" – vallja Makkai, s hogy a krisztusi út az elidegeníthetetlenül és sajátosan értékes nemzeti sajátosságok, kulturális identitástartalmak megőrzésére elszánt magatartáselveket is magába foglalja, az elkötelezettséget a lelki-kulturális nemzeti önazonosságot megtartó és kiteljesítő küzdelem örökös folytatásához. A nemzet nem Isten (így a nemzetvallás nem abszolutizálható), de eszköz a világ megszentelődése számára. Makkai szerint „a nemzet a népiség alapján álló olyan közösség, melyet történelmi múlt és szellemi kultúra öntudatosított a maga fenntartására és megvalósítására. Az egyház a nemzet életében a lelki őrálló, a prófétai tiszt hordozója avégre, hogy ez az öntudat Isten Igéjének mértéke alatt álljon, tisztuljon és érvényesüljön." A nemzeti hivatástudat Isten akarata szerinti szakralizált megnyilatkozása pedig így garantáltan az egyetemes emberség jelzőfényévé válik. S az egyház egyetemessége viszont arra int, hogy nem szabad eltüntetni azokat a páratlan vonásokat, amelyeket egy-egy nemzeti közösség reprezentál. Mert „a keresztyénség az Isten világának gazdagságát és dicsőségét szemléli és magasztalja abban, hogy Isten a lelkek világrendjét páratlan és pótolhatatlan nemzeti lelkületek típusaiból állítja össze, s minden nemzet előtt ott látja állani azt a feladatot, hogy az illető nemzet a maga sajátos módján, nemzeti lelkülete sajátos vonásainak megnemesítésével vegyen részt az emberiség nagy lelki egységének, az Isten országának létrehozásában"; így „az a legéleterősebb keresztyénség, amely a maga egész tisztaságában nemzeti eszménnyé tud válni és az a legértékesebb nemzeti élet, amely a nemzet minden életrevaló tulajdonságával tiszta keresztyénné tud lenni" – ahogy ezt Fekete Károly Makkai nyomán összefoglalja.

A kortárs Karácsony Sándor (*Protestáns Szemle*, 1938/2. 81–86.) is kiemelte, hogy mindez olyasmi, „ami pedagógiai irodalmunkban valóban sokkal inkább 'kellő' idáig, mint 'való': filozófiai egységbe látása és tudományosan módszeres egységben tartása a nemzetnevelés problémájának"; megoldva „a nemzetnevelés fogalmában rejtőző belső pedagógiai problémát: a nemzet, amint van, eszköz, a nemzet, amint lennie kell, öncél."

A nemzetféltő és nemzetnevelő Makkai sokak megdöbbenésére (és persze megannyi személyes és közéleti csalódás után) 1936-ban elhagyta Erdélyt és áttelepült Magyarországra, s felgyülemlett keserűséggel teli híres – *Nem lehet* című – cikkében kifejtette, hogy „a kisebbségi sors nem politikai lehetetlenség, vagy legalábbis nemcsak az, hanem *erkölcsi lehetetlenség*"; „legmélyebb gyökerében elviselhetetlen, mert *merőben ellenkezik az emberi méltósággal*, és ez az, amit Európa lelkiismeretének – ha ugyan van lelkiismerete – nem szabadna eltűrnie és nem lehetne elhordoznia." (Hasonlóképpen fogalmazott Tamási Áron is 1941-ben: „Idegen uralom alatt élni az ember meggyalázásának egyik neme"; és Bibó István is 1946-ban: „*A kisebbségi élet megszűnik teljes értékű emberi élet lenni*, háttérbe szorított, nyomott életté válik"; „a reményből élésnek ez az állapota pedig, ha a remény hamarosan nem valósul meg /…/ *tartósan elviselhetetlen*".)

Makkai írása heves vitát váltott ki – a kisebbségi létparadoxon, a „non possumus" máig égető eszmecseréjét indította el –, mert az erdélyi szülőföldjükön otthon maradottaknak nyilvánvaló szükségük volt morális kitartásuk eszmei igazolására, s ezt elméletileg elsősorban az öntörvényű, autonóm konstitutív értéketika, a kantiánus kategorikus imperatívusz posztulátumával kísérelték meg rögzíteni. A parancsoló hűség és ragaszkodás emblematikus (és a klasszikus német filozófusra utaló) kifejeződése Reményik Sándor válaszcikkében például így hangzott: „Az erkölcsi törvény mint magyar követelmény bennünk. A transsylván csillagok pedig felettünk. És semmi más. / Nekünk lehet – mert kell." A „nem lehet"-tel szembeni „ahogy lehet" Reményiknél versben is kifejeződik, mint ahogy előtte és utána másoknál is a magyar sorsproblémákra adott válaszként számos helyen megjelenik: Arany János *Török Bálint* című balladisztikus históriás-krónikás énekében, *Hősökről beszélek* című poémájában Illyés Gyulánál („tartsd fenn magad, ahogy lehet!"), Szabó Pál *Ahogy lehet* című történelmi regényében („Fegyverrel, ravaszsággal, munkával: de megmaradni. Ahogy lehet" – prédikálta ennek kapcsán annyiszor a karizmatikus irodalomtörténész Czine Mihály), majd Wass Albertnél („hogy valahogyan megmaradjon a család, a magyar élet, a magyar gyermek és a magyar jövendő. Ahogy lehet" –

Adjátok vissza a hegyeimet!), de még napjaink kárpátaljai remekírójának, Nagy Zoltán Mihálynak *A sátán fattya* című regénytrilógiájában is („éli az életet, ahogy lehet"), illetve *Messze még az alkonyat* című „versesregény-variációjában" is („élni, végigélni / a teremtő által beléjük plántált / életet, / tedd / te is / ezt, / ahogy lehet"). És a most hetvenedik évfordulós nevezetes szárszói találkozó záró előadásában Veres Péter is deklarálta: „Azt kell tennünk, amit minden életrevaló nép tett a történelem folyamán: *alkalmazkodni, hogy megmaradhassunk*. Ez minden más eszmei vagy világnézeti igazság előtt áll: *Megmaradni*. Ahogy lehet. S hogy lehet? Úgy, ahogy a nép nagy többsége hiszi, hogy lehet. Mert a hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő." A későbbi évtizedek kommunista (és azon belül romániai) diktatúráját abszurd drámában (*Kétszemélyes tragédia*) képletező Kányádi Sándor viszont ezt adja szereplői szájába: „Nem lehet így élni", s válaszként, hogy „csak így lehet élni"; „és élni kell". S az erdélyi neoavantgárd áramlatokhoz is kapcsolódó Kenéz Ferenc pedig megrázó versfolyamba foglalja a gyötrelmes sorskérdést: „miközben élni próbálunk, / ha tudni nem lehet, / miközben tudni próbálunk, / ha élni nem lehet".

Ahogyan tehát Makkai a legvégső nemzeti létproblémákat kavarta föl vitacikkében, *Magyar nevelés, magyar műveltség* című 1937-es könyvében szintén alapkérdést exponál: magyarság és emberség, identitás és humanitás, humanitás és divinitás egybefüggését. Kijelenti: „nem érette, az ő kedvéért, hanem önmagunkért kell európai nemzetnek lennünk. Ez, éppen ebből kifolyólag, valami egészen mást jelent, mint Európa utánzójának, szolgájának, vagy éppen majmolójának lenni. Nincs szükségünk Európa bűneire, igazságtalanságaira, szeszélyeire, képmutatására, felfuvalkodottságára. Saját magyar jellemünk és szellemiségünk kifejtésére van szükségünk az európai kultúra valódi és örök értékeinek érvényesítése által. A mi európai feladatunk: embernek lenni – magyarul." (Ugyanezt József Attila is hasonló önérzettel mondta: „Az emberiségnek éppen magyar mivoltunkkal tartozunk.") Ez az erkölcsi nemzeteszme végigvonul történelmünkön. Babitsot idézve: „– Mit ér az ember, ha magyar? – kérdezte Ady Endre. De nem ő először, s nem ő utoljára. Azt mondhatnám: az egész magyar történelem ezt kérdezi. Amit Ady versével, szavaival, ugyanazt kérdezte Széchenyi egész életével. Nincs még egy élet, mely oly ellenállhatatlanul veti föl a 'magyarság és emberség viszonyának problémáját'." Néhány példa minderre: „Mi az hát, ami a magyart emelheti? / Valóban nem más, mint az ész s erkölcs" (Berzsenyi Dániel); „Minden ember legyen ember / És magyar" (Vörösmarty Mihály); „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én"

(Petőfi Sándor); „Testvéremül elfogadom, / Ki tiszta ember és magyar. (…) Kitárul a felé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom"; „Ember az embertelenségben, / Magyar az űzött magyarságban" (Ady Endre); „Hát igenis lenni, lenni: elsősorban embernek és emberiesnek lenni, jó európainak lenni és jó magyarnak lenni" (Kosztolányi Dezső); „jövőt nevelni, embert és magyart" (Áprily Lajos); „Ember is; magyar is; magam is"; „adj emberséget az embernek. / Adj magyarságot a magyarnak" (József Attila); „Mennél mélyebben vagyok magyar, annál igazabban vagyok ember. A legfranciábbak franciák, a legnémetebb németek, a legoroszabb oroszok voltak azok, akik az egész emberiségnek is mondtak valamit" (Németh László); „Nem a mi dolgunk igazságot tenni, / A mi dolgunk csak: *igazabbá lenni*"; „Hát minden tárnát fel kell tárni, // Ahol még érc van: emberi s magyar" (Reményik Sándor); aki „amíg embernek hitvány, magyarnak nem alkalmas" (Tamási Áron); „mindíg magunkért, soha mások ellen" (Dsida Jenő); „a magyarság az én szememben, de a múlt magyarjai szemében is: a nemes gondolkozás és a nemes magatartás" (Veres Péter); „A magyar az, akinek jellemzésére azt mondhatjuk el, amit a tökéletes emberről gondolunk"; „Jó magyar az, aki emberi, jó tagja a magyar közösségnek" (Illyés Gyula); „én *ember* vagyok *magyar* és *Európa*" (Hervay Gizella); „EMBERNEK MAGYART, / MAGYARNAK EMBERIT!" (Utassy József).

A fiatal erdélyi kutató, Nagy Zoltán *Makkai Sándor – Módszer, történelem, személyiség* című – jelenleg kiadás alatt lévő – könyve elsősorban a nyelvi-reflexív történelmi és hermeneutikai olvasástapasztalattal nyitja újra az életművet értékelő diskurzust. Legfőbb tézise a Makkai-szövegkorpusz szerves egységét állítja: „azt mondhatjuk, hogy például Makkai irodalmi munkássága nem függetleníthető azoktól a megnyilatkozásaitól, amelyek a kisebbségi létértelmezések kultúrpolitikai, társadalmi, teológiai vonatkozásait hordozzák magukban." Másfelől pedig finom értelmezésekkel mutatja ki a neokantiánus szubjektumfelfogás, a Böhm Károly-i axiológiai szubjektumfilozófia és a heideggeri egzisztenciálontológia alapvetéseinek bizonyos elvi-teoretikus inkongruenciáját Makkai eszmeiségében és a meghatározó korabeli erdélyi magyar filozófiában: „a történelem útján keresett szabadság *lehetőségei*, illetve a valósággal számot vető *felelősség* olyan értékalakzatokat képesek létesíteni, amelyek értelemtulajdonító gesztussal rendelkezhetnek egy, a mindennapjaiban és történelmi önképében folyamatosan elbizonytalanodó közösség létminőségének kiformálása során. Gondolatmenetünk tulajdonképpeni célja tehát az volt, hogy szétszálazza, illetve különböző jelentéstulajdonítások felől közelítse meg a fenti szakaszokban érintett jelenségek

értelmét, amelyek éppenséggel összetett természetükből kifolyólag nem engedték egyoldalú vizsgálatukat." S így „megkockáztatható az az észrevétel, miszerint a neokantiánus értékparadigmára és a Böhm-féle axiológiai koncepcióra támaszkodó kisebbségi értelmiségi tudat könnyebben volt képes tájékozódni a kisebbségi identitást megtörő válságpillanatokban, hatékonyabb cselekvési lehetőségeket, etikai kötelezettségeket dolgozhatott ki magának, amelyeket a valóság elfogadását és a benne való *lenni-tudás*ra törekvő emberi lehetőségeket hangsúlyozó egzisztencializmus pusztán a szabadság általános létfeltételeként gondolhatott el." A dolgozat az emlékezetkultúra antropológiai szempontjait is érvényesítve hangsúlyozza például Kovács László szavait az *Erdélyi Helikon*ból: „Talán mindig is úgy volt: magát ünnepli az, aki a múlt napjait ünnepli meg. A maga megtisztult ideáljait szereti, amikor emlékezetében maga elé hozza a régi hősöket, fölmelegszik mellettük és jár a fény körül." (Mintha csak Jan Assmann és mások felismeréseit hallanánk évtizedekkel korábbról az emlékezés szükségképpeni szubjektivitásáról és temporalitásáról.) S a dolgozatíró Bethlen Gábor idézéséről is leszögezi: az „1929-es emlék-ünnepséget mi sem jellemezheti jobban, mint az emlékezetközösség azon eltökéltsége, hogy fölülkerekedjék a múlt és jelen közti áthidalhatatlan szakadékon." Valóban, s itt viszont a nem említett Pierre Nora-ra is hivatkozhatnánk, aki szerint „az emlékezethelyek azért létezhetnek, mert az emlékezetnek nincs már valódi közege".

Az aktuális alapprobléma – egyik oldalán az affirmatív, transzcendentális identitáserősítéssel, másikán az egzisztencialista heroikus pesszimizmussal –: hogy tehát végül is lehetséges-e vagy mégsem a kisebbségi lét elviselése? „Nem lehet", vagy „ahogy lehet"? A Makkai-életmű újabb kutatói szerencsésen nem egyszerűsítik le sem a kérdést, nemhogy a választ. A „veritas duplex", a kisebbségi és magyar sorsparadoxon vagy apória ugyanis feloldhatatlan, illetve legalább kettős jelentésű. A Duna-deltát megjárt László Dezső szerint van „egy emberfajta, amelyiknek millió és millió egyedét valami megfoghatatlan hatalom arra kényszeríti, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik." S ez hangzik Csoóri Sándor axiómájából is: „magyar az, aki az érdekei ellen is magyar akar maradni! A kérdés tehát nem faji, ahogyan sokan értelmezni szokták és szeretik, hanem filozófiai és erkölcsi." Sütő András vallomásában Erdély „tizenegyedik parancsolata", hogy itt „maradni kell akkor is, hogyha nem lehet". (Olyasmi ez, mint amikor napjaink egyik neves irodalomkritikusa – Elek Tibor – azt írja, hogy mert nyilvánvalóan egyetemes, egységes magyar kultúrában gondolkodunk, határon túli magyar irodalom természetesen nincs: mi-

közben látjuk, hogy van.) A töprengés tehát az emberé, az azt meghaladó belátás – és a transzcendentális eszmélkedés eredménye – pedig rajta túl, feltétlenül valahová magasabbra mutat.

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

CSEKE Péter – MOLNÁR Gusztáv, szerk. (1989): *Nem lehet – A kisebbségi sors vitája*. Bp., Hétto-rony Könyvkiadó.
CSEKE Péter, szerk. (1995): *Lehet – nem lehet? – Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*. Marosvá-sárhely, Mentor Kiadó.
GÖRÖMBEI András (2012): *Irodalom, nemzet, harmadik út*. Bp., Nap Kiadó.
HANÁK Tibor (1981): *Az elfelejtett reneszánsz*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
HEGEDŰS Lóránt (1996): *Újkantiánus és értékteológia*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
FEKETE Károly, ifj. (1997): *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Debrecen, Debreceni Református Kollégium.
FEKETE Károly, ifj. (2008): *Tudománnyal és a hit pajzsával – Válogatott Makkai-tanulmányok*. Kolozsvár, Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása.
IMRE László (2010): *Új protestáns kulturális önszemlélet felé*. Bp., Kálvin Kiadó.
KOZMA Zsolt (1992): Hit, egyház, nemzet, Makkai Sándor látásában. *Protestáns Szemle*, 1992/1. 8-11.
MAKKAI Sándor (1934): *Egyedül*. Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh.
MAKKAI Sándor (1935): *Az élet kérdezett I-II*. Bp., Révai kiadás.
MAKKAI Sándor (1937): *Magyar nevelés, magyar műveltség*. Bp., Révai kiadás.
MÓRICZ Zsigmond (1982): *Erkölcsi sarkantyú*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó.
NAGY Zoltán (2012): *Makkai Sándor – Módszer, történelem, személyiség*. Kolozsvár, doktori értekezés, kézirat (kiadás alatt).
NÉMETH László (1970): *Két nemzedék*. Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
NORA, Pierre (2010): *Emlékezet és történelem között*. Bp., Napvilág Kiadó.
VITÉZ Ferenc (2008): Könyvek között. *Néző ● Pont*, 18. 726–729.

SZABÓ LÁSZLÓ

Sebestyén Jenő politikai nézetei és azok fogadtatása

Bevezetés. A 2011. április 18-án elfogadott új magyar Alaptörvény Istennel és kereszténységgel kapcsolatos utalásai [1] – noha azok elsősorban a hazánk történelme iránti tiszteletadás céljából fogalmazódtak meg, és nem a törvényalkotók személyes hitvallását fejezik ki [2] – élénk politikai vitákat eredményeztek. Ezek a viták megerősítik az egyháztörténet tapasztalatát, miszerint a kereszténység és a politika kapcsolata kezdettől fogva mind a mai napig kényes és tisztázatlan kérdésnek számít. S habár éppen emiatt indokolt lenne e viszony mielőbbi és minél alaposabb tisztázása, ez idáig kevesen vállalkoztak rá, hogy ezt elvégezzék. Ezen kevesek egyike Sebestyén Jenő (1884–1950) budapesti teológia-professzor, a neokálvinizmus magyarországi ága, a történelmi kálvinizmus legismertebb képviselője volt.

Az alábbi tanulmány céljai (1) bemutatni Sebestyén Jenő politikai nézeteit – azok mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásait illetően; (2) ismertetni az azokkal szemben megfogalmazott főbb kortárs kritikákat, és (3) kiemelni azokat a gondolatokat, amelyek hozzájárulhatnak a kereszténység és a politika jelenkori kapcsolatának rendezéséhez.

[1] Mindösszesen négy ilyen utalás szerepel az Alaptörvényben. Ezek a következők: 1. *„Isten, áldd meg a magyart!"*; 2. *„Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette."*; 3. *„Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét."*; 4. *„Mi, a 2010. április 25-én megválasztott Országgyűlés képviselői, Isten és ember előtti felelősségünk tudatában, Magyarország első, egységes Alaptörvényét a fentiek szerint állapítjuk meg."* In: Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás, Záró rendelkezések.

[2] A négy idézet közül az első a Himnuszból származik, a második és a harmadik történelmi tényeket állapít meg, a negyedik pedig egyfajta esküforma részét képezi. Ezek alapján biztonsággal állítható, hogy a törvényhozók Istennel és kereszténységgel kapcsolatos utalásai elsősorban a történelmi múlt iránti tiszteletadás célját szolgálják. A törvényhozók személyes hitéről, meggyőződéséről ezek a kitételek nem mondanak semmit. Más kitételek azonban, mint például a hatalom forrásáról szóló rész („A közhatalom forrása a nép." In: Magyarország Alaptörvénye, Alapvetés, B cikk, 3.) kifejezetten ellentmondanak a történelmi egyházak tanításának, ezáltal arra utalnak, hogy a törvényhozók többsége nem keresztyén módon gondolkozik.

Sebestyén Jenő politikai nézetei – Elvi rész

Forrásaink. A kálvinizmus és a neokálvinizmus közötti alapvető különbség abban áll, hogy míg az előbbi majdhogynem kizárólag a bibliai tanítás rendszerezésével foglalkozik, [3] addig ez utóbbi – e tanrendszert nem elhanyagolva, hanem azt alapul véve és annak elmélyítését is szem előtt tartva,[4] de – átlépi az Egyház szociológiai értelemben vett határait, hogy a kálvinizmus elveit az élet minden egyes területére kiterjessze és azokat lehetőségeihez mérten érvényre juttassa.[5] Ennek megfelelően a neokálvinista írók politikai teológiai munkássága – mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban – messze felülmúlja a kálvinista írók ez irányú munkásságát.

Sebestyén politikai teológiai szempontból vett életművének legjelentősebb alkotása a Református Etika „Isten dicsőségének szolgálata az állami élet területén"[6] és „Isten dicsőségének szolgálata az államok egymás közti életében"[7] című fejezetei, amelyek együttesen majdnem egyötödét alkotják etikájának. Ezekben a fejezetekben Sebestyén főként elméleti kérdéseket tárgyal úgy, mint *Az állam lényege, eredete és rendeltetése*, *A „keresztyén állam" kérdése*, *Az állam belső lelki berendezettsége*, *A felsőség hatalma és szuverenitása* stb. E könyvfejezeteken túl azonban számtalan cikket és monográfiát is megjelentetett, amelyek az elméleti kérdések tisztázásán túl gyakorlati eligazítást is nyújtanak. Cikkei kezdetben főként a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* hasábjain, később a *Kálvinista Szemlé*ben, a *Protestáns Szemlé*ben és a *Református Élet*ben jelentek meg. Monográfiáinak többsége a *Kálvin János Társaság* kiadványaként látott napvilágot.

Sebestyén első politikai jellegű írása 1911-ben,[8] az utolsó 1942-ben[9] jelent meg. Ez a harmincegy esztendő, amely csupán kilenc évvel kevesebb, mint írói pályafutásának egésze, jelzi, mekkora jelentőséget tulajdonított a politikának,

[3] Lásd a református skolasztika monumentális alkotásait, pl. a protestáns Aquinóiként is emlegetett Francis Turretin (1623–1687) *Institutes of Elenctic Theology* című művét.

[4] Ld. KUYPER, A.: *Encyclopedia of Sacred Theology*, valamint BAVINCK, H.: *Reformed Dogmatics* című rendszeres teológiai műveit.

[5] Ld. KUYPER, A.: *Kálvinizmus és modernitás.*

[6] SEBESTYÉN: *Református Etika*. 346–410.

[7] I. m. 411–429.

[8] SEBESTYÉN: *Kálvin és a kapitalizmus.*

[9] SEBESTYÉN: *Isten szuverenitása a politikában.*

illetve a politika református szempontok szerinti átalakításának. Legaktívabb időszakának mégis az a tíz év tekinthető (1920–1930), amíg mint a *Kálvinista Szemle* főszerkesztője hetente legalább egy, nemritkán két vagy három cikket is publikált.[10]

A politika meghatározása. A politikát Sebestyén kezdettől fogva „nagy és szent" dolognak[11] tartotta, és emellett a véleménye mellett mindvégig kitartott.[12] Ez a meggyőződés indította őt a politika elméleti és gyakorlati kérdéseinek református szempontból való tisztázására. Ám a politika legalapvetőbb elméleti kérdésének megválaszolásával (annak meghatározásával) *Etiká*jának 1937-es első megjelenéséig adós maradt. Mivel magyarázható ez a késlekedés? Az egyik lehetőség annak feltételezése, hogy Sebestyén álláspontja évtizedeken keresztül kiforratlan volt. Látva politikai nyilatkozatainak egységes voltát, ez a feltételezés teljesen alaptalanak tűnik. Egy másik lehetőség annak feltételezése, hogy a politika meghatározását illetően meglehetős egység uralkodott abban a korszakban, és ez szükségtelenné tette egy efféle meghatározás kimondását. Ez a lehetőség valószínűbbnek tűnik.

Sebestyén *Etiká*jában adott definíciója a következőképpen hangzik: *„[A politika] nem egyéb, mint néptömegek szervezett élete irányításának, vezetésének, kormányzásának elméleti s gyakorlati tudománya."*.[13] Ez a meghatározás köszön vissza egy néhány évvel későbbi definíciójában is, amely szerint a politika „az állam életének a tudománya, az államkormányzás művészete és gyakorlata!".[14]

„A kálvinizmus… a keresztyénség leginkább politizáló formája."[15] Sebestyén szerint a keresztyénség különböző formái – hitelveiknek megfelelően – különböző mértékben érdeklődnek a politika iránt. A pietizmus – amely többé-kevésbé minden protestáns felekezeten belül érezteti a hatását – az emberi lélek és az Istennel való személyes kapcsolat jelentőségét annyira túlhangsúlyozza,

[10] Ha egy számon belül Sebestyén több cikket is megjelentetett, általános gyakorlata szerint az elsőt a saját neve alatt, a többit álnéven szerepeltette. Leggyakoribb álnevei a Publius és a Militans voltak.

[11] SEBESTYÉN: *Keresztyén politika. 1.*

[12] SEBESTYÉN: *Református Etika.* 421. SEBESTYÉN Jenő: *Isten szuverénitása a politikában.* 10.

[13] SEBESTYÉN: *Református Etika.* 420.

[14] SEBESTYÉN: *A református ember és a politika. 1.*

[15] SEBESTYÉN: Kálvinista politika. *Kálvinista Szemle,* 1920. május 2. 1.

hogy ezáltal az élet többi területe – így a politika is – már-már a jelentéktelenség határát súrolja. Ez az irányzat tehát a keresztyénség legkevésbé politizáló formája.

A római katolicizmus ellenben politikailag kifejezetten aktív. Ennek az aktivitásnak az alapja a Két Kard elmélet. Az elmélet egészen I. Gelasius pápáig (Kr. u. 492–496) nyúlik vissza, aki I. Anastasius császárnak írt levelében (Kr. u. 494) a következő állásfoglalást tette: *„Mert hiszen két dolog van, … ami ezt a világot kormányozza: a püspökök megszentelt tekintélye és a királyi hatalom."*.[16] Mint azt I. Gelasius hangsúlyozta, e két hatalomnak párhuzamosan, egymást segítve és tiszteletben tartva kell működnie. A világi hatalom vallási kérdésekben alá van vetve az egyháznak, világi kérdésekben azonban ez fordított.

Az elméletet később módosították. VII. Gergely pápa (1073–1085), aki a pápai monarchia és az Egyház szabadságának eszméjéből indult ki, kihagyta a gelasiusi formulából azt a kitételt, miszerint a világi hatalom csupán vallási kérdésekben van alávetve az Egyháznak.[17] Az Egyház nemcsak a lelki, hanem a világi hatalommal is szuverén módon rendelkezik, amelyet azonban nem közvetlenül, hanem közvetetten – uralkodók megkoronázásával vagy letételével, alattvalók hűségesküjük alól való feloldása által – gyakorol. Clairvaux-i Bernát megfogalmazása szerint mind az egyházi hatalmat jelképező„spirituális", mind a világi hatalmat szimbolizáló „materiális" kard az egyházat illeti: az előbbit az egyháznak, az utóbbit pedig az egyház érdekében és *ad nutum sacerdotis* (a pap rendelkezése szerint) kell kihúzni.[18] VII. Gergely elméletét még erőteljesebb formában adta elő VIII. Bonifác *Unamsanctam* kezdetű bullájában (1302). Eszerint a pápa mint Krisztus földi helytartója ítélkezhet a világi hatalom felett.

A 20. század első felének politikai viszonyai nem tették lehetővé a Két Kard elméletének újbóli megvalósítását, ez a körülmény azonban nem jelenti azt, hogy a római katolikus egyház alábbhagyott hatalmi törekvéseivel.

Sebestyén szerint a kálvinizmus még a római katolicizmust is megelőzi politikai aktivitás tekintetében. Ennek az aktivitásnak az alapja dogmatikai szempontból az isteni szuverenitás, etikai szempontból pedig a Soli Deo Gloria tantétele. Erről árulkodnak a következő idézetek.

[16] TAKÁCS (szerk.): *Államelmélet I. – A modern állam elméletének előzményei és történeti alapvonalai* 2. fej. 7.
[17] I. m. 2. fej. 1.
[18] Uo.

[Kálvin] a legszigorúbban ragaszkodott ahhoz a nagy eszméhez, hogy nemcsak az egyén, hanem a társadalom és az állam életét is Isten igéjének kell kormányozni.[19]

… a kálvinizmus… Isten szuverenitását a politikai élet területén is érvényesíteni akarja, mert vallja azt, hogy Krisztus minden vonatkozásban király akar lenni az életben, s így a politikában is annak kell lennie.[20]

Meg vagyunk azonban győződve afelől, hogy amilyen arányban lesz nálunk is élő erővé a határozott református ébredés szelleme, olyan arányban jön el az ideje annak is, hogy a saját ideáljaink alapján álló önálló politikai fellépés szükségességének és lehetőségének érzete nemcsak egy kis csoport, hanem az egész magyar reformátusság lelkében is ki fog gyúlni s megszületik az a kálvinista politika, amely az egész politikai élet lelki és erkölcsi reformációját és meggazdagodását fogja jelenteni Magyarországon is.[21]

Sebestyén elmélete a kálvinizmus politikai aktivitásával kapcsolatban a korabeli Hollandiában élő gyakorlat volt. Hendrikus Colijn (1869–1944), a holland református politikus[22] 1926-os magyarországi látogatása alkalmával mondott beszédéből a Sebestyén által szerkesztett *Kálvinista Szemle* hosszabban idézett, ezzel is kiemelve a megfogalmazott tétel igazságát.

A keresztyénség kálvinista irányzata nem marad meg a hit személyes élete mellett, bármilyen jelentőségteljes legyen is az; és még kevésbé zárkózik be a maga egyházi épületeinek, templomainak falai közé, mintha a világgal törődni nem akarna.

Hanem a templomajtón keresztül kilép a világba, bele a teljes életbe, és emellett olyan centrális, mindent átölelő világ- és életszemléletet hord magával, amellyel az egész világban, tehát a keresztyének saját külön körén és a szorosabb keresztyén

[19] SEBESTYÉN: *Keresztyén politika*. 2.

[20] SEBESTYÉN: *Isten szuverénitása a politikában*. 6.

[21] SEBESTYÉN: *A választások és a református érdekek szolgálata*. 1.

[22] Abraham Kuyper halála után Hendrikus Colijn lett a kálvinista ARP (Anti-Revolutionaire Partij) vezetője. Összesen ötször választották Hollandia miniszterelnökévé. Magyarországi látogatása idején már túljutott az első ciklusán.

tevékenység szféráján kívül is föl akar lépni, hogy Isten uralmát az élet minden megnyilvánulásában érvényre juttassa.[23]

Világnézeti politika. Sebestyén szerint a keresztyénség és a politika kapcsolatát évszázadokon keresztül két hamis paradigma uralta. Az egyik a már korábban is említett pietista paradigma, amely szerint keresztyénség és politika kölcsönösen kizárják egymást. Kálvinista alapon ez tarthatatlan, hiszen mint Isten gyermekei Isten rendjének megvalósulásáért kell küzdenünk az élet minden frontján. Ha önként kivonulunk a politikából, az olyan, mintha harc nélkül feladnánk a küzdelmet.

A másik hamis alternatíva a római katolikus paradigma, amely a keresztyén politika lényegének az egyházi vezetők egyházuk érdekében történő politizálását tekinti. Kálvinista alapon ezt is vissza kell utasítanunk, hiszen az egyház nem önmagáért, hanem Ura rendjének megvalósulásáért küzd.

Mindkét paradigmának akadtak követői református körökben. A pietista paradigma híveinek Sebestyén azt üzente, hogy *„a politikai passzivitás a kálvinizmus szellemével ellentétes gondolat"*, [24] illetve, hogy *„politizálni elvégre valakinek mindig kell, s ha a hívők nem politizálnak, legyünk csak nyugodtak: majd politizálnak helyettünk a hitetlenek"*.[25] A római katolikus paradigma másolóinak pedig ezt mondta: *„Szó sem lehet tehát arról, hogy nálunk felekezeti párt alakuljon, hiszen ez fából vaskarika, mert egyenesen ellene mond a kálvinizmus elveinek."*[26]

Sebestyén szerint a kálvinista paradigma a világnézeti politika. *„A kálvinista politika... lényegéből kifolyólag sohasem lehet más, csak világnézeti politika…"*.[27] Mit jelent a politika világnézeti jellege? A politika világnézeti jellege – református hitű ember esetében – azt jelenti, hogy *„a kálvinistának még a politikai princípiumai is harmóniában legyenek vallásos élet- és világfelfogásával"*.[28] Ez a kijelentés magától értetődőnek tűnik, Sebestyén korában mégsem volt az. A református

[23] Gondolatok a kálvinizmusról – Részletek Colijn Henriknek a holland reformátusság vezérének Magyarországon tartott beszédéből, aláírás nélkül. 1.
[24] SEBESTYÉN: *Református Etika.* 426.
[25] SEBESTYÉN: *Vallásosság és politika*. 186.
[26] SEBESTYÉN: *Felekezeti és világnézeti politika*. 164.
[27] SEBESTYÉN: *Felekezeti és világnézeti politika.* 163.
[28] SEBESTYÉN: *Keresztyénség és politika*. 319.

politikusok [29] rendszerint valamely – a kálvinizmus elveit részben vagy egészében elvető – parlamenti párt tagjaiként politizáltak, aminek az eredménye egyfajta meghasonlás lett. Miként Sebestyén mondja:

> *A magyar politizáló pap torz helyzete tehát onnan származik, hogy igen sokszor a világnézete, a keresztyénsége árán politizál, vagy kénytelen a pártfegyelem miatt politizálni, és így olyan űr származik közte és gyülekezete hívő tagjai és az egyház szelleme között, amelyből csak veszedelem származhatik.*[30]

A sokak által érzékelt probléma megoldásával kapcsolatosan Sebestyén nem a lelkészek politikából való kizárását javasolta, hanem azt, hogy olyan párt keretein belül politizáljanak, amely a kálvinizmus elveit teljes mértékben vallja:

> *E torz helyzet igazi orvossága azonban nem az, hogy papjainkat a politikai életből kizárjuk, hanem az, hogy minél inkább olyan politika felé igyekezzünk terelni, amely teljes harmóniában van a kálvinizmus szellemével, illetve egyenesen annak szelleméből folyik.*[31]

A világnézet alapján történő politizálás jövőjével, eredményességével kapcsolatban Sebestyén prófétai látással a következőt mondta:

> *… a jövőben elsősorban a világnézetre felépített pártoké a jövő, s igazi hatalomra, befolyásra, eredményekre azok a pártok számíthatnak, amelyek nagy világnézeti fundamentumokra építették a maguk existenciáját.*[32]

Kálvinista Politikai Szövetség. A kálvinista politika világnézeti jellegének megőrzése céljából – többekkel karöltve – Sebestyén létrehozta a Kálvinista

[29] Református hitüket aktívan gyakorló politikusaink jelentős része lelkész volt, erre utalnak a *Kálvinista Szemle* beszámolói is, amelyek a különböző választások során mandátumhoz jutott pap képviselőket név szerint felsorolják. A jelenség egyik oka feltehetően a római katolikus paradigma érvényesülése, a másik a református értelmiségi réteg manapság is érzékelhető hiánya.

[30] SEBESTYÉN: *A papság és a politika.* 114.

[31] Uo.

[32] SEBESTYÉN: A kálvinista politika szükségessége. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1919. március 2. 41.

Politikai Szövetséget (KPSz).[33] A KPSz vezérkarának csupán két lelkészi jellegű tagja volt, ami azt jelzi, hogy a Szövetség valóban világnézeti alapon szerveződött, és nem egyfajta klerikális, felülről építkező paradigma szerint. A Szövetség célkitűzéseit Sebestyén így foglalta össze:

> *… célja a magyar református nép politikai nevelése, a kálvinizmusból folyó nagy speciális keresztyén politikai elvek népszerűsítése és ismertetése, aktuális politikai kérdéseknek a kálvinizmus szempontjából való megvilágítása és a magyar reformátusság keresztyén alapon való politikai szervezése.*[34]

A KPSz nem vált rögtön párttá, de mindent megtett azért, hogy ez néhány éven belül megvalósulhasson. Sosem valósult meg. Alakulásának évében Sebestyén reménysége óriási volt:

> *A Kálvinista Politikai Szövetség megalakulásával olyan új program és új hang lép be a magyar politikai életbe, amely bármennyire csírájában levő is még csupán, a magyar politika jövendőjére nézve nagy jelentőséggel bír.*[35]

Az 1926-os választások után már megfogyatkozott, de még mindig élt a remény, ezt mutatja a következő idézet is:

> *De tudjuk azt is, hogy velünk együtt, éppen lapunk olvasói között sokan vannak, akik azt szerették volna, ha ezek a magvak szép erős szervezettség és önálló párttá alakulás formájában már a mostani választások idejére kicsíráznak, és a magyar politikai élet új kialakulásában aktív részt vesznek.*[36]

Három évvel később azonban – az egyházon belüli széthúzást látva – Sebestyén így ír:

---

[33] A Szövetség első vezetői a következők lettek: *Elnök: kenessei Kenessey István nyug. huszárezredes; társelnökök: Hamar István theológiai tanár és Neményi Imre nyug. államtitkár. Ügyvezető elnök: dr. Somogyi Lajos ügyvéd; főtitkár: dr. Sebestyén Jenő.* – A Kálvinista Politikai Szövetség, aláírás nélkül. 7.

[34] Kálvinista Politikai Szövetség, aláírás nélkül. *Kálvinista Szemle*, 1920. április 4., 8.

[35] SEBESTYÉN: *Keresztyén politika. 1.*

[36] SEBESTYÉN: *Politikai reménységeink jövendője*. 389.

… a kálvinista gondolatnak pedig ugyanakkor még se házhelye, se fellegvára, se serege, se szervezete nincs a magyar politikai világban, s általa nemcsak a magyar kálvinizmus veszít igen sokat, hanem maga a nemzeti és politikai élet is.[37]

Sebestyén Jenő politikai nézetei – Gyakorlati rész

Nemzeti elkötelezettség. Sebestyén kálvinizmusa – akárcsak a holland kálvinizmus – kéz a kézben járt a nemzet iránti elkötelezettség gondolatával. Erre utal az „erősen nemzeti érzelmű magyar kálvinizmus"[38] kifejezés is. A nemzeti elkötelezettség egyik legbátrabb megnyilvánulása az az állásfoglalás volt, amelyet a KPSz adott ki a trianoni békeszerződés tervezete ellen. Az állásfoglalás szövegét a *Kálvinista Szemle* is közölte:

A Kálvinista Politikai Szövetség a magyar kálvinizmus ősi hagyományaihoz híven, törhetetlen hűséggel ragaszkodik a magyar haza évezredes határaihoz, a magyar föld és a magyar nemzet megoszthatatlan egységéhez. Ünnepélyesen s minden áldozat meghozatalára kész elhatározással tiltakozik a szövetséges hatalmak által ránk kényszeríteni akart béke ellen, mely a haza földjét s a nemzet testét szétdarabolni kívánja. A reánk erőszakolni kívánt békében megcsúfolva látja a jogot és az igazságot, amelyet az ezer esztendős kultúrnép még bukásában is megkövetelhet azoktól, akik a jog és igazság jelszavának hangoztatásával harcoltak ellene s tették le kezéből a veretlen fegyvereket. Megcsúfolva látja a magasabb kultúrájú magyar nemzet nagyobb részének alacsonyabb kultúrájú népek alá rendelésében a nyugati kultúrát, amelynek évszázadok óta oltalmazója, művelője volt Európa keletén. Megcsúfolva, elárvulva látja a protestáns, a kálvinista evangéliumi vallást az egyház testének szétszaggattatásában, híveinek a keleti ortodoxia hatalma alá adatásában, évszázados kultúrmúltra visszatekinthető iskoláinak s intézményeinek megsemmisíttetésében. Kijelenti, hogy ezt a békét békének soha el nem ismeri, legszentebb feladatának tekinti mind a jelenben, mind a jövőben a haza és a nemzet megoszthatatlan egységének szolgálatát és munkálását, s pihenni, nyugodni nem fog addig, míg a haza szent testének utolsó részecskéje s a történelmi magyar nemzetnek csak egyetlen tagja is idegen szolgaság igáját hordozza.[39]

[37] SEBESTYÉN: *A kálvinista politika Hollandiában*. 235.

[38] SEBESTYÉN: *Az erdélyi fejedelmek nemzeti politikája* (könyvismertető). 433.

[39] *A rabló békefeltételek ellen*, aláírás nélkül. 4–5.

Sebestyén álláspontját maradéktalanul osztotta teológiai tanártársa, testi-lelki jó barátja,[40] Kováts J. István, akit az államvezetés igyekezett rávenni a trianoni békeszerződés aláírására, eredménytelenül:

> *Államtitkár koromban 1920 tavaszán hívatnak a minisztertanács ülésére. A miniszterelnök közli velem, hogy a minisztertanács engem és Tánczos Dezső tábornokot szeretné kiküldeni a trianoni béke aláírására. Ezt a „megtiszteltetést" nem vállalom.*[41]

Ha ezt az egy nyilatkozatot ismernénk Sebestyén hazaszeretetével összefüggésben, könnyen téves következtetésekre juthatnánk. Sokan kiadtak már ehhez hasonló állásfoglalást, mégsem kerültek Sebestyénnel egy táborba. Sebestyén szerint ugyanis a hazaszeretetnek számos formája létezik, ezek közül nem egy kifejezetten káros.

> *Eddig a magyar reformátusság, ha világnézetileg sokféle irányban gondolkozott is, hazafiság és hazaszeretet tekintetében mégiscsak egységes típust alkotott. Ezen az egységes fronton azonban már óriási rést ütött a radikálizmus, amely az utóbbi húsz évben erősen összekuszálta a reformátusság sorait. A másik nagy zavart, – bár sokkal kisebb mértékben – hazafias téren a legitimizmus okozta. És most harmadikul jelentkezik a turánizmus gondolata, amely proklamálja azt, hogy igazi fajmagyar és fajvédő csak az lehet, aki a keresztyénséget megveti, s a Krisztus keresztjétől elfordulva az ősmagyar pogányság világához tér vissza.*[42]

A szociáldemokrácia elutasítása. A 20. század első felének két legnagyobb befolyásra szert tevő politikai ideológiája a szociáldemokrácia és a nemzeti szocializmus volt. Sebestyén mindkét ideológia ellen határozottan fellépett. A szociáldemokrácia időben korábban jelentkezett, nem meglepő, hogy ezzel kapcsolatban többet mondott.

A világnézeti politikát folytató Sebestyén legfőbb problémája a szociáldemokráciával annak a keresztyénséggel tökéletes ellentétben álló világnézete. *„… a keresztyénség és szociáldemokrácia világnézeti alapelvei engesztelhetetlen*

[40] KOVÁTS J.:*Egy élet prédikációja*. 199.

[41] I. m. 265.

[42] SEBESTYÉN: A turánizmus képtelenségei. 117.

ellentétben állnak egymással."[43] A szociáldemokrácia világnézeti alapja a történelmi materializmus, amely Sebestyén megfogalmazása szerint a „legerőszakosabb és legdurvább" [44] világnézet, amely egyszersmind „a legteljesebb *hitetlenség* és istentagadás álláspontján áll." [45] Magát a szociáldemokráciát Sebestyén így jellemzi:

> *… szociáldemokratának lenni lényegében annyit jelent, mint megtagadni, hazugságnak bélyegezni a keresztyénséget, letaszítani trónjáról az Istent, cserbenhagyni Krisztust s helyébe egyetlen bálványnak odaállítani Marx-ot, az anyagot, a Pénzt, a Mammont. Mert akárhogy csűrik és csavarják is a dolgot, a szociáldemokrácia világnézetének ez a végső quintesszenciája, összefoglalása és következménye*.[46]

Sebestyén tanácsa – a Gereformeer de Kerkenin Nederland, a Holland Szigorú Református Egyház zsinati határozatával megegyezően – a magyar református egyháztagok számára: *„A református egyház tagjának azonban semmi helye nincs egy olyan szervezetben, amely az osztályharc alapjára helyezkedett."* [47] Mi több, nem csupán helye nincs ott, hanem egyenesen küzdenie kell ellene. Erről a küzdelemről írta a következőt:

> *Egy bibliai hasonlattal élve: az öntudatos keresztyénség és főleg éppen a kálvinizmus lesz Magyarországon is az a Dávid, aki az öntelt, pörölyös vörös embert, a szociáldemokrata Góliátot, homlokán fogja találni annak a diadalmas szellemnek erejével, amely elsősorban és mindenekfelett nem a testnek, sőt, nem is csak a léleknek, hanem az örökkévaló Úr Istennek erejében bízik igazán*.[48]

Sebestyénnek ez a prófétai látása nem teljesedett be. Sőt! Életének utolsó éveiben tanúja lett, amint az általa vörös veszedelemként [49] aposztrofált szociáldemokrácia egyik szélsőséges változata, a sztálinizmus megszerzi a politikai hatalmat Magyarországon.

---

[43] SEBESTYÉN: Keresztyénség és szociáldemokrácia. 213.
[44] SEBESTYÉN: A pápa és a politika. 303.
[45] SEBESTYÉN: Szociáldemokrácia és egyháztagság. 99.
[46] SEBESTYÉN: Marx-e vagy Krisztus? 1.
[47] SEBESTYÉN: *Szociáldemokrácia és egyháztagság*. 99.
[48] SEBESTYÉN: *Marx-e vagy Krisztus?* 2.
[49] SEBESTYÉN: *Szociáldemokrácia és egyháztagság*. 99.

A debreceni nyilatkozat. A szociáldemokrácia témaköréhez tartozik, mégis külön említést érdemel a debreceni nyilatkozat, illetve annak Sebestyén általi elítélése.[50] A Tanácsköztársaság ideje alatt a Debreceni Egyetem Református Teológia Karának tanárai támogató állásfoglalást tettek közzé, melyben üdvözölték a szociáldemokrácia térnyerését. Sebestyén a következőképpen interpretálta az eseményt:

> *… szörnyűséges abszurdumok azok, amelyek a lefolyt egy esztendő alatt az országban sok helyütt történtek; de a legnagyobb abszurdum mégis az a tény, hogy a debreczeni egyetem ref. theológiai fakultásának tanári kara hivatalosan és a legszervilisebb hangon üdvözölte a kommunista vörös kormányt, és pedig úgy, mint a názáreti istenországának elhozóját és megvalósítóját Magyarországon*.[51]

Az állásfoglalást – mint Sebestyén mondja – egyhangúlag és nagy lelkesedéssel fogadták el.[52] A lelkesedés vádját feltehetően a felháborodás mondatta Sebestyénnel, mindazonáltal kétségtelen, hogy az állásfoglalást támogatta a tanári kar. Az okokat kutatva Sebestyén semmilyen enyhítő körülményt nem talált:

> *A debreczeni határozatban azonban az a legtragikusabb, hogy nincs semmi, még a legkisebb körülmény sem, amely annak a tanári karnak mentségére szolgálhatna. Mert a kényszerhelyzet mentsége sem állhat meg. Miért nem „kényszerültek" a budapesti theol. tanárok hasonló állásfoglalásra? És még ha lett volna is kényszer, akkor sem írta elő senki a feliratnak éppen ezt a szövegét. Az igazság azonban az, hogy Debreczenben az igazi hang mindig a Ferenczy Gyuláé, a Zoványi Jenőé és a Lencz Gézáé volt a múltban is.*[53]

[50] A Debreceni Nyilatkozat létrejöttének történetileg hiteles és alapos bemutatása, etikai szempontú értékelése a mai napig várat magára. Mint az egyik legkorábbi kritikus Sebestyén – a jelek szerint – még nem rendelkezett kellő ismeretekkel a nyilatkozat létrejöttének körülményeit illetően, ezen felül – a Budapest és Debrecen közötti teológiai és politikai ellentétekre tekintettel – az elfogultság vádjának gondolata is joggal felvetődhet. Jelen sorok szerzőjének célja csupán annyi, hogy ismertesse Sebestyén álláspontját. Az esetleges tévedések kimutatása meghaladja e tanulmány kereteit.

[51] SEBESTYÉN: *Absurdaabsurdorum…* 1.

[52] Uo.

[53] Uo.

Érdemes megjegyezni, hogy Zoványit később megfosztották tanári állásától, sőt, börtönbüntetést is kiszabtak rá.[54]

A nemzeti szocializmus elutasítása. A nemzeti szocializmus két legismertebb – és a történelem tapasztalatai alapján legszomorúbb következményekkel járó – tétele az adott faj felsőbbrendűsége és más fajok (főként a zsidóság) alsóbbrendűsége, lenézése, üldözése. Sebestyén mindkettőt cáfolja. Az adott faj felsőbbrendűségi igényét bálványimádásnak tekinti, minthogy legfőbb értékének az Isten iránti engedelmesség helyett a saját faja iránti engedelmességet nevezi:

> *A nemzeti szocializmusnál nem Isten szuverenitása a kiinduló pont, hanem az ember és a faj áll a középpontban, s nem a Teremtővel szemben való engedelmesség az alaptétel, hanem a fajjal szemben való engedelmesség.*[55]

A zsidók lenézésével és üldözésével kapcsolatban Sebestyén őszintén szembenéz az antiszemitizmus kérdésével. Egyik megállapítása, hogy *„ma tagadhatatlanul uralkodó áramlat Magyarországon… az antiszemitizmus"*.[56] Azzal is egyetért, hogy *„az összes népek bűnei között ma a zsidóságéi talán a legkiáltóbbak és legrikítóbbak…"*.[57]Hozzáteszi, hogy *„ezek nem annyira faji bűnök, mint egy isteni rendeltetésétől elszakadt nép bűnös életnyilvánulásai"*. [58] A nemzeti szocialista értelemben vett antiszemitizmust Sebestyén maximálisan elítéli. Magát a szót azonban megtartja, de csak azért, hogy más tartalommal töltsese meg, és így fontos biblikus üzenetet adhasson át:

> *Az antiszemitizmus tehát ma érthető, de csak egy formában van létjogosultsága, t. i. úgy, hogy a zsidóságnak mint népnek életét megrontó és tönkretevő bűnök elleni küzdelmet és harcot jelenti a részünkről.*[59]

Ennek a harcnak a végcélja, „hogy a tragikusan hányódó és hontalanul bolyongó zsidóság is végre Krisztus tanítványává, Ábrahám igazi lelki fiává lehessen."[60]

---

[54] *Zoványi Jenőt letartóztatták*, aláírás nélkül. 4.
[55] SEBESTYÉN: *Református Etika*. 379.
[56] SEBESTYÉN: *Antiszemitizmus és kálvinizmus*. 2.
[57] I. m. 3.
[58] Uo.
[59] Uo.

Az 1937-ben kiadott Református Etika nemzeti szocializmusról szóló részében Sebestyén már olyasmiről is írhatott, amit korábban még nem lehetett látni, nevezetesen a nemzeti szocializmus totalitási igényéről. Ez egyenesen következik a faj felsőbbrendűségéről és más fajok alsóbbrendűségéről szóló tanításból, mégis ekkora vált igazán nyilvánvalóvá. Ezzel kapcsolatban írja a következőt:

> *… oly virágzó egyházi életet kell élni, és úgy kell öntudatosítani és megszervezni a magyar református népet, hogy az szükség esetén mindenfajta totalitási törekvéssel szemben fel tudja venni a harcot…*[61]

A 2. világháború kitörésétől és a magyar kormányok egyre szélsőségesebb irányba való elhajlásától kezdve Sebestyén publikációi látványosan megritkultak. 1939–50 között mindössze 10 cikket, illetve monográfiát jelentetett meg, s ezen kívül csupán néhány cikket írt a *Theologiai Lexikon* számára.

Horthy Miklósról. A Horthy-korszak megítélése manapság igen ellentmondásos, egyesek lelkesednek érte, mások már puszta említését is bűnnek tekintik. Sebestyén a kormányzó kinevezésének tizedik évfordulójára írt egy cikket *Horthy Miklós országlása* címmel, amely – mivel határozott értékítéletet tartalmaz – hozzájárulhat a Horthy személyét illető kortárs kritikák megismeréséhez. Sebestyén szerint Horthy *„dicsőséges országlása… gondviselésszerű és csodálatos tény"*.[62] Külön kiemeli a régebbi uralkodókkal szembeni sikereit és református hitét:

> *Istent dicsőítő mélységes hálaadással kell reámutatnunk arra is, hogy milyen nagy dolog a magyar református nép számára az, hogy történelmének legsúlyosabb korszakában egy idegen dinasztia négyszáz éves és többé-kevésbé kemény, ellenséges és klerikális uralma után olyan államfő került az ország élére, aki vérünkből való vér, tehát nemzeti fejedelem és még hozzá hitben testvérünk is, azaz református.*[63]

[60] Uo.
[61] SEBESTYÉN: *Református Etika*. 381.
[62] SEBESTYÉN: *Horthy Miklós országlása*. 67.
[63] Uo.

A Debreceni Egyetem Református Teológiai Karáról. Egyházi, egyszersmind politikai kérdés is a Debreceni Egyetem Református Teológiai Kara identitásának kérdése. Mint református lelkészeket képző intézmény a református egyház szellemiségét hivatott képviselni, állami egyetemi karként azonban ezt nem teheti meg maradéktalanul, mivel a református teológia előfeltevései sértik az oktatás – egyébként illuzórikus – semlegességének követelményét. Sebestyén nem nézte jó szemmel ezt a vegyes házasságot (álláspontja erősen emlékeztet Abraham Kuyper „Szabad egyház a szabad államban"[64] jelmondatára):

> *Mi kezdettől fogva ellene voltunk a debreceni ősi főiskola államosításának, mert az volt az álláspontunk, hogy inkább legyen egy kis, de igazán hitvallásos alapon álló református egyetemünk, mint egy nagy és a mindenkori kormányok (akár klerkális vagy radikális) irányítása alatt álló állami egyetem.*[65]

> *Így azonban a helyzet az lesz, hogy mennél idősebb lesz a debreceni egyetem, annál jobban fog távolodni a református egyháztól és ideáloktól.*[66]

A vasárnap megszenteléséről. Egy igen gyakorlatias kérdéssel kapcsolatban is írt Sebestyén. A kiinduló pont egy tolna megyei lelkész levele, amit a *Kálvinista Szemle*hez juttatott el, hogy az mint magasabb fórum tegyen valamit az ügy érdekében. Sebestyén leközölte a levelet, minthogy feltehetően maga is egyetértett vele. Minden egyes javaslat a vasárnap megszentelésének elősegítésére irányul. Fontos, hogy nem teszi kötelezővé a hitet, ez református alapon nem is lehetséges, mégis a hatalom segítségét kéri a hitélet gyakorlásának előmozdítása érdekében. A levél szövege a következő:

> *Legelső volna a vasárnapi munkaszünet szigorú keresztülvitele. Ne tehesse magát ezen túl még a hitetlen s istentagadó sem, ne botránkoztassa a híveket.*
> *Vasárnap délutánra korcsmák, mulatók bezárása. Szórakozóhelyek a felolvasások helyévé legyenek. Ha nem lesz nyitva a korcsma, megtelik az evangelizáló terem.*
> *Végül az olvasó-körök ne kaphassanak italmérési engedélyt. Az italmérési engedélyek revíziója alkalmával az össze ref., r. kath., ág. ev., un. gör. kel., gör. kath., izr.*

[64] KUYPER, A.: *Kálvinizmus és modernitás.* 101.
[65] SEBESTYÉN: A Debreceni Egyetem megszüntetésének kérdése. *Kálvinista Szemle,* 1931. november 7., 358.
[66] Uo.

olvasókörök italmérési engedélyei visszavonandók, mert azzal, hogy italmérésük van, eltérnek céljuktól, s valóságos korcsmák lesznek.[67]

Sebestyén Jenő politikai nézeteinek fogadtatása

Kezdeti lelkesedés. Sebestyén politikai nézeteiért kezdetben sokan lelkesedtek, legalábbis egyes politikai cikkei élénk érdeklődést váltottak ki a reformátusság körében. Egy 1919-ben megjelent cikkével kapcsolatban így nyilatkozik:

Örömmel tapasztaljuk, hogy a kálvinista politikáról szóló múltkori vezércikkünk[68] *nemcsak az érdeklődést keltette fel sokfelé, hanem ami a lényeget illeti, helyesléssel is találkozott a legtöbb hozzászólónál. Még a szükségességét is elfogadják, csak lehetőségében kételkednek, s abban, hogy egy ilyen irányú zászlóbontás ma ésszerű és eredményes volna.*[69]

Az elvekkel tehát sokan egyetértettek, és ez hallatólagos értelemben támogatásnak minősül. A megvalósíthatóság kérdése azonban, amely már ekkor felvetődött, a rá következő években pedig központi jelentőségre tett szert, a hallgatólagos támogatók egy részét később hangos ellenzőkké tette. Hasonló hozzáállást tükröz Szabó Imre budapesti lelkipásztornak az 1930-as választások idején írt cikke is:

Olyan politikai pártot, amely úgy megfelelne, mint a testre szabott ruha, vagy a mértékre készült cipő, a református ember nem talál. Pedig ilyet szeretne. Bármennyire vonakodik is tőle, a politikai semlegességből a magyar reformátusságnak ki kell lépnie, mert a viszonyok rá fogják kényszeríteni. Mind addig, míg önmagára nem talál, ide-oda hányódik, vetődik, ütődik, verődik s az egyes pártok megosztoznak szavazatain.[70]

[67] *A keresztyén kurzus figyelmébe*, aláírás nélkül. 4.
[68] Sebestyén feltehetően a következő cikkre utal. SEBESTYÉN Jenő: Kálvinista politika. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1919. február 1. 25–26.
[69] A kálvinista politika szükségessége. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1919. március 2. 41.
[70] SEBESTYÉN: *A mi politikai sokarcúságunk*. 403.

A KPSz-t ezzel a céllal alapították Sebestyénék. Szabó támogató nyilatkozata azért is nevezhető jelentősnek, mert kegyességi szempontból egy Sebestyén által erőteljesen kifogásolt táborba tartozott. Az egyetértés és az egység munkálásának jelentőségére maga Sebestyén is felhívta a figyelmet:

> *Örülünk, hogy Szabó Imrével e nagy és rendkívül fontos kérdésben egyetérthetünk.*[71]

> *Legyen legalább egy terület, ahol együtt dolgozhatunk. Hiszen a cél úgy sem az egyéni dicsőség keresése, hanem a magyar haza és a magyar közélet szent szolgálata a kálvinizmus népeket és nemzeteket megtartó és újjáteremtő erői által.*[72]

Sebestyén nézeteivel való egyetértését fejezte ki egy időben a Lelkészegyesület is:

> *Dr. Sebestyén Jenőnek «A magyar kálvinizmus politikai súlya és jelentősége emeléséről» tartott előadása kapcsán a kongresszus egyhangúlag állást foglalt a kálvinista világnézeti politika mellett, kimondván, hogy elérkezett a mi politikai összefogásunknak az ideje is.*[73]

Az ellenzők tábora. Sebestyénnek a húszas évek során publikált számtalan politikai cikke és a KPSz előadásainak megismerése a kezdeti lelkesedést sokakban lelohasztotta. Az ellenzők tábora egyre népesebbé vált. Ennek tudható be, hogy a KPSz sosem alakult párttá, és hogy a kálvinista politika gondolata támogatók híján rövid időn belül szinte teljesen elsorvadt. Ezt az értékelést végezte el Sebestyén egy 1931-ben írt cikkében:

> *Bizonyára emlékeznek még sokan reá, hogy a Budapesten 1920-ban megalakult úgynevezett Kálvinista Politikai Szövetség ilyen tervekkel szerveztetett. Azonban, sajnos, benn a református egyházban és főleg annak egyházi és világi vezető emberei, továbbá éppen a belmissziói munkások között támadt a legnagyobb ellenzéke, amely azt, hogy egy ilyen, a magyar református népet nagyobb politikai érettségre nevelő szövetség megalakult, fölényes szánakozással még csak elnézte és megbocsá-*

[71] Uo.

[72] Uo.

[73] *„A kálvinista politika és az O.R.L.E."* Idézi HOTORÁNGábor a DRHE Doktori Iskolája számára írt Bevezető gondolatok című felvételi dolgozatában (kézirat, 2006).

totta, de annak már határozottan ellene szegült, hogy egy kálvinista alapon álló keresztyén politikai szervezkedés és párt is induljon Magyarországon, természetesen nem valami felekezeti programmal és név alatt, de mindenesetre kálvinista világnézeti alapon.[74]

A felekezeti politika vádja. **A** Sebestyén nézeteivel kapcsolatos felekezeti politika vádját a Lelkészegyesület társszerkesztője, Sütő Kálmán így fogalmazta meg:

Ám én bármennyire helyeslem is az atheista, materialista világnézettel szemben a keresztyén világnézet legtisztább formájának, a kálvinista világnézetnek az élet minden terén, így a politikában is érvényesítését, de a logika útján odáig mégsem tudok elmenni, hogy ebből a célból kálvinista politikai párt alakítását kívánjam, s a reformátusoknak egy ilyen pártban való tömörülését helyeseljem. Mert ez okvetlenül maga után vonná a katholikusok hasonló irányú tömörülését.[75]

Sebestyén válasza:

Itt van tehát a félreértés s az erős választóvonal közöttünk. Amikor ugyanis mi a kálvinista politika propagálására vállalkoztunk, tudtuk, hogy a legnagyobb vád ellenünk a felekezeti politika vádja lesz és a legnagyobb félreértést a felekezeti és a világnézeti politika összezavarása fogja jelenteni. Ebbe a hibába esik Sütő Kálmán ref. lelkész, a cikkíró is s ezért van szükség arra, hogy erre az ellenvetésre újra és újra megfeleljünk.[76]

Érdemes megjegyezni, hogy habár Sebestyén újra és újra felhívta a figyelmet a világnézeti politika jelentőségére, annak pontos tartalmát nem részletezte. Ebből kifolyólag, noha a felekezeti politika vádja valóban félreértésen alapszik, ez a félreértés részben Sebestyén hibájának tekinthető.

Az önálló kálvinista párt létrehozásának ellenzése. Voltak, akik a világnézeti politika gondolatával egyet tudtak érteni, különböző megfontolások miatt

[74] SEBESTYÉN: *A választások és a református érdekek szolgálata*. 205.
[75] SEBESTYÉN: *Még egyszer a kálvinista politika*. 230.
[76] SEBESTYÉN: *Felekezeti és világnézeti politika*. 163.

mégsem támogatták egy kálvinista politikai párt létrehozását. Baltazár Dezső püspök ez irányú hozzáállását így kommentálta Sebestyén:

> *Azt hirdettük tehát kezdettől fogva, hogy nekünk önállóan kell fellépnünk, saját politikai ideálokkal és saját politikai programmal, és mint ilyeneknek kell, ha kell, szövetkeznünk azokkal, akiknek társaságában ideáljainkat legjobban szolgálhatjuk. Ez a különbség közöttünk és Baltazár püspök csoportja között, hogy ők ez önálló fellépésnek létjogosultságát nem ismerik el, s így számukra nem marad más taktika, mint az, hogy mindenkor valamely meglevő, a szerintük hozzájuk legközelebb álló politikai irányhoz csatlakozzanak, és annak segédcsapatait alkossák.*[77]

Török István más okok miatt ellenezte egy efféle párt létrehozását. Ő így fogalmazott:

> *… ha az egyház valamennyi theológusát egybegyűjtené, akkor sem tudnának azok olyan politikai pártprogramot kidolgozni, még csak egészen rövid időre szólót sem, amelyik a református keresztyén névre méltó lenne.*[78]

Hollandiában évtizedekkel Sebestyén fellépése előtt már létezett kálvinista politikai párt. Ez a párt egyrészt jelentős sikereket könyvelhetett el, hiszen több alkalommal kormánypártként működött, nem egyszer miniszterelnököt is adott. Programja kétrétű volt, rendelkezett egy elméleti és egy gyakorlati résszel. Az elméleti rész teológiai megalapozással bírt, a gyakorlati részt az elméleti résszel egybehangzóan politikusok dolgozták ki. A holland politikai életről szóló hosszabb tanulmányában ezt a rendszert Sebestyén példaértékűnek nevezte. Szerinte „*minden képviselő arra van kényszerítve, hogy az összes többi pártok politikájának úgynevezett elvi programját is a lehető legmélyebb fundamentumokig ismerje*.[79]

A kálvinista politika sikere külföldön, illetve egy elméleti program írásba foglalása Sebestyén szerint válasz a felvetődő kritikákra. Érdemes hozzátenni: bár némelyek utánzással vádolták, Sebestyén nem akarta a holland mintát egy az egyben átvenni, csupán mint előzményre és sok tekintetben követendő példára mutatott rá.

---

[77] SEBESTYÉN: A kálvinista politika szükségessége. *Kálvinista Szemle*, 1923. május 26. 198.

[78] TÖRÖK: *„Egyház és politika”*. 4.

[79] SEBESTYÉN: *A kálvinizmus elveinek érvényesülése a holland politikában.* 259.

„Nem azért, hogy Hollandiát másoljuk, hiszen ezt sohasem akarta senki semmiféle téren. Hanem, hogy tanuljunk a tapasztaltabb, bölcsebb, erősebb és elvekben hűségesebb testvérektől."[80]

Debrecen és Budapest összeütközése. A megosztottságról árulkodik Budapest és Debrecen 1926-os összeütközése is, amely mélyen elszomorította Sebestyént. Mint mondta: *„… szomorú eseményről kell beszámolnunk… tudniillik Debrecen és Budapest újabb összeütközéséről…".*[81] Az összetűzésről így számol be:

Csikesz Sándor debreceni theol. tanár, mint dr. Baltazár Dezső lelkészegyesületi elnök teljhatalmú megbízottja, dr. Kováts J. Istvánt magánúton megkérdezte, hogy azonosítja-e magát a Kálvinista Szemle cikkeivel. Igenlő választ kapván kijelentette, hogy íly körülmények között a budapestiek és a debreceniek útja politikailag elvált...[82]

Ugyanerről az eseményről Kováts J. István a következőképpen emlékezik meg:

Baltazár Dezső püspök... fegyverhordozója, Csikesz Sándor… a budapesti teológián tartott egyik konferencián – érveiből kifogyva – azzal kíván „elintézni", hogy elnevez „tegnapi kálvinistának".[83]

A politikai ellentétek mögött teológiai ellentétek is álltak, ez egyértelműen kiderül az esemény mindkét interpretációjából. Mind a világnézeti politizálás, mind a párttá alakulás egységes hitvallást feltételez, ami láthatóan hiányzott. Mindamellett elszomorító, hogy református lelkészek és teológiai tanárok nézeteltérése személyeskedésbe ment át.

Általános keresztyének. A belmissziói mozgalom képviselőivel való politikai ellentét talán az előző összeütközésnél is elszomorítóbb. Sebestyén szerint a belmissziói mozgalom – akiket hitvallásuk sekélyessége miatt előszeretettel

[80] SEBESTYÉN: *A kálvinista politika nagyhete*. 309.
[81] SEBESTYÉN: *Politikai szakadás felé*. 17.
[82] Uo.
[83] KOVÁTS J.: *Egy élet prédikációja*. 264.

nevezett általános keresztyéneknek is[84] – a lehető legméltatlanabb módon próbálta munkájuk eredményességét megakadályozni.

> *... e mozgalom jelentőségét éppen az ú. n. megevangelizált, tehát mélyebb hitre ébredt általános keresztyén seregek illetve azok vezetői nem értették meg vagy iránt tunk érzett ellenszenvből nem akarták megérteni. Ezek közül némelyek még odáig is elmentek, hogy részt vettek a mi propaganda-gyűléseinken s azok befejeztével ott a helyszínen igyekeztek a mi munkáinkat megerőtleníteni.*[85]

Cenzúra. Sebestyén nézeteinek ellenzői között szerepelt – legalább egy alkalommal – a cenzúra is. A *Kálvinista Szemle* 1920. április 18-i számának vezércikkét a cenzúra nem engedélyezte, a lap első oldala üresen jelent meg.[86] Ugyanezen a számon belül a *Szabadkőművesség* című cikk[87] több sorát is törölték. Sajnálatos módon a vezércikk, illetve a szabadkőművességről szóló cikk kéziratai – jelenlegi ismereteim szerint – elvesztek, így nem tudhatjuk meg, mit kifogásolt bennük a cenzúra. Az is titok marad, hogy ki hagyta jóvá a cenzúrázást.

„… a jót tartsátok meg!"[88]

A politika jelentősége. Sebestyén politikai teológiájának – noha az nem a jelen kor viszonyainak tükrében fogalmazódott – sok olyan üzenete van, amely ma is irányt mutathat keresztyénség és politika kapcsolatát illetően. Az egyik ilyen gondolat a politika jelentőségének újrafelfedezése. A politika jelentőségét mind keresztyén, mind nem keresztyén körökben, elméletben és gyakorlatban is egyre többen alulértékelik. A világ folyamatainak alakulására régebben a politika világában hozott döntések gyakorolták a legnagyobb hatást. Ma legalább ekkora – ha nem nagyobb – jelentősége van a gazdaságot képviselők döntéseinek. Ebből adódóan a politika – némelyek szerint – színpadi előadássá vált, ahol a politikusoknak nincs önálló akaratuk, csak eljátsszák a rájuk kiosztott

[84] *Két konferencia*, aláírás nélkül. 9.
[85] SEBESTYÉN: *A mi politikai sokarcúságunk*. 403.
[86] Vezércikk, aláírás nélkül. 1–2.
[87] SEBESTYÉN: *Szabadkőművesség*. 2–3.
[88] 1Thessz 5,21

szerepeket. A politika alulértékelése a gyakorlatban a politika iránti közömbösségben és a választások idején tapasztalható passzivitásban érhető tetten. A politika jelentősége Sebestyén korában magától értetődő volt, ma nem az. Ha a politika nem nyeri vissza korábbi jelentőségét, a gazdaság farkastörvényei válnak uralkodóvá, ami együtt jár az emberi méltóság teljes elvesztésével, és ez már rövidtávon is a társadalom szétesésével fenyeget.

A keresztény politika létjogosultsága és szükségessége. Sebestyén egy másik jelentős gondolata a keresztyén politika létjogosultsága és szükségessége. A keresztyénség római katolikus és református ága egyaránt fontosnak tartja a keresztyének politikában való aktív jelenlétét. Ezt a jelenlétet a keresztyénség – főként erős pietista befolyású – irányzatai mellékesnek, néha egyenesen károsnak ítélik. Ez utóbbi gondolatot erősítette a marxizmus az elmúlt rendszerben, és ezt erősíti a mai liberális gondolkodásmód is. A keresztyéneknek fel kell fedezniük a politikai életben való létjogosultságukat. Erre jelenleg – ha nem is pártolja, de – lehetőséget ad a demokratikus államforma, amivel jogunkban áll élni. Lehetőségei ellenére a keresztyének többsége mégis önkéntes száműzetésbe vonul. Létjogosultságunkon túl a keresztyén politika szükségességét is fel kell fedeznünk. Erre a szükségszerűségre tanít minket a keresztyén ember királyi tisztségének tana, amely azt a célt tűzi elénk, hogy lehetőségeinkhez mérten tegyünk meg mindent Isten rendjének megvalósításáért.

Világnézet alapján való politizálás. Sebestyén harmadik – korábban kevésbé vagy egyáltalán nem hangoztatott – gondolata a világnézet alapján való politizálás. Általános meggyőződéssé vált, hogy a politikai döntések mögött önérdekek állnak. Látva a politikai vitákat, amelyek sok esetben másról sem szólnak, mint az ellenfél feltételezett önérdekeinek felfedéséről, valamint szembesülve a politika irányítóinak bűneivel, nehéz cáfolni a közvélekedést. A politika világnézetileg függetlenné és elvtelenné vált. Ebből a helyzetből az egyedüli kiút a világnézeti politika lehet, amely egyaránt feltételez elvhűséget, önérdekektől való mentességet és – mind jogi, mind etikai értelemben vett – elszámoltathatóságot. A keresztyénség ilyen formában való megjelenése a politikai életben előnyére válna mind az országnak, mind a missziónak.

Hazafiasság. Sebestyén negyedik gondolata a hazafiasság megjelenése a politikában. A nemzettudat eszméje viszonylag későn váltotta fel a születés által

egy bizonyos társadalmi réteghez való tartozás eszméjét. A 19. század elején ez a gondolat üstökösként vonult be a politikai életbe, ám a 20. század közepétől fokozatosan veszít jelentőségéből. A globalizáció elmosta a különböző népek és kultúrák közt addig fennálló határokat, ezzel alkalmasint megszüntette a nemzettudatot, s nem eredményezte egy magasabb szintű összetartozás-tudat kialakulását. Az individualizmus világméretűvé válása jóformán teljesen kiölte a hazafias érzületet, amely jelenleg alig pislákol itt-ott, ahol pedig felszínre tör, ott sokszor eltorzult formájában találkozunk vele. Sebestyén szerint a keresztyén hit és a hazafiasság szoros összefüggésben állnak egymással. Hit nélkül az ember vagy lebecsüli a hazáját, azaz nem foglalkozik annak érdekeivel, vagy túlbecsülvén azt Isten elé helyezi. A keresztyén hit helyreállítja a helyes értéksorrendet. Ezt fejezi ki a régi jelszó is: „Isten, haza, család!". A politikában tehát a hazafiasság szempontjának vezető helyen kell állnia.

A totalitárius rendszerek elleni küzdelem. Sebestyén ötödik gondolata a totalitárius rendszerek elleni küzdelem. A totalitárius rendszerek legősibb formája a monarchia, amit kortól és kultúrától függően hívtak már királyságnak, császárságnak, fejedelemségnek stb. Legfőbb jellemzője, hogy az uralkodónak – lévén a hadsereg vezetője is – korlátlan hatalma van. A 20. század újfajta totalitárius rendszereinek legfőbb jellemzője a közös ideológia, amely belülről szilárdítja meg a közösséget, és teszi annak legkarizmatikusabb képviselőjét a hatalom (pl. katonai) letéteményesévé is. Ez utóbbi típusú totalitárius rendszer – a vezető bűnös természete, hatalmának korlátlansága, mi több, támogatása révén – szükségszerűen diktatúrává növi ki magát. Sebestyén figyelemmel követte korának totalitárius törekvéseit, elemezte azokat, és mindent megtett kialakulásuk megakadályozásáért. A történelem igazolta előrelátását. A demokráciának azonban, amely minden államforma közt a legszerencsésebb, nincs meg minden szükséges eszköze ahhoz, hogy megakadályozza a régebbi vagy új típusú totalitárius rendszerek kialakulását. Sebestyén figyelmeztetése tehát ma is aktuális, és kötelességünk az ilyen rendszerek kialakulásának megakadályozását szem előtt tartani.

IRODALOM

A Kálvinista Politikai Szövetség, aláírás nélkül. *Kálvinista Szemle*, 1920. május 23. 7–8.
A keresztyén kurzus figyelmébe, aláírás nélkül. *Kálvinista Szemle*, 1920. július 4. 4.
A rabló békefeltételek ellen, aláírás nélkül. *Kálvinista Szemle*, 1920. május 30. 4–5.
BAVINCK, Herman: Reformed Dogmatics Vol 1-4. Baker Academic, Grand Rapids, 2002–2008.
Gondolatok a kálvinizmusról – Részletek Colijn Henriknek a holland reformátusság vezérének Magyarországon tartott beszédéből, aláírás nélkül. *Kálvinista Szemle*, 1926. szeptember 18. 309–310.
Kálvinista Politikai Szövetség, aláírás nélkül. *Kálvinista Szemle*, 1920. április 4. 8.
Kálvinista Politikai Szövetség, aláírás nélkül. *Kálvinista Szemle*, 1920. augusztus 1. 4.
Két konferencia, aláírás nélkül. *Kálvinista Szemle*, 1920. április 4. 9.
KOVÁTS J. István: *Egy élet prédikációja*. Szenci Győzőné, Gyömrő, 2005.
KUYPER, Abraham: *Encyclopedia of Sacred Theology*. Charles Scribner's Sons, New York, 1898.
KUYPER, Abraham: *Kálvinizmus és modernitás*. Koinónia, Kolozsvár, 2001.
Magyar Közlöny, 2011. évi 43. szám (április 25.)
http://www.kozlonyok.hu/nkonline/mkpdf/hiteles/mk11043.pdf
SEBESTYÉN Jenő: A Debreceni Egyetem megszüntetésének kérdése. *Kálvinista Szemle*, 1931. november 7. 357–358.
SEBESTYÉN Jenő: A kálvinista politika Hollandiában. *Kálvinista Szemle*, 1929. július 20. 235.
SEBESTYÉN Jenő: A kálvinista politika nagyhete. *Kálvinista Szemle*, 1926. szeptember 18. 309.
SEBESTYÉN Jenő: A kálvinista politika szükségessége. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 1919. március 2. 41–43.
SEBESTYÉN Jenő: A kálvinista politika szükségessége. *Kálvinista Szemle*, 1923. május 26. 198–199.
SEBESTYÉN Jenő: A kálvinizmus elveinek érvényesülése a holland politikában. *Protestáns Szemle*, 1933. 258–265.
SEBESTYÉN Jenő: A mi politikai sokarcúságunk. *Kálvinista Szemle*, XI. évf. 50. szám, 1930. december 13. 403.
SEBESTYÉN Jenő: A papság és a politika. *Kálvinista Szemle*, 1921. április 3. 113–114.
SEBESTYÉN Jenő: A pápa és a politika. *Kálvinista Szemle*, 1924. szeptember 20. 303.
SEBESTYÉN Jenő: A református ember és a politika. *Református Élet*, 1940. május 4. 1–2.
SEBESTYÉN Jenő: A turánizmus képtelenségei. *Kálvinista Szemle*, 1924. április 5. 117.
SEBESTYÉN Jenő: A választások és a református érdekek szolgálata. *Kálvinista Szemle*, 1931. június 20. 205.
SEBESTYÉN Jenő: Absurda absurdorum… *Kálvinista Szemle*, 1920. április 11. 1–2.
SEBESTYÉN Jenő: Antiszemitizmus és kálvinizmus. *Kálvinista Szemle*, 1920. december 18. 2–3.
SEBESTYÉN Jenő: Az erdélyi fejedelmek nemzeti politikája (könyvismertető). *Kálvinista Szemle*, 1927. december 24. 433.
SEBESTYÉN Jenő: Felekezeti és világnézeti politika. *Kálvinista Szemle*, 1921. május 15. 163–164.
SEBESTYÉN Jenő: Horthy Miklós országlása. *Kálvinista Szemle*, 1930. március 1. 67.
SEBESTYÉN Jenő: *Isten szuverenitása a politikában.* Budapest, 1942.
SEBESTYÉN Jenő: Kálvin és a kapitalizmus. Marosvásárhely, 1911.

SEBESTYÉN Jenő: Kálvinista politika. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1919. február 1. 25–26.
SEBESTYÉN Jenő: Kálvinista politika. *Kálvinista Szemle*, 1920. május 2. 1–2.
SEBESTYÉN Jenő: Keresztyén politika. *Kálvinista Szemle*, 1920. április 25. 1–2.
SEBESTYÉN Jenő: Keresztyénség és politika. Kálvinista Szemle, 1921. szeptember 25. 318–319.
SEBESTYÉN Jenő: Keresztyénség és szociáldemokrácia. *Kálvinista Szemle*, V. évf. 1924. július 12. 213.
SEBESTYÉN Jenő: Marx-e vagy Krisztus? *Kálvinista Szemle*, 1920. május 30. 1–2.
SEBESTYÉN Jenő: Még egyszer a kálvinista politika. *Kálvinista Szemle*, 1921. július 10. 230–231.
SEBESTYÉN Jenő: Politikai reménységeink jövendője. *Kálvinista Szemle*, 1926. november 20. 389.
SEBESTYÉN Jenő: Politikai szakadás felé. *Kálvinista Szemle*, 1926. január 16. 17–18.
SEBESTYÉN Jenő: *Református Etika*. Iránytű Kiadó, Budapest-Gödöllő, 1993.
SEBESTYÉN Jenő: Szabadkőművesség. *Kálvinista Szemle*, 1920. április 18. 2–3.
SEBESTYÉN Jenő: Szociáldemokrácia és egyháztagság. *Kálvinista Szemle*, 1925. március 21. 99.
SEBESTYÉN Jenő: Vallásosság és politika. *Kálvinista Szemle*, 1922. május 27. 186.
TAKÁCS Péter (szerk.): *Államelmélet I. – A modern állam elméletének előzményei és történeti alapvonalai*. Szent István Társulat, Budapest, 2007.
TÖRÖK István: *Egyház és politika*. Főiskolai könyvnyomda, Pápa, 1935.
TURRETIN, Francis: *Institutes of Elenctic Theology*. P & R Publishing, Phillipsburg, 1997.
Vezércikk, aláírás nélkül. *Kálvinista Szemle*, 1920. április 18. 1–2.
Zoványi Jenőt letartóztatták, aláírás nélkül. *Kálvinista Szemle*, 1920. május 2. 4.

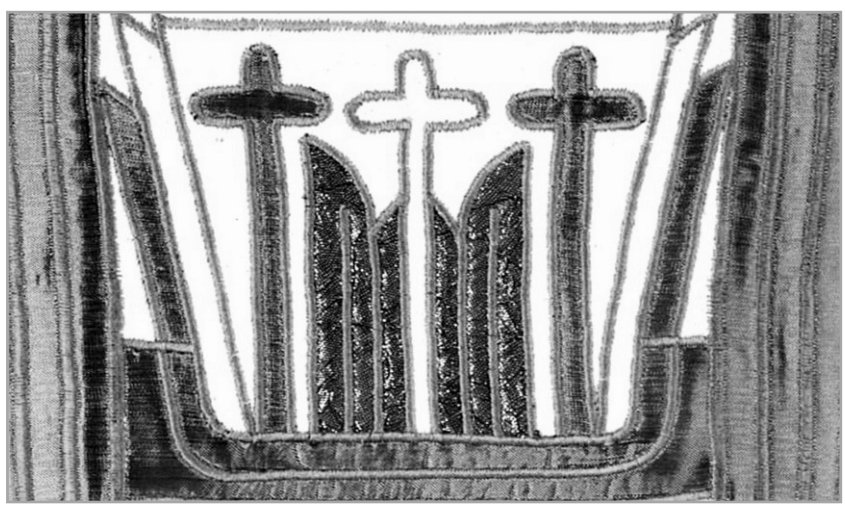

Madarász Kathy Margit: „Templomi I." (részlet)

JANDÁCSIK PÁL

Levelek Kiss Árpádnénak

Kísérletek a programozott oktatással az 1970-es években

A programozott oktatás magyar képviselői

Magyarországon a Kádár-korszak konszolidációs éveiben, az 1960-as évek végétől olyan oktatás-módszertani kísérletek zajlottak, amelyek célja az iskolai tanítási folyamat eredményesebbé tétele volt, ám következményei messzebbre mutattak: hatásukra pedagógiai mozgalom bontakozott ki. A kísérlet egyikének tekintjük a programozott oktatást.[1] „*A programozott oktatás az oktatásnak az a formája, amely lehetővé teszi, hogy a tanuló a tanulásra előkészített tananyag – a program – segítségével, közvetlen tanári irányítás nélkül, egyéni munkával sajátítson el ismereteket, illetve szerezzen jártasságot, készséget az ismeretekre épülő feladatok megoldásához.* […] *Kis egységekre tagolja a tanulmányi anyagot, valamennyi egységben kiváltja a tanuló aktív közreműködését, lehetővé teszi, hogy a tanuló lépésről lépésre önellenőrzéssel győződjék meg válasza, feladatmegoldása helyességéről*" – fogalmaz szócikkében a *Pedagógiai lexikon* (1979). Dolgozatunk nem a kísérletek didaktikai elveinek elemzését, mai módszerekkel történő összehasonlítását célozza meg, inkább a reform mozgalmi hátterét próbálja felvázolni, a pedagógusok viszonyulását a kísérlethez.

Alább a programozott oktatás magyar képviselői közül Kiss Árpádot és feleségét emeljük ki. Kiss Árpád (1907–1979) neveléstudósként, közoktatási szakértőként munkásságával nagy hatást gyakorolt a pedagógiára. Tevékeny szerepet játszott a korszerű pedagógiai módszerek hazai meghonosításában – ilyen volt a programozott oktatás is. Felesége, Kiss Árpádné (1920–1995; Darkó Irén) az Országos Pedagógiai Intézet programozott oktatással kapcsolatos kísérletei idején a budapesti Bogdánfy 5. szám alatti általános iskolában volt igazgató-helyettes, illetve a XI. kerületi Magyar Szakmai Munkaközösség vezetője.

[1] Az olvasó a fogalmat talán a számítógépekhez kapcsolja. A programozott oktatás elve valóban összekapcsolódik az informatikai eszközök elveivel, azonban a számítógépek széles körű elterjedésére még várni kellett ebben az időszakban. A dolgozatban a „programok" alatt nyomtatott dokumentumokat értünk.

A dolgozat elsődleges forrásanyaga a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Neveléstudományok Intézetének Kiss Árpád-gyűjteményében található. A gyűjtemény rendezése során napvilágra kerültek olyan dokumentumok, köztük Kiss Árpádné magánlevelezése, amelyek személyes jellegüknél fogva új megvilágításba helyezték a pedagógiai kísérleteket, konkrétan a programozott tananyagokkal történő oktatási kísérletet. A projektben részt vevő pedagógusoktól a kísérlet menetén és a diákcsoportokra gyakorolt hatásán túl annak szakmai fogadtatásáról is információkat kaphatunk.

Az alábbi kérdésekre kerestük a választ:

A feltárt levelekből milyen pedagógus attitűd olvasható ki a programozott oktatási kísérletekkel kapcsolatban? A levelekben szereplő pedagógusok hogyan élték meg azt a szakmai szabadságot, amelyet a politikai konszolidáció alatt elindított oktatási reformok garantáltak a számukra? A konkrét pedagógiai törekvés, a programozott oktatás bevezetésének mozgalmi jellegét vizsgáljuk tehát (a kibontakozó reformmozgalom feltétele a politikai enyhülés volt, amelyre a Rákosi-diktatúra idején nem kerülhetett volna sor).

Kiss Árpádné levelezése
A levelek mint a mikrotörténelem részei

Kiss Árpádné a programok megírása mellett mentora volt a programban részt vevő számos vidéki pedagógusnak, akikkel a kapcsolatot levélben tartotta. A levelek sajátos tanári attitűdöt sugallnak: az algoritmizált tanítási forma humánus, emberközpontú jellege kerül megvilágításba.

A politika nem ellenezte a programozott oktatást: *„Amit az OPI javasolt, azt a hatalom elfogadta. Nem akadályozták ezeket a dolgokat."*[2] Az új módszer választási lehetőséget kínált a pedagógusoknak, szakmai szabadságot élhettek meg, hiszen alkalmazását nem írta elő az oktatásirányítás. Ahogy a kísérletben közreműködők levelei és egyéb írásai mutatják, a rendszer politikáját, ideológiáját nem kérdőjelezték meg. Hompó Ferencné például a *Zalai Hírlapban* publikált *Előtérben a nevelőiskola* című írásában a programozott oktatás *„szocialista építést"* szolgáló nevelő hatásáról érvelt.[3]

[2] Interjú Kiss Endrével (Kiss Árpád fia), Debrecen, 2012. 11. 21.

[3] Hompó Ferencné: Előtérben a nevelőiskola. *Zalai Hírlap*, 1973. III. 25.

Sajnálatos módon az elemzett levelek egyoldalú képet nyújtanak, hiszen egyrészt a Kiss Árpád-gyűjteményben megtalált levelezés egyes darabjain Kiss Árpádné csupán címzettként szerepel, feladóként nem, másrészt a dokumentumok tartalmából megállapítható, hogy folyamatos kapcsolattartás állt fenn, s az sokkal több üzenetből állt. Mindezek ellenére az információdarabok összerakásával kereknek mondható történet bontakozik ki. A továbbiakban ezekről a levelekről lesz szó. A dokumentumokból szó szerint idézett részeket dőlten szedtük, az esetleges nyelvtani pontatlanságokat, elgépeléseket nem javítottuk.

Kiss Árpádné levelezése Hompó Ferencnével

A levelek többsége Kisbucsából, Hompó Ferencnétől érkezett. Kisbucsa község a zalaegerszegi kistérségben található, Zalaegerszegtől 12 km-re. Hompó Ferencné magyar–történelem szakos tanárnő a község általános iskolájában tanított. Az új tanítási módszerek iránti fogékonysága már főiskolai tanulmányai alatt megnyilvánult. *„Muszty professzor úr teszttel vizsgáztató módszere és a módszertani könyvünkben a programozott oktatásról szóló anyag korszerűsége megragadott. Megvásároltam a főiskolákon kapható összes módszertani közleményeket, meglátogattam még Pécsett Magassy tanár úr óráját, és a mintákhoz próbáltam igazodni, mint kezdő nevelő.* […] *Ekkor jelent meg a Köznevelésben Takács Etel docens cikke a programozott oktatásról."* – emlékezett vissza ezekre az időkre;[4] s egy évvel korábban (1972) ezt írta: *„Az 1970/71-es tanévben az Országos Pedagógiai Intézet didaktikai tanszéke engem is bevont abba a kísérletbe, amely A szófajok*[5] *című kísérleti segédkönyv (6. osztályos nyelvtani anyag programozott feldolgozása) kipróbálását tűzte ki célul. A munkát a Köznevelés 1970/71. számában közölt módon indítottam be."*[6]

Hompó Ferencné Kiss Árpádnéval rendszeres levelezést folytatott a programozott oktatással kapcsolatos kísérletről. Leveleiben részletesen megírta, hogyan fejlődnek a tanulók, beszámolt tapasztalatairól. Alább a Debreceni Egyetem Ne-

[4] Hompó Ferencné (1974): A programozott oktatás szerepe a kisiskolákban. In: SZATHMÁRI István (szerk.): *Anyanyelvünk az általános iskolában*. Tankönyvkiadó, Bp., 139.

[5] Programozott tankönyv, amely a Tankönyvkiadó gondozásában jelent meg 3000-es példányszámban Kiss Árpádné és Kerekes Béláné szerkesztésében.

[6] Hompó Ferencné: Programozott nyelvtanítás részben osztott iskolában. *Köznevelés*. 1972/1. 37.

veléstudományok Intézete Kiss Árpád–gyűjteményében található 16 levelét elemezzük. A levelek 1971–77 között[7] keletkeztek, közülük kilenc 1972-ben íródott.

Az első levél *Jelentés a kisbucsai állami általános iskolában folytatott programozott tanulás eredményeiről, tapasztalatairól*, illetve *„Kalózkodásom" eredménye az 5. osztályban* (utolsó oldal) címet kapta. Hompó Ferencné a levél első részében az iskola szerkezeti felépítését taglalta. Részben osztott intézményről volt szó: az alsó, összevont, 29 fős 1-4 osztályt a tanító együtt tanította. Az iskolában halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek tanultak. Az Országos Pedagógiai Intézet didaktikai részlegének kísérlete a 6. osztályosokra koncentrált, de olyan erős volt Hompó Ferencné lelkesedése, elhivatottsága a programozott oktatás iránt, hogy önálló munkába („kalózkodásba") kezdett. Az 5. osztályos diákokat is bevonta a kísérletbe, a felettük álló évfolyam önállóan tanuló nyelvtanóráiból ugyanis 15–20 percet rájuk szánt. Az 5. osztályban tanulókat így jellemezte:

> *„Egy tanuló beszédhibás, magába zárkózott, egy elképzelhetetlen nyomorban élő tulkoros cigánylány, egy leány szórt figyelmü dekoncentrált, tulzottan érzékegy kimondottan gyenge tanuló. Az osztály legjobb tanulójára a fél háztartás vezetése nehezedik, anya, apa dolgozik ő látja el a hugát. /4 éves a kicsi/"*[8]

A történelem órába is beépített programozott anyagokat. A módszernek pozitív hatást tulajdonított: úgy látta, hogy megnőtt a gyerekek közlési vágya. A leglátványosabb változást egy beszédhibás tanulónál érzékelte, aki visszahúzódó természetét levetkőzve kezdeményező lett az osztályban, illetve a csoportmunka során is szívesen segített másoknak. A cigánytanuló esetében is sok pozitív irányú változást tapasztalt: megnőtt az önbizalma, megmutatta az egyéniségét. A programozott tankönyvből végzett tanulás egyéni menetrendje miatt könnyebben meg tudta ismerni a gyerekeket, így felszínre kerültek tanulmányi gyenge-

[7] Az 1971-es évszám feltételezett. Hompó Ferencné leveleinek sorrendbe szedésekor csupán egyetlen iraton nem szerepelt kiolvasható évszám. Az üzenetet tartalmazó, szétmállott borítékról az évszám lekopott, csupán egy 29-es szám látható, amely a feladás napja lehet. A levelek megszólítását vizsgálva, amelyek megváltoztak az évek során, a hivatalos forma használata miatt azt a következtetést vontuk le, hogy időrendben az első levélről lehet szó. A következő levél 1972. I. 12-én íródott, ezért a szóban forgó dokumentum mindenképp csak az előző évben kerülhetett feladásra.

[8] Hompó Ferencné első levele Kiss Árpádnénak. n. a. (Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete Kiss Árpád-gyűjtemény – a továbbiakban a forrás azonos gyűjteményi helyét külön nem jelöljük.)

ségeik forrásai is: a rosszul beidegződött olvasási módszer, a figyelem megosztásának problémája, a rendszerezési képesség hiánya, vagy a kisebbségi érzés. A programozott oktatásban óriási lehetőséget látott, ennek lelkesen hangot is adott:

> *„Én nem merek igazi programozott feladatokat készíteni, viszont azt már látom, hogy az olyan tudományosan alaposan elkészített történelem programozott anyagrészeket, amilyeneket a Kerekes Béláné*[9] *tanárnő készít már régen ott lenne az általános iskolában olyan tanárok és tanulók kezében akik szeretnek programozott tanulással dolgozni."*[10]

A gyűjteményben föllelt második levél 1972. I. 12-én íródott, azonban az ebben szereplő baráti megszólítás arra enged következtetni, hogy az első két levél feladása közt intenzív kommunikáció folyhatott Kiss Árpádné és Hompó Ferencné között. 1972 januárjában Hompó Ferencné arról írt, hogy a programozott oktatásba beemelte a stílustani ismereteket is. Annak időintervallumbeli előnyei mellett érvelt, s úgy értékelte, hogy elősegíti az irodalmi művek és az írói életrajzok sikeres elemzését. Beszámolt az órai feladatok eredményes megoldásáról és személyes hangon írt önmaga és a tanulók lelkesedéséről is:

> *„Vasárnap láttam a tévében az UNESZKÓ pesti ülésének záróünnepélyét. Nagyon jólesó érzés volt, hogy itt nálunk rendezték meg. Büszke voltam a mi OPINKRA. A gyerekek jöttek hétfőn azzal, ők is nézték a tv-t. Melyik volt a mi tankönyvírónk? - kérdezték."*[11]

A levél második részében az iskola körzetesítéséről írt. Szerette volna, ha az intézmény Nagykapornakra[12] kerül, véleménye szerint az ország egyik legkorszerűbben felépített bázisiskolájába, *„ahonnan végre elterjedhetne Zalában is a programozott oktatás"*,[13] a szülők viszont a Zalaegerszegtől 10 kilométerre levő Bucsuszentlászlót (2004-től Búcsúszentlászló) jelölték meg körzeti iskolának. Úgy érezte, a tanulók feltétlen ragaszkodást mutatnak a program iránt: *„A tanulók mikor*

[9] Kiss Árpád és Kiss Árpádné munkatársa, aki szintén írt programozott feladatlapokat.
[10] Hompó Ferencné első levele Kiss Árpádnénak. n. a.
[11] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. I. 12.
[12] Nagykapornak egy község Zala megyében Zalaegerszegtől keletre.
[13] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. I. 12.

megtudták, hogy esetleg jövőre nem tanítom őket, azt mondták: nem a tanár nénit sajnáljuk, hogy elmegy, hanem a programot."[14]

A harmadik levelet 1972. III. 10-én adták fel. Ebben Hompó Ferencné egy magyar tanfolyamon tartott előadásáról számolt be, amelynek *Az oktatásunk néhány időszerű kérdése* címet adta. Előadásának témája a programozott oktatás volt: *„Ehhez fegyverként a férjed, a Kiss professzor úr könyvét használtam"* – írta levelezőpartnerének.[15] Kovács Antal megyei szakfelügyelő megbízásából programozott témazáró, illetve munkáltató feladatlapokat kért a hátrányos helyzetű Zala megyei kisiskolák (Vaspör, Velence puszta, Kustánszeg) részére. Büszkén hangsúlyozta, hogy *„Kissék munkája zalában FOGALOM!"*[16]

Hompó Ferencné 1972-ben továbbképző tanfolyamon vett részt. Párhuzamosan újabb önálló kísérletbe fogott bele, amelyet az ötödik, hetedik és nyolcadik osztályos tanulókkal végzett. Az új anyagrészek feldolgozása során programozott anyagokat használt. Eredményeit szakdolgozatban elemezte (*„Szerény kis kísérletem eredményét június elején a komplex tanfolyamot befejező szakdolgozatként kell leadnom"*).[17] Az 1972. III. 10-i levelének zárósoraiban munkahelyi problémáiról számolt be. Hozzátette: a bizonytalan jövője ellenére nem kedveszegett, mert reméli, hogy egy vándorgyűlésre, Nyíregyházára utazva, alkalma lehet találkozni Kiss Árpádnéval. Kiss Árpádné *„meleghangú levélben"* biztosította Hompó Ferencnét a programok továbbításáról, aki 1972. III. 29-i válaszában a hátrányos helyzetű iskolák nevében megköszönte a segítséget.

> *„Már nagyon várom az ujabb garnitura programot, és a témazárót tanitványainkkal együtt. Azért irom igy többes számban, mert igen sokszor Te tanitottad őket a programban és a témazárókban. A gyerekek is nagyon szeretik a Ti munkátokat, mely ötletes, gazdaságos, figyelmet lekötő. Szivesen dolgoznak belőle."*[18]

Úgy vélte, a programozott feladatlapok oly mértékben elősegítették a kisbucsai iskola tanulmányi színvonalának emelkedését, hogy a központi iskolában azt is megkérdőjelezték, valóban hátrányos helyzetű intézménynek tekinthető-e. A levélben elárulta izgatottságát is, amellyel várta a jövőbeli közös találkozást, a

[14] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. I. 12.
[15] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. III. 10.
[16] Uo.
[17] Uo.
[18] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. III. 29.

személyes beszélgetést a programozott oktatásról, „*hisz egy ország eredményes oktatásügye a tét*."[19] Megemlítette testvérének a Műszaki Könyvkiadónál megjelent számítógépes gyártervezéssel kapcsolatos tanulmánykötetét is, aki szintén a programozott oktatásban látta a jövőt.

A nyíregyházi vándorgyűlésen elhangzott felszólalás anyagát Hompó Ferencné 1972. IV. 19-i levele mellé csatolta, és újabb kisiskolák számára kérte a programozott oktatási anyagokat (*„Segédkönyvek nélkül hogy is lehetne dolgozni, mikor még egy Szemere: Helyesirási segédkönyvük sincs. A másik kisiskolánál, akit segiteni szeretnék majdnem ugyanez a helyzet. Szóval SOS a többiek nevében").*[20] A programozott feladatokat – a pozitív tapasztalatok miatt – szerette volna szélesebb körben terjeszteni. Beszámolt arról, hogy *A szófajok* című segédkönyvet továbbította Márton Sándor egyházaskozári[21] tanárnak és másoknak is (*„Tiszavasvári pedagógusnak adtam egy kézzel beirt tavalyi könyvet, indiántáncot járt vele örömében").*[22] Levelében tolmácsolta diákjai háláját, és az alábbi szavakból is kicseng a programozott oktatás iránti feltétlen elköteleződése:

> *„A tanulóim köszönik szépen a multkor küldött témazárókat. Van benne fantázia, érdemes megoldani- mondják. Ha fegyelmezetlenség felüti fejét, elég ennyit mondani, nem hozom a Kiss- Kerekes féle anyagot- mindjárt helyreáll a rend csak dolgozhassanak a munkákból."*[23]

1972. VI. 7-i levelében Hompó Ferencné megköszönte az újabb programokat, melyekkel Kiss Árpádné „*megajándékozta*" a gyerekeket. A programokat a XI. kerületi Magyar Szakmai Munkaközösség készítette. A diákok tanulmányi eredménye az előző évit is túlszárnyalta. Ezt a szerző a programozott feladatok kitöltésében való jártasságnak tulajdonította. Még a kettes tanuló is önállóan, tanári segítség nélkül volt képes használni a programokat. A diákok még az után is szívesen tanultak a tesztekből, hogy megkapták év végi osztályzataikat. A feladatlapok minőségét Hompó Ferencné külön dicséretre méltatta.

[19] Uo.
[20] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. IV. 19.
[21] Egyházaskozár község Baranya megyében.
[22] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. IV. 19.
[23] Uo.

„Csak gratulálni tudok a felmérő dolgozatokhoz, nagyon jók, mikor lesz ebből egy könyv, már régen ott lenne a helye a mindennapi munkában. Tiszavasváriba, Egyházaskozárra, Surra és a jó ég tudja még hova nem küldtem már ezekből a kitünő munkákból. Az ő köszönetüket is tolmácsolom most a Szakmai Munkaközösségnek."[24]

A levél végén örömmel írt arról, hogy befejezte a korábban már említett szakdolgozatát: 6. osztályos programozott témazáró feladatokat állított össze a Magyar Szakmai Munkaközösség feladatait alapul véve. 1972. XI. 2-i kézzel írt rövid levelében Hompó Ferencné a programozott tankönyvek zalai szétosztásáról számolt be, s ehhez Kiss Árpádné segítségét kérte.[25] 1972. XI. 6-án postára adott levelében a tanulók és a tanárok nevében előre is köszönetet mondott a kért könyvekért. A Továbbképzési Kabinet dicséretét tolmácsolta a programozott anyagokért, kilenc Zalaegerszeg járási tanár nevében[26] maga Hompó Ferencné is igényt tartott algoritmizált tankönyvekre.[27] Kapcsolatuk szorosságát mutatja, hogy levelében magánéleti eseményeire is kitért:

„A családi életem talán egyenesbe jön, Kisbucsán maradtam még, jelenleg dr. Tóth Béla tanitványa is vagyok, szerveztek a megyében egy fejlődéslélentani tanfolyamot, és miután engem a kisérletekről már nem is lehet beszélni, voltak olyan kedvesek a Továbbképzési Kabinetnél és behivtak tanulni."[28]

Következő leveléhez Márton Sándor (már említett) egyházaskozári tanár 1972. XI. 13-ai üzenetét csatolta, aki programozott tankönyveket kért 28 fő részére (*„Ma kaptam kézhez Márton kartárs levelét. Nagyon szépen kérlek, ha lehet küldjél neki programozott tankönyveket, szegény már annyit kért tőlem. Igen becsületesen dolgozó ember, megérdemelné, hogy kapjon").*[29] Márton megköszönte Hompó Ferencné

[24] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. VI. 7.
[25] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. XI. 2.
[26] Programozott anyagokat kért Pósch Jánosné (Pacsa – 30 fő), Degré Piroska (Pölöske – 23 fő), Cséri Kornélia (Zalaszentmihály – 19 fő), Madaras Jenő (Nagykapornak – 65 fő), Asztalos Éva (Alsónemesapáti – 25 fő), dr. Gárdonyi Ernő (Zalaszentiván – 30 fő), Kóbor Mária (Bucsuszentlászló – 34 fő), Tóth Teréz (Egervár – 33 fő), Zsohár Istvánné (Tófej – 32 fő részére).
[27] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. XI. 6.
[28] Uo.
[29] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, n. a.

gondoskodását („*Nagyon hálásan köszönöm, hogy annyi idő múlva is figyelemben tartja törekvéseinket. Én azóta már itt is, ott is érdeklődtem, de mintha félnének ezt szélesebb körökben tudatositani, mindenhol csak nem határozott, de olyan választ kaptam, hogy nem tudtam rajta eligazódni*"),[30] aki rövid, 1972. XI. 24-ei levelében elfogadta Kiss Árpádné javaslatát, miszerint a programozott tankönyveket nem Márton Sándor, hanem az ő címére célszerű elküldeni („*Azóta még mások is kértek könyvet, pl. Tiszavasváriból is. Ezeknek, ha Te is jónak látod egy-egy példányt küldök, és a részben osztott és osztatlan felső tagozatosokat segitjük elsősorban vele. Ezt a szakfelügyelővel és a kabinettel megbeszélem*").[31]

1973. I. 3-án Hompó Ferencné beszámolt a kisbucsai iskola legújabb eredményeiről. Azok ugyan romlottak az előző évhez képest, de a programok kedvező hatásai megnyilvánultak: a kísérletben részt vett osztályok olvasási készsége fejlődött, a diákok lényeglátóbbak, önállóbbak, nyíltabbak lettek.

> „*A jelenlegi hetedikesek is tavaly programozott tankönyvől tanultak. Ismereteik szilárdak, megbizhatóak. Állítom, bármilyen jó módszerrel, ezt az anyagot ilyen mélységben nem lehet elsajátittani. A program megállja a helyét!!!*"[32]

1973. V. 1-ei levelét Hompó Ferencné személyes tragédiája elmesélésével kezdte: azért nem jelentkezett az elmúlt hónapokban, mert meghalt az édesanyja.

> „*Pesten látogattam őt, amig lehetett. Szombathelyen halt meg. Szornyü volt, amikor az ember tehetetlenül csak le szeretne roskadni a lábaihoz, akkor még ezt se teheti, mert intézni kell mindent. Még az a szerencsém, hogy Feri*[33] *ilyen szépen mellém állt, és mindenben segitett. Lassan kezdek már magamhoz érni. Felfedezem ujra a munka jóizét.*"[34]

A gyász azonban nem köthette le teljesen figyelmét, ugyanis *Fejlődéslélektan* tanfolyamra járt. Erről egy korábbi levelében már szót ejtett. Előadásainak szövegét – mintegy kárpótlásként a hosszabb hallgatásért – a levélhez csatolta. Köszönetet mondott a zalai nevelőnőknek a számukra kért *A szófajok* c. tankönyv második

[30] Márton Sándor levele Hompó Ferencnének, Egyházaskozár, 1972. XI. 13.
[31] Uo.
[32] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak. Kisbucsa, 1973. I. 3.
[33] Hompó Ferencné férje.
[34] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1973. V. 1.

részéért. Beszámolt a szíve ügyének tekintett népszerűsítő munkája legújabb eredményeiről. Számos pedagógustársának küldött programozott feladatlapokat:

> *„Ha rajtam mulna, azt tenném vele, hogy elvinném, ahhoz az emberhez, aki szivén viseli igazán a nemzet sorsát. Letenném elébe és megkérném, nyomtassa ki annyi példányban, ahány részben osztott iskola és hátrányos helyzetü kisgyerek van."*[35]

1973. VII. 7-én beszámolt arról, hogy a kisbucsai iskola körzetesítése miatt az új munkahelye szeptembertől Bucsuszentlászlón lesz, illetve hogy a *Fejlődéslélektan* című tanfolyamot a *Marxizmus*sal együtt sikeresen elvégezte. A diákok fejlődéséről újra jelentést adott: a kísérleti osztály átlaga 4,1 lett, az 5. osztályos gyerekek közül pedig 10 gyerek javított matematikából. A tanulók a programozott anyagokhoz jól viszonyultak, miközben véleménye szerint egy programoktól idegenkedő tanár lehet, hogy elveszne a feladatlapok közt. Saját „elveszettségét" is megvallotta: édesanyja halála utáni hetekben nagyon nehezen ment számára a munka, ezért a gyerekek „hajtották" őt, a tanítás, a programozott oktatás jelentette az örömöt számára az életben:

> *„Olyan kis önálló városias fruskákat segitettél nekem nevelni, hogy szinte magam is csodálkozom az eredményen. A ballagási bucsubeszéd elmondására a leggyengébb tanuló vállalkozott. El is mondta szépen."*[36]

1974. VI. 21-én, az iskolai tanévzáró előtt egy nappal postázott levelét Hompó Ferencné a „közös gyerekeik" tanulmányi eredményéről történő beszámolóval kezdte. Kiemelt egy árva kislányt, akit az alsó tagozaton meg akartak buktatni, azonban a ballagás után az ipari iskolában osztálytitkár és tanulmányi felelős lett. Sikereit látva a tanárai kérdőre vonták, hogy miért nem gimnáziumban folytatta tanulmányait. Leírta, hogy a 7. osztályosok órájára bevitt programozott nyelvtananyagokat. Igen büszkén számolt be arról, hogy még kollégái is elismeréssel nyilatkoztak a módszerről:

[35] Uo.
[36] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1973. VII. 7.

„Olyan jó dolog, mikor a matekos, /első unokaöcsém felesége/ jön sugárzó arccal, milyen jó, hogy nyelvtanóra volt előttem, frissek a gyerekek. A jó Isten se bir velük. Hajtanak, mint a bánatom. /Ez a szava járása./"[37]

Maga Hompó Ferencné is próbálkozott programozott anyagok írásával. Ezek postázását augusztus végére ígérte Kiss Árpádnénak, bár munkáját a „nagyokéhoz" képest jelentéktelennek, „szánalmasnak" találta.[38]

Az 1974. XII. 4-én, harmadszori nekifutásra megkezdett levelet Hompó Ferencné az alábbi gondolattal indította: *„Valami nagyon szépet, öszintét szeretnék Neked irni."*[39] A tegnap esti szülői értekezletre Kiss Árpád könyvét vitte be, a „forró sikerért" pedig feleségének írt köszönetet, és gratulált a *Köznevelésben* megjelent cikkhez is. A körzetesítés miatt – ahogy ezt korábban említette – Hompó Ferencné új munkahelyre került: a bucsuszentlászlói körzeti iskolába, ahol osztályfőnöki feladatokat is ellátott. Beszámolójából kitűnik, hogy az eredményes munkához mennyire fontos volt számára a kollegiális kapcsolat:

„Az uj munkahelyemen rengeteg a munkám, de nem fáradok el. Jó a légkör. Az igazgatóm kijelentette, hogy ő nem tudja mi van a testülettel, de 10 éve nem volt ilyen kollegiális TESTVÉRIES ÖSZINTE légkör. Szerencsém van! Nagyszerü emberek. Tanulhatok tőlük, nincs szakmai irigykedés."[40]

A gyűjteményben fellelt utolsó, kézzel írt levelet 1977. II. 25-én írta Hompó Ferencné Kiss Árpádnénak. A rövid üzenet a történet lezárását sejteti.

„Hálás szívvel köszönöm, hogy a programozott oktatással folyó munkában részt vehettem. Az OPI 998/1976 sz. alatt egy tanulmányt kért tőlem (8-as főnök vagyok) rengeteg a munkám, ezért csak mostanra készültem el vele. A rövid kis összegzés 1 példányát elküldöm Hozzád és Máriához, hisz minden jó és eredmény a TI kezetekből származik."[41]

[37] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1974. VI. 21.
[38] Uo.
[39] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1974. XII. 4.
[40] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1974. XII. 4.
[41] Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1977. II. 25..

A személyes hangvételű levelekben többször is olvashattunk arról, hogy Hompó Ferencné több pedagógus kollégájával megosztotta a programozott oktatással kapcsolatos pozitív tapasztalatait, és számos tanárnak kért, illetve küldött algoritmizált könyveket. E pedagógiai módszertani újítás terjesztése során élt a legkülönfélébb fórumok nyújtotta lehetőségekkel: levelezést folytatott, emellett előadásokat tartott, publikált. Személyes kapcsolatait felhasználva mozgalmat indított el a programozott oktatás népszerűsítése érdekében.

Egyéb levelek

Hompó Ferencné mellett más pedagógusok, más intézmények is részt vettek a programozott oktatási kísérletben: összesen 80 iskola, azonban a Kiss Árpád-gyűjteményben sajnos kevés olyan levél maradt fenn, amelyeknek a szerzője nem Hompó Ferencné. Boerföldi Lászlóné, Bornemissza Magda, Sándor Lászlóné, Molnár Gáborné budapesti iskolák pedagógusaiként 1-1 levélben számoltak be a programozott oktatás pozitív eredményeiről.

Felmerül a kérdés, hogy vajon Hompó Ferencné levelei miért maradtak fenn jóval nagyobb arányban, mint a többi tanáréi. A lehetséges válasz a borítékokról leolvasható. Boerföldi Lászlóné, Sándor Lászlóné és Molnár Gáborné a leveleket Kiss Árpádné munkahelyére (1117 Budapest, Bogdánfy u. 5/b) címezték, míg Hompó Ferencné – de Bornemissza Magda is – a lakcímére (1111 Budapest, Bercsényi u. 12.). A munkahelyre érkezett levelek közül valószínűleg sok darab elveszett az idő folyamán, de a magánlevelezésből származó, személyes információkat is tartalmazó üzenetek fennmaradtak.

A programozott oktatást lelkesen támogató dokumentumok mellett a Kiss Árpád-gyűjteményben felleltünk egy kritikus hangvételű levelet, melynek szerzője eltérő szemlélettel közeledett az algoritmizált feladatlapokhoz. A Kiss Árpádnénak írott levél (*„másolat!"*) eredeti címzettje egy szakfelügyelő volt. Ebben Komár Pálné főiskolai tanár, az Országos Pedagógiai Intézet Magyar Tanszékének vezetője vetette papírra véleményét 1973. II. 2-án Kerekes Béláné *Az irodalom és a főbb műfajok* (1970), illetve a *Stílus és szemléletesség* (1971) című programjáról, illetve öt *Irányított verselemzés* című munkájáról.[42]

[42] Komár Pálné levele egy szakfelügyelőnek (Másolat továbbítva Kiss Árpádnénak), Budapest, 1973. II. 2. (DE NI Kiss Árpád-gyűjtemény).

Komár Pálné elhibázottnak tartotta a programozott anyagokat, szerinte nem állnak összhangban az „irodalom-nevelés" törekvéseivel, különösen az általános iskolák tekintetében, ugyanis használatukkal a diákok nem kerülnek bensőséges viszonyba a befogadnivaló művel. Szerinte a fejlődéslélektani és művészetpszichológiai vizsgálatokkal megalapozott élménykeltő törekvéseknek ellent mondanak a feladatlapok. Azok olyan logikát erőszakolnak a 10–14 éves tanulókra, amely nem a sajátjuk, nem felel meg életkori sajátságaiknak, és megfosztja őket az önálló gondolkodástól.[43]

> *„A tanulónak – mint egy idomitandó kísérleti alanynak – a legtöbb esetben fel kell vennie egy számára idegen gondolkodási alapállást, amelyből nem léphet sehová, csak oda, ahová kényszerítik."*[44]

Komár Pálné levelében látható, hogy ő nem azonosult azokkal, akik az új módszertől az oktatás megújulását várták. Nem emelte ki pozitívumként a módszerek szabad megválasztásának lehetőségét. A programozott oktatást újfajta aspektusból közelítette meg: szerinte alkalmazása megkérdőjelezi az oktatói és a tanulói szabadságot. Ez az oktatási módszer végül nem honosodott meg. Hompó Ferencné és más pedagógusok várakozásával ellentétben, széles körben nem alkalmazták.

Összegzés

A programozott oktatás módszerének voltak szimpatizánsai, de ellenlábasai is. Hompó Ferencné kedvelte a módszert, idealizálta azt, de a reményeivel ellentétben az nem vált az iskolák egyedüli oktatási módszerévé. Levelei azonban nem csupán a programozott oktatás eredményeiről képviselnek egy tanári álláspontot, hanem saját attitűdjeit is megismerhetjük belőlük. A levelek izgalmas dokumentumok a Kádár-korszak konszolidációs éveiből, mikor a hatalom a korszerűsítés érdekében nyitottá vált az új módszerek és a szabadabb (pedagógusi) gondolkodás irányában. Báthory Zoltán szavaival élve a „maratoni reform"[45] új táv-

[43] Uo.

[44] Uo.

[45] Vö. Báthory Zoltán (2001): *Mararoti reform. A magyar közoktatás reformjának története.* 1972–2000. Önkonet, Bp.

latokat nyitott meg az új tanítási módszerekre éhező pedagógusok számára. A Kiss Árpádnéval levelező tanárok lelkes élménybeszámolói az általános iskolás pedagógusok reformok iránti pozitív hozzáállásának lenyomatai. Az enyhülő politikai helyzet nekik kedvezett, erősítette a reformkedvet.

FORRÁSOK; IRODALOM:

BÁTHORY Zoltán (2001): *Maratoni reform. A magyar közoktatás reformjának története. 1972–2000.* Önkonet, Bp.
HOMPÓ Ferencné (1974): *A programozott oktatás szerepe a kisiskolákban.* In: SZATHMÁRI István (szerk.): *Anyanyelvünk az általános iskolában.* Tankönyvkiadó, Bp.
HOMPÓ Ferencné: Előtérben a nevelőiskola. *Zalai Hírlap*, 1973. III. 25. n. a.
HOMPÓ Ferencné: Programozott nyelvtanítás részben osztott iskolában. *Köznevelés*. 1972/1
Interjú Kiss Endrével. Debrecen, 2012. 11. 21.
NAGY Sándor, főszerk.(1979): *Pedagógiai lexikon.* Akadémiai, Bp. 500–501.

LEVELEK A DEBRECENI EGYETEM NEVELÉSTUDOMÁNYOK INTÉZETE
KISS ÁRPÁD-GYŰJTEMÉNYÉBŐL
Hompó Ferencné első levele Kiss Árpádnénak. n. a.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. I. 12.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. III. 10.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. III. 29.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. IV. 19.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. VI. 7.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. XI. 2.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. XI. 6.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, n. a.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1972. XI. 24.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak. Kisbucsa, 1973. I. 3.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1973. V. 1.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1973. VII. 7.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1974. VI. 21.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1974. XII. 4.
Hompó Ferencné levele Kiss Árpádnénak, Kisbucsa, 1977. II. 25.
Komár Pálné levele egy szakfelügyelőnek (Másolat továbbítva Kiss Árpádnénak), Budapest, 1973. II. 2.
Márton Sándor levele Hompó Ferencnének, Egyházaskozár, 1972. XI. 13.

KINDA ISTVÁN

Megszorító gazdaságpolitikák Székelyföldön a 20. század első felében

A 2008-ban kipattanó és egyre tovább gyűrűző gazdasági világválság mélyülő bugyrait sorra bank- és pénzügyi válságnak, hitelválságnak vagy részvénypiaci recessziónak, árfolyamháborúnak stb. nevezik. Ennek méretben és a világgazdaságra gyakorolt hatása alapján közvetlen elődjeként a szintén Amerikából induló, 1929–1933 között tartó nagy gazdasági világválságot emlegetik.

Kutatásomból, melyben a székelyföldi falvak 20. századi gazdasági átmeneteit vizsgálom,[1] az rajzolódik ki, hogy a térség gazdálkodóit időről időre válságokozó gazdaságpolitikai döntések sokkolták; egy pesszimistább szemlélet szerint lényegében megszorító intézkedések sorából áll össze a 20. századi székelyföldi gazdaságtörténet, melyben többször lenullázták a földműves réteg vagyonát. Alább e zűrzavaros 20. század első felének néhány kedvezőtlen intézkedését villantom fel a lokális életvilágokra gyakorolt hatás alapján.

Tagosítás. A 19–20. század fordulóján több kísérlet zajlott a földbirtokok újramérésére, tagosítására. Ez azt feltételezte, hogy a hagyományos örökösödési jog eredményeként nadrágszíjparcellákra darabolódott birtokokat újraszámítva, egyben mérték volna ki a művelés megkönnyítése céljából. A hagyományos gazdálkodás, az örökölt és vásárolt földekhez való ragaszkodás és egyéb félelmek azonban vitákat eredményeztek, hátráltatták a folyamat véghezvitelét. Az egységes parcellában történő földkimérés ellen több racionális elv szólt a tiltakozó gazdák részéről: pl. az egy dűlőben fekvő vetéseket egy esetleges jégeső egészében tönkretehette, a kisebb birtokosok pedig attól tartottak – s amint sok településen beigazolódott, jogosan –, hogy a befolyásosabb nagybirtokosok maguknak szerzik meg a jobban termő földeket (Vö. Bartos, 2000. 43–44).

Földtörvény. Gazdasági szempontból a román kormány Trianon utáni, 1921. július 30-i erdélyi földbirtoktörvénye a kisebbségeket, kiemelten a magyarokat

[1] A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával zajlott 2010–2013 között.

sújtotta. A magyar egyházak birtokállományának 84,5 százalékát, a székely közbirtokosságok legelőit, erdeit kisajátították, sőt a székelyek számára fontos jövedelmet adó ásványvízforrásokat is államosították (Pozsony, 2012. 82). Négy történelmi régió – Erdély, Dobrudzsa, Bukovina és Besszarábia – esetében négy különböző rendelkezést ültettek a gyakorlatba, s ezek között a reformok között jelentős diszkriminatív eltérések voltak. Szembeötlően jogsértő volt, hogy például a kisajátítás árkompenzációjának kiszámításánál a regáti (óromániai) törvény az 1917-es, az erdélyi az 1913-as, háború előtti árakat tekintette mérvadónak, így a háború alatti inflációs veszteségeken túl még a békebeli aranykorona és a Trianon utáni román lej közötti árkülönbséget is a kisemmizett birtokosoknak kellett volna elviselniük. Kártalanítási pénzt ugyanis nem kaptak, a névérték szerint kibocsátott járadékkötvény lényegében a földtulajdon elkobzását jelentette (Diószegi, 1990. 34–35).

Amerikázás. A 1880-as évtizedtől Közép- és Délkelet-Európa népei is bekapcsolódtak abba a főleg Észak-Amerikába irányuló migrációba, melyet modern népvándorlásként is szoktak emlegetni a történészek. A kivándorlás történelmi modelljében döntő szerepe volt annak, hogy a kelet-közép-európai térség az 1880-as évektől kezdett perifériaként a világgazdaságba integrálódni, fellendült az iparosítás, a mezőgazdasági munkafolyamatok a gépek és eszközök korszerűsödésével lerövidültek, így a gyarapodásnak indult népesség részéről megnövekedett a munkaerő-kínálat (Puskás, 1991).

Az *amerikázás* első nagy hulláma az 1880-as évektől számítható, amikor korlátozás nélkül milliók próbáltak szerencsét Amerikában. Az első világháború után megkezdődtek a korlátozások, melyek fokozatosan leszűkítették az Amerikába irányuló szabad munkaerő-áramlást, és az 1930-as évekre jórészt véget vetettek annak (Puskás, 1991). A társadalom alsóbb rétegeiből verbuválódott tömegek kimozdulásának okai között a magas adókat, a hosszú katonáskodást, a szélsőséges birtokviszonyokat, a feudalizmus örökségét, sőt, a földművesek földéhségét szokták emlegetni.

Legtöbbjüknek már maga a kiutazás költsége is meghaladta erejét, kölcsönöket kellett felvenniük, melynek a kamatait szerre küldözgették haza, magát a kölcsönvett tőkét pedig hazatértük után törlesztették. Ennek eredményeként a tehetős birtokosok kölcsönzővé léptek elő a faluközösségekben, a váltók mögött álló uzsorakamatok minden korábbinál magasabbra szöktek. Az Amerikához fűződő remények szertefoszlásával egyre többen váltak egész életükre

hitelezőik adósaivá, közülük többen nincstelenné, földönfutóvá. Alább egy Kanadába vándorolt székely csoport hazaküldött levele olvasható, melyből képe kaphatunk vándorlásuk okairól és nyomasztó aggályaikról.

„Met hejába olyan világban élünk, amióta a rádiomot kitalálták, hogy ecceribe megtudjuk, a mi a vizen túl megesik. De a legjobb rádiom mégis csak az, amit a mü asszonyaink irnak meg nekünk s mü abból tudtuk meg, hogy a mü falunkban egy esztendő leforgása alatt mik mentek végbe? Legutoljára épeg azt olvastuk a levélből, hogy valami udvarhelyi szigorunczás urak kimöntek Havadtőre és az egyik nagygazdánál házfelbójdulást tartottak. Pénzcsináló gépet kerestek s azután megvizsgálták az adósleveleket is, azokat amivel mü is tartozunk neki. Hát azt bizon épeg elég jól tették, mert nekünk is 200–200 dollárt adott váltó és adóslevélre s egy esztendő múlva 300 dollárt kell nekünk fejenként visszafizessünk, ami olyan nagy pénz, hogy még a 100 dollár interest is alig tudjuk kikeresni. Még akinek itt elbeszéltük, hogy mekkora interesre adta ide a pénzt, mindenki elszőrnyűlködött. Ha ezt előre így tudjuk itt kaptunk vóna 4% interesre is pénzt a hajós társaságtól s nem kellett vóna 50%-ot fizessünk!

S hogy a szigorunczias urak meg ne büntessék feleségeinktől irást kunczorált ki a mük hitelezőnk s abban azt állitja, hogy a 200 dollárokat nem kamatra adta, hanem csak kölcsön egy esztendei használatra s ezt az irást aláiratta az asszonyainkkal s bemutatta az uraknak, akik elhitték. Hát ez nem igaz tek. Úr! Mert az adóslevél igaz hogy 300 dollárról van kiállitva, de mü megesküszünk asszonyainkkal együtt, hogy csak 200 dollárokat adott nekünk s mü egy esztendő multán 300 dollárt kell visszafizessünk. Ez az, ami úgy fáj nekünk első sorban is, met ez mégis csak igen nagy zsebmetszés, embernyúzás.

Szegény székely emberek vagyunk, mindegyikünknek van 4–5 apró gyermeke s bévaljuk, hogy épeg emiatt csak igen keveset tudtunk megspórolni és családunknak kűdeni, met kellett a nagy interesbe s attól féltünk, hogy az a nagy millionyos úr, még a kicsi házunkat és fődünköt is ellicitálja, ha ki nem fizessük az interest pontosan s apró gyermekeink mehetnek kúdúlni. Met kereken kimondjuk, hogy itt sem fonják kóbászból a kertet s biz az esztendőnek legnagyobb része csak bódorgásból telt el, met sokan vagyunk s csak nyáron van inkább munka s télen csak úgy telelődtünk, ahogy lehetett korrogó hassal dideregve szinte megfagytunk hideg hurubánkban.

Hogy aztán mit végeztek a szigorunczás urak, nem tudjuk, de annyit tudunk, hogy vérszípó ember kezébe estünk s tán soha ki se tudjuk fizetni adóssá-

gunkat, met a nagy interes mellé, még interest ír. Azt is tudjuk, hogy itt testi erővel nem lehet akkora milliókat szerezni, mint ő szerzett az egyesültekben, hanem csak furfangos úri hunczutsággal. Azt jól tudjuk, hogy őkeme is fukcziós ember s inkább ésszel és ördögi matériákkal firtatta össze a millónyokat, azét nem diflámáljuk, de mégis münköt falujabeli szegény embereket megszánhatott vóna. Maradtunk a tekintetes úrnak bús szolgálattal. Kanada – Montreal, Vinnipeg – 1928. május 28-án Székely kibújdosó testvérei." (Nagy, 1960–1965. 478–482).

Hitelválság. Az első világháború hatásait az 1928-tól fokozatosan begyűrűző gazdasági világválság makrogazdasági szinten és az egyszerű emberek körében is csak fokozta. Egymás után zártak be a bankok, a székely gazdák nehezen összekuporgatott pénzét nem tudták visszaadni. A lakosság egy részét kölcsönök terhelték, melyek visszafizetése az elértéktelenedő pénz miatt egyre nehezebbé vált. Havadtő egykori református lelkésze későbbi feljegyzéseiből a 21. századi ingatlanalapú devizahitelezés évszázaddal korábbi – sokak számára ismerős – példáját ismerjük fel egy telekvásárlás kapcsán.

„A jegyző elkészítette az adás-vételi szerződést 1927. március 30-án s mi valamennyien aláírtuk. És most ide hallgass, embernek fia, hogy ez a kutyahájjal megkent agyafúrt hóhér milyen szerződést kötött velünk? Igaz, hogy előlegül csak 3000 leit kívánt tőlünk parcellánként, de a hátralevő vételárat 2 részletben kellett fizetnünk a svájci frank valutája arányában szept. 1-ig, ami másszóval azt jelentette, hogyha a törlesztési idő alatt a svájci frank értéke emelkedik, kötelesek vagyunk mi is ennek arányában fizetni, mégpedig azzal a szigoru meghagyással, hogy aki a kitűzött pontos határidőre nem tud fizetni, elveszti az addig befizetett vételárakat s a lakhelyek ismét az eladó tulajdonába kerül vissza" (Nagy, 1960–1965).

„Kicsi magyar világ". Az 1940–44 között Székelyföldön is visszaállt magyar világ eufóriája és nyilvánvaló pozitívumai mellett árnyoldalai is voltak az életnek, s azt nem csak a második háború mélyítette. A budapesti centralista politika nem volt tekintettel a székely falvak gazdasági, társadalmi és kulturális hagyományaira, az itt élők gondolkodásmódjára, Székelyföld mostoha természeti adottságainak figyelembe vétele nélkül pedig ugyanolyan adókat vetettek ki a gyengén termő földekre, mint az alföldi termékeny birtokokra. Ennek az

lett az eredménye, hogy már 1942-ben azt tapasztalták a gazdák, hogy a románok adóinál is magasabb összegeket kell befizetniük az államkasszába (Pozsony, 2012. 86–87). A háború harmadik-negyedik évében ráadásul megjelent a hadigazdálkodás számos eleme, például a termények egy részének vagy a lovaknak a kötelező beszolgáltatása. Idős székely földművesek azonban napjainkban is hozzáteszik, hogy soha olyan igazságos világ nem volt Székelyföldön, mint a négy év alatt.

> *A négy év alatt az én apám volt a bíró. A szegényeknek küldték a gabonát, ki kellett osztani, mindenki úgy nézte, hogy nehogy szűkön mérje, úgy hogy az utolsónak, ha szűkön jutott, ment s a hámbárból merített s kipótolta, hogy senki kárral ne maradjon.* (Havadtő)

„A cséplőgépek mellé ellenőröket állítottak, s megkezdődött a beszolgáltatás. Kenyérgabonából meghagyták a vetőmagot és a kenyér-fejadagot, s a többi ment a Futura-hoz, a hombárba. Igaz, becsülettel megfizették. Megszűkült a ruhanemű és a lábbeli. Csak jegyre vagy feketén lehetett kapni. A falu nem zúgolódott. Belátta a történelmi szükségszerűséget, s a hosszas elnyomás után bízott a szebb jövőben" (Szabó, 2004. 79).

A becsületesség, a kiszámíthatóság és a hatékonyság jellemezte az igazságszolgáltatást és a közigazgatást is. Később – az orosz fogság, a szocializmus, majd az 1989-es rendszerváltás után – mindig a magyar idő erkölcse és az abban elért gazdasági sikerek szolgáltak referenciaként azoknak, akik megélték azt az időszakot.

> *A magyar időbe is voltak nehézségek. Egy részének már nem tetszett, mert voltak beadások, akinek sok termett. De a fejadagot meghagyták (…), ha nagy disznót vágtak, zsírt is kellett leadjanak. Ezek már nem tetszettek egyes gazdáknak, hogy miért kell, de ott senki nem szabadott éhezzen. Akinek nem volt földje, annak is a fejadag jutányos áron biztosítva volt. Addig 70 százalék nem ett kenyeret itt Havadtőn, puliszkát ettek.* (Havadtő)

Román világ. A szocialista párt uralomra jutása után soha nem látott változásoknak nézett elébe Székelyföld. A mezőgazdaság szovjet mintára történő szocialista átalakításának célja a mezőgazdasági termelés racionalizálásán túl a minél teljesebb állami ellenőrzöttség kiépítése. Ennek a célnak a megvalósítását

egyrészt a) *a termelés szerkezeti átalakításával*, valamint b) *a mezőgazdasági kistermelés és az előállított termékek kereskedelmének ellenőrzésével, visszaszorításával* kívánták elérni (Kiss, 2007. 47).

A racionalizálási folyamatnak két nagyobb iránya volt: az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek létrehozása. Mindkettő kiindulópontja a Groza-kormány 1945. március 22-ei új agrártörvénye, amelynek értelmében az 50 hektárnál nagyobb birtokokat az állam önkényesen kisajátította. A földreform eredményeként 1 057 674 hektár földet osztottak szét 796 129 családnak (Oláh, 2001. 12). – *S akkor kaptak 45-be, a Groza-kormány idején, a cövekelt földeket kiosztották mindenkinek, s akinek nem volt is, földhöz jutott*. – A nagybirtok tehát felszámolódott, és a föld sokfelé darabolásával Románia a kisbirtokosok országává vált, hiszen ekkor már a földművesek több mint fele a 3 hektár alatti, 76 százaléka az 5 hektárnál kisebb, 10 százaléka a 10 hektár alatti birtokkategóriába esett (Oláh, 2001. 12). A levéltári források tanúsága szerint Háromszék újonnan kialakított járásrendszerében a kisajátítás – mely lényegében törvényerőre emelt rablás – 252 birtokot érintett.

Ezek a korábban elképzelhetetlen irányú, gazdasági megsemmisülést okozó változások pénzügyi válsággal és óriási inflációval párosultak. A román gazdaság ugyanis a háború utáni összeomlásból még nem állt talpra, a Szovjetunióval kötött fegyverszüneti szerződés teljesítéséből adódó terhek – 300 millió dollár értékű jóvátételi szállítás – kiürítették az államkasszát, ami a pénz értékének romlását idézte elő (Réti, 1990. 21).

Az 1945–46-os néptanácsi hivatalos iratok adatszerűen tartalmazzák azokat a változtatásokat, amelyek a falusi emberek, gazdák életét gyökeresen átalakították. Egy 1946-os megyefőnöki körlevél[2] köztudomásra hozta, hogy „minden gazda köteles burgonyatermésről és készletéről elszámolni egy bizottságnak. Figyelembe lesz véve az 1945-ben bevetett terület nagysága és az átlagtermés 7000 kg-ban veendő számításba. A felmérésnél 1 nm 700–800 kg burgonya számítható".

Ennek eredményeként a gazdának megmarad:

a) vetőmag címén hektáronként 2400 kg

b) a háztartás szükségletére a fejadagok szerint (évi):

– bányamunkás részére fejenként 100 kg

– nehéz testi munkásnak 80 kg

[2] Román Állami Levéltár, Kovászna Megyei Fiók, Fond 9, lelt. sz. 17., 78-as irat, 83. lap.

– ipari munkásnak 70 kg
– a lakosság részére 50 kg

Ha belegondolunk, hogy a székelyföldi háztartások egyik alapélelmiszerének számító burgonyából egy évre fejenként 50 kg-t irányozott elő a hatalom, átérezhetjük a székely családok elkeseredését. Ráadásul a fent nevezett fejadagok hamarosan 1/3-ra csökkentek…

Pénzreform. Az 1946-os pénzügyi viszonyokat jól mutatja a következő adat: egy újonnan kinevezett tanító fizetése 64 000 lej, egy véka kukorica ára 150 000 lej volt (Kápolnási, 2004. 204). Az 1947-es (majd az 1952-es) „pénzreform" miatt a pénz hígulása több mint tízezerszeres (!) lett. Szemléltetésképpen: a háború után egy cipő 300 lejes ára 1947-re 3 600 000 lejre nőtt (Szabó, 2004. 86–87). Nem csoda, hogy a mértéktelen infláció miatt a pénzforgalom lecsökkent, a lej kezdett kiszorulni használatból, helyét – főleg falvakon – egyre inkább átvette a naturális csere (Réti, 1990. 25).

1947-ben, a milliós világ végén, a pénzt leértékelték, ám az új pénz minden korábbinál mélyebb nyomorba döntötte az embereket. Az állam főleg arra törekedett, hogy a falvakon fellelhető élelmiszert és alapanyagokat megkaparintsa, s azzal a Szovjetunióval szembeni hadi kárpótlást törlessze, illetve, hogy a begyűjtött termények egy részét a nincstelenségtől még jobban szenvedő városi lakosságnak juttassa. Ehhez az első lépés az volt, hogy a gazdasági termények árát olcsón, az ipari árukét és szolgáltatásokét magasan állapította meg. Egy mázsa búza ekkor 560 lej, egy 100 km-re szóló vasúti jegy értéke 800 lej volt (Máthé, 2008. 61).

A magántulajdon megszüntetése. A magántulajdon feletti rendelkezés átstrukturálása lényegében már az 1948-as államosítással megkezdődött – a falvakban az állam és helyi képviselete, a néptanács, illetve a kollektív gazdaság (és vezetősége) lett az új birtokos. Ez az új adminisztratív elit rendelkezett a közössé vált felszerelés, infrastruktúra és földtulajdon további sorsáról, a bel- és külterkek, kerthelyiségek elosztásáról, és döntött a létrejövő fizetéses munkahelyekre történő alkalmazásokról is (Gagyi, 2007. 11).

A nép kisemmizésének példáiként értékelhetők azok a rendelkezések, melyek a korábbi években meghatározott és folyamatosan szigorodó terménykvótákat nemcsak a termőterület függvényében határozták meg, hanem az 1950-es évek elejére már kiterjesztették minden állati és növényi eredetű terményre.

Ugyan bizonyos összeget adtak a beszolgáltatott terményekért, de az nevetségesen kevés volt a piaci árhoz viszonyítva.

A következő adatok ennek a néhány ellenmondásos évnek a mindennapi emberek szintjén tapasztalható gazdasági állapotát tükrözik: 1949-ben a beszolgáltatott búza kilóját 5,60 lejért vették át a begyűjtő központokban, ennek a búzának a korpáját ugyanott kedvezményes áron 7 lejért lehetett megvásárolni. Állami ármeghatározás szerint egy mázsa válogatott burgonya 280 lej, egy kasza a szövetkezeti boltban 360 lejbe került (Máthé, 2008. 69).

1950-ben a petróleumot már előzetesen meghatározott időpontokban osztották. Ára literenként 15 lej, ebből 9 lejt készpénzben kellett kifizetni, a fennmaradó részt 1 tojással kellett kompenzálni. Igaz, egy tojás piaci ára akkor már 20 lej volt. Mellékes információ, hogy a kulákok ilyen „előnyös" feltételek mellett sem kaphattak az ipar termékéből (Máthé, 2008. 79).

Beszolgáltatási anomáliákra még mindig rengeteg példa gyűjthető a kort megélő gazdálkodóktól. Egy feljegyzés szerint a kötelező hagyma beszolgáltatást 1951 decemberében a magyarhermányi gazdák úgy oldották meg, hogy a hagymát a Küküllő menti falvak termelőitől megvették kilónként 20 lejért, majd Ágostonfalván a gyűjtőközpontnak átadták, kilójáért 4 lejt kaptak.

„Az összegyűjtött hagymát aztán minta szervezéssel addig tartották a raktárba, halomba hányva, amíg fülledni, romlani kezdett, akkor árusítani kezdték kilóját 8 lejért. Vehetett, ki mennyit akart. Midőn december 15-én az utolsó tételt leszállították, többen voltak, akik a hagymájukat átadták 4 leiért, ugyanakkor 8 leivel megvették s hozták vissza" (Máthé, 2008. 93).

A fent hozott rendelkezések tudomásulvételét követően a lenti társadalom gyors reakciókat dolgozott ki, megfogalmazta elhárító vagy elkerülő válaszlépéseit, kialakította túlélő magatartását. A földbirtok függvényében megállapított beadásokat sokan úgy próbálták kivédeni, hogy szétírták földjeiket a családtagok nevére, mások az eladott állatok vásárlóiként halott személyeket tüntettek fel, hogy a vásárló mentesüljön a beadandó kvótától. Udvarhelyszéki példa szerint olyan is volt, hogy 20 darab borjú szerepelt egy halott nevén (Kápolnási, 2004. 207).

Az 1952. január 26-án életbe lépett pénzreform a kvótarendszert messze túlhaladó sokkot okozott a falusi családok életében, megrendítette az értékbe vetett hitet, a családok kasszájából eltüntette a készpénztartalékot (Vincze, 2005. 639; Kiss 2007. 48). A denominálás lefolyásakor az üzletek öt napon át zárva tartottak. A pénzcsere szabályai szerint az 1000 lejt meg nem haladó összegek

esetében minden régi 100 lejért 1 új lejt, az 1000–3000 lejig terjedő összegnél már csak 200 lej helyett adtak 1 új lejt a takarékoskodók kezébe. Ezzel az intézkedéssel oda jutottak a gazdák, hogy két ökör áráért később egy malacot sem tudtak vásárolni. A kifosztás mértékét érzékeltetve Máthé János erdővidéki krónikaíró azt írta naplójába 1952-ben, hogy „a piramisokat építő rabszolgák kis uraságok lehettek a felszabadított földművesekkel szemben" (Máthé, 2008. 96; 102).

Összegzés. Évszázados történeti perspektívában szemlélve a gazdaságalakító tényezőket, azt lehet mondani, hogy a jelenünkben ható világgazdasági recesszió leginkább az urbánus világ és a városi ember válsága. A hatások kevésbé embertelenek a falusi termelőkkel szemben: ha egyre kevesebb is a pénzük, a saját földjükön legalább megtermelhetik a család fogyasztásához szükséges terményeket, amelyeket nem kell beszolgáltatni, nem sajátítanak ki erőszakkal. Az „önmagát ismétlő történelem" tényére ismerhetünk, ha párhuzamot teremtünk a korábbi és a jelenben ható folyamatok között: azoknak a kisebb, családi léptékű gazdaságoknak, amelyeknek nem volt adósságállománya, nem kötődtek a banki kamatok és a devizaárfolyamok mozgásához, akárcsak 80 éve, az elmúlt fél évtizedben is sikeresebben helytálltak.

IRODALOM

BARTOS Miklós (2000): *Havad múltja.* In: NAGY Olga (szerk.): 2000 *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 17–58.

DIÓSZEGI László (1990): *A romániai magyarság története 1919–1940*. In: DIÓSZEGI László – R. SÜLE Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 11–44.

Gagyi József (2007): 2007 *Földosztók, önellátók, gyarapodók: a dekollektivizáció emberei.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

KÁPOLNÁSI Zsolt (2004): Kollektivizálás Kadicsfalván. *Areopolisz IV.* Hargita Megyei Kulturális Központ, Székelyudvarhely, 205–235.

KISS Dénes István (2007): *Gazdasági-társadalmi folyamatok az erdélyi falvakban. Faluszociológiai vázlatok.* Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.

MÁTHÉ János (közreadja LÁSZLÓ Márton, 2008): *Magyarhermány kronológiája.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

NAGY Sándor (1960–1965): *Életregényem*. Kézirat, 14 füzet a család tulajdonában, Havadtőn.

OLÁH Sándor (2001): 2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962).* TLA – Közép-Európa Intézet – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

POZSONY Ferenc (2012): *Zabola. Egy polgárosult orbaiszéki falu kulturális öröksége.* Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

PUSKÁS Julianna (1991): Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században. *Regio. Kisebbségtudományi Szemle.* 2/4. 22–48.

RÉTI Tamás (1990): *A román tervgazdaság kialakulása, 1944–1956.* In: HUNYA Gábor – RÉTI Tamás – R. SÜLE Andrea – TÓTH László: *Románia 1945–1990. Gazdaság- és politikatörténet.* Atlantis–Medvetánc Kiadó, Budapest, 13–48.

SZABÓ István, bitai (2004): *Bita. Adalékok Bita falutörténetéhez.* Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

VINCZE Gábor (2005): *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1947–1968.* In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes" években.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 628–683.

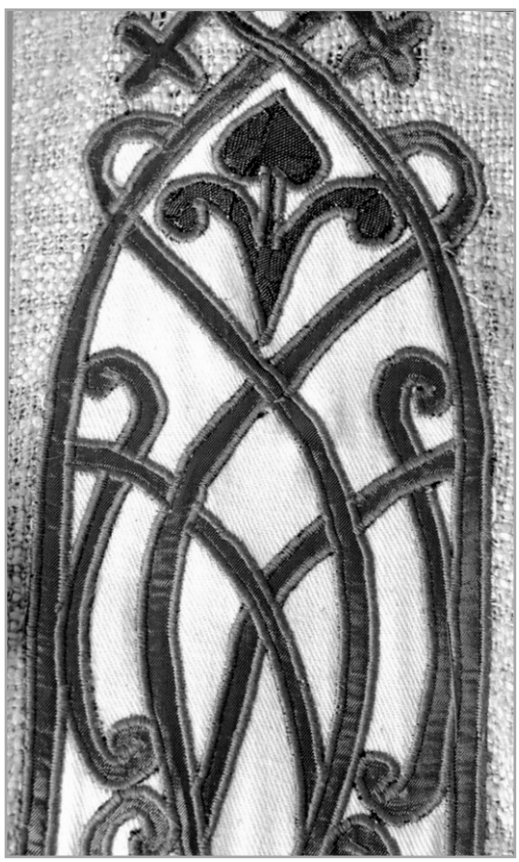

Madarász Kathy Margit:
„Templomi I." (részlet)

FEKETE KÁROLY

Szeretett nyelvünk és a szeretet nyelve[1]

Debrecen és testvérvárosai jól tették, hogy élére álltak az idei Magyar Nyelv Napjának, hiszen a magyar irodalmi kánon oszlop-egyéniségei itt nevelkedtek a Református Kollégiumban. Ha kivennénk ebből a névsorból Szenci Molnár Albertet, Csokonai Vitéz Mihályt, Kölcsey Ferencet, Kazinczy Ferencet, Arany Jánost, Ady Endrét, Móricz Zsigmondot, Szabó Lőrincet, Oláh Gábort, Gulyás Pált, Kiss Tamást és Szabó Magdát, akkor igencsak vastag és teherbíró szálakat veszítene az irodalmi zsinórmérték.

Jó érezni, hogy együtt emlékezik ma velünk Balatonfüred, a volt kollégiumi diák, Pálóczy Horváth Ádám és az 1849-ben Debrecenből is tudósító Jókai Mór városa; a mi Református Kollégiumunk testvériskolájában is elmondják a kecskeméti refisek Csokonai verssorait; és a közös nagy diák, Arany János egyik kezével Debrecenhez kötődik, a másikkal pedig Nagyszalontához ragaszkodik.

A magyar nyelv életerős, ezredéveket átívelő katedrálisához méltó helyszínen vagyunk itt, a debreceni Nagytemplomban. Itt emlékezni a magyar szó, a magyar nyelv ajándékára – különleges dolog, és arra kötelez, hogy többet érezzünk meg a beszéd hatalmából.

Péntek János kolozsvári nyelvész-professzor szerint „az anyanyelv szakrális funkciója a reformációban vált teljessé, és az elkülönülés igényét is a reformáció váltotta valóra."[2] Már Luthertől kezdve[3] reformációs örökséggé vált a latin nyelvet felváltó anyanyelviség. Kálvin szerint is magától értetődő volt a nemzeti nyelven folyó istentisztelet.[4] Ez az alapelv erős gyökeret vert a magyar

[1] A Magyar Nyelv Napja alkalmából az ünnepi beszédet Fekete Károly egyetemi tanár, a DRHE rektora tartotta Debrecenben, a Református Nagytemplomban, 2013. november 13-án. Az itt közölt írás a beszéd szerkesztett változata.

[2] PÉNTEK János: *A nyelv ritkuló légköre*. Szociolingvisztikai dolgozatok. Komp-Press. Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár. 2001. 184.

[3] Vö.: 1523 – *A gyülekezeti istentisztelet rendjéről;* 1525 – *Deutsche Messe* bevezetője.

[4] KÁLVIN: *Institutio* (1536) III. fejezet Az imádságról. Fordította: Victor János; 107–108.: „… mindenütt a nép köznyelvén kell elmondani a nyilvános könyörgéseket, hogy azokat az egész gyülekezet közönségesen megérthesse, mert hiszen az egész gyülekezet épülését kell szolgálniuk,

protestantizmusban, olyannyira, hogy öntudatosulásának hatalmas fegyverévé vált a magyar nyelv, amellyel jelentősen hozzájárult a magyar irodalmi nyelv kialakulásához.

A XVI. század 30-as, 40-es éveitől a magyar Erasmus-követők, Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János járnak elől ebben, hogy aztán a reformáció terjedésével még inkább erősödjön Heltai Gáspár és Bornemissza Péter prózájában, terjedjen Tinódi és a széphistóriák epikájában, és kicsúcsosodjon Balassi Bálint életművében.[5] Sylvester János 1541-es *Újszövetség* fordításának verses bevezetője büszkén szembesít a felemelő ténnyel:

„Azki zsidóul és görögül, és vígre diákul
Szól vala rígen, szól néked az itt magyarul:
Minden nípnek az ű nyelvin, hogy minden az Isten
Törvínyinn íljen, minden imádja nevit."

Igen sokat beszélhetnénk Károli Gáspár bibliafordításának (1590) és Szenci Molnár Albert zsoltárköltészetének (1607) hatásmechanizmusáról is, és arról a magyar nyelvvel kapcsolatos kötelességtudásról, amely magyar nyelvtan írására ösztönözte Szenci Molnárt, s arra késztette Geleji Katona István erdélyi püspököt, hogy prédikációs kötetéhez függessze a maga *Magyar Grammatikácská*-ját.

A magyar szó szépmívesei közé még olyanok is beléptek, mint a Kollégium professzora, Maróthi György, aki az *Aritmetica* avagy „számvetésnek mestersége" című művével nemcsak a korszak legjobb matematika könyvét írta meg, amelyet még Arany János diákkorában is használtak, hanem elkezdte megalkotni a magyar matematikai szaknyelvet. Maróthi így vall: „ahol az eddig való magyar szókban nem találtam alkalmatost, új szót is csináltam egy néhányat." Tóth Béla vizsgálódásai szerint Maróthi mintegy 57 matematikai műszót alkotott, illetve szerepe volt azok kialakításában. „Azok jó része méltán él még ma is matematikai műnyelvünkben. Megmaradtak pl. ilyen szavai, mint számítás, összeadás, kivonás, osztás, osztó, maradék, kerület, s az ő sokszorozás szavából alakult ki a szorzás, az átalmérőből az átmérő."[6] „Eljárásával a magyar

erre pedig meg nem értett hangokból egyáltalán semmi haszon sem származik." – Ugyanez a gondolat található az 1559-es *Institutio*-ban is: III. 20. 33.

[5] TARNÓC Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Gondolat, Bp., 1978. 60.

[6] TÓTH Béla: *Maróthi György*. Debrecen, 1994. 176–177.

nyelv gazdagítását is szolgálni akarja, és példát akar adni e törekvésre, mert mint bevezetőjében írja: »ezt nem csak egyéb tanult nemzetek cselekedték a maguk nyelveken, mint régen a rómaiak, ma pedig legközelebb a németek, akik még a filozófiában levő mesterséges szókat is mind németre fordították, hanem a magyar nyelvben is lehet erre példákat mutatnunk, melyeket bár többen követnének, mert így nem lenne ilyen szűk és szegény a magyar nyelv.«"[7]

Ilyen mérföldkövek után lépett elő Debrecenben a mi Csokonaink. A magyar nyelv feléledését óhajtó költő azt mondja: „Nemzeti nyelvünket pedig már a szóllással együtt tanúlni kezdettük, s készek már gyermekségünkben azok az útak, amellyeken az első ideák a mi elméinkbe bészivárogjanak. Örömest hallgatjuk a morált azon a nyelven, amellyen szüléink és a jó öregek csepegtetik belénk az erkölcsiségnek első zsengécskéit. Édesdeden hallgatjuk azon a nyelven a históriákat, a nemzetek s országok leírását, amellyen dajkáinknak s a körülöttünk lévő embereknek első meséléseit hallottuk. Szokatlannak látszik előttünk a vallás, ha annak ágazatjait nem azon a nyelven adják előnkben, amellyen annak gyakorlása parancsoltatik; ha magyar imádságot mondunk, magyarúl éneklünk, magyar papszót hallgatunk."

Az 1795-ben a debreceni tudós társaságban készített Magyar Grammatika nagy vitát gerjesztett. Kazinczyékkal ellentétben ők úgy vélték, hogy nem felülről kell, művi úton létrehozott irodalmi nyelvet kialakítani, hanem az igényes népi nyelvezet továbbfejlesztésével munkálták volna a magyar nyelvfejlődést. Ma már tudjuk Kazinczy előrébb látott, de a debreceni igyekezet serkentőleg hatott erre a folyamatra, és része is lett annak. Kölcsey a Parainézisben már új biztatásokat ad unokaöccsének.

„A nyelv és a hit, mint két legfontosabb identitástényező összekapcsolódása jelentős mértékben megnöveli az anyanyelv belső, szimbolikus és kulturális értékét. Szorosabbá válik a kapocs, erősebb lesz a hűség és a ragaszkodás, ha a beszélő érzi, esetleg tudja is, hogy ez az a két kötelék, amely nemcsak mai közösségével, hanem elődeivel is összeköti. Ez a kapocs érzelmi, műveltségi és szimbolikus egyszerre."[8] – Éppen ezért a magyar nyelv életerős, ezredéveket átívelő katedrálisához méltó helyszínen vagyunk itt a debreceni Nagytemplomban, amely első renden nem egy sok ember befogadására alkalmas tér, nem

[7] I. m. 177.
[8] PÉNTEK János: „Csak sírni tudok magyarul…" *Korunk* (3. évf.) 1999/10.

csupán egy kiemelkedő műemléképület, nem csak a Habsburg-ház trónfosztási helyszíne miatti nemzeti emlékhely, a szabadság őrvárosának szimbóluma, hanem első renden templom, az igehirdetés háza, ahol az emberi szó fokozott felelősséggel szólalhat meg, ahol mondott vagy énekelt imádsággá sűrűsödik a kétely, a kérdés, a gondolat, a legmélyebbről feltörő sóhaj.

Egy sok szempontból szentségtelen világban élünk, amely vonzóbbnál vonzóbb formában akarja minél többekkel elhitetni, hogy a XXI. század embere számára természetes az az életfelfogás, amely azt üzeni: *„semmi sem szent”*. Vannak emberek, akiknek a jellemzésére csak azt tudjuk mondani, hogy *„számukra semmi sem szent”*.

Azok, akiknek semmi sem szent, nem ismernek semmilyen határt. Nem rettennek semmitől sem vissza. Nem válogatnak az eszközökben, a módszerekben. Életük a két lábon járó szentségtelenség. Nem szent a becsület, a tisztesség, a szavahihetőség. Nem szent a nyelv, az információ, az adat. Nem szent a szerelem, a tulajdon, a haza. Nem szent az élet, a lélek és a meggyőződés sem.

Ebben a szeretetlen, nyelvi agresszióval áthatott közegben hogyne lenne kiszolgáltatottság érzése az embernek, hiszen oda van az, ami irányít, ami mozgat, ami véd, ami oltalmat ad, ami megértésben részesítene. Ez a folyamat pedig törékeny állapotot eredményez, igazi válsághelyzetet, mert a mértékvesztés életveszélyes.

Pilinszky János költő egy nagy törvényszerűségre talált rá, amikor így fogalmazott: „Ahol visszaélnek a szeretettel, vagy ahol megszűnik a szeretet, ott nyilvánvalóan elhal a beszéd eredendő értelme is és visszájára fordul művészete. Ahol a beszéd a tagadást, az elkülönülést, az elidegenedést szolgálja – előbb vagy utóbb maga is elhal, elnémul, s ha tovább él is, ez az élet aligha lesz több rákos burjánzásnál. A szeretet elhalása minden nyelvromlás igazi gyökere, s az így támadt betegséget nem gyógyíthatja semmiféle tudós kezelés, nyelvészkedő gond, szerkezeti elemzés. Mindez azt is jelenti azonban, hogy a beszéd végtelenül több is, mint a szigorúan filológiai értelemben vett nyelvi kifejezésformák. A világ is 'beszél', csak meg kell hallanunk a szavát. Sőt: ezzel kezdődik minden beszéd. Hallgatással. Meghallgatással. Tehát újra csak: nyitottsággal, vagyis szeretettel.”[9]

Ezért óriási a felelőssége a nyelvi identitás szempontjából az embereket körülvevő tanárok, politikusok, jogászok, lelkészek, média-szakemberek, újság-

[9] PILINSZKY János: *Szög és olaj*. Vigilia-könyvek, Bp., 1982. 223.

írók és színészek, azaz a „legtöbbet beszélők" szerepe.[10] Akkor van joga a „legtöbbet beszélőknek" beleszólni emberek életébe, társadalmi mozgásokba, etikai dilemmákba, ha szavainak forrása, megszólalásának indítéka, beszédének aranyfedezete az anyanyelvet megszentelő szeretet-nyelv.

Ehhez pedig méltó köntöst, tisztes kifejezési formát kell találnia. Egészen konkrétan: szóáradatban gyökeres szavakat. Felvállalni a szellemi igényességet és a nyelv mélységét, de elhagyni az avított, érthetetlen, fölöslegesen archaizáló kifejezésformát, de a demagógia útvesztőit is. Sziruposan, ízléstelenül becsomagolt kenetteljesség helyett az emelkedett komolyság és őszinteség hangja a méltó. A bonyolult szóhüvelyezés helyett egyszerű képszerűséggel adni a lényegest, az életfontosságút.

Nem feledhetjük el: a beszéd hatalma, a szó ereje attól függ, hogy mi hangzik el, s mi célból mondja azt az illető. Ami az ember szívében van, az jön ki a száján. A szív és a száj közvetlen összeköttetésben van: „Mert amivel csordultig van a szív, azt szólja a száj" (Lk 6,45). Aki változtatni szeretne a beszédén, annak erősen és őszintén a szívéig kell látnia, hogy onnan a szép, az igaz, a jó és a szent megfogalmazások kerüljenek elő.

Valaki azt kérdezte egyszer: Mi van a szavaidban? – s így válaszolt rá: „Egyetlen csöppben égboltnyi felhő íze. Egy forgácsban a tölgy ereje, a másikban a fenyő illata. Mi van a szavaidban? TE. Minden szavad te vagy. A szíved, a lelked, az érzéseid, a tested egészsége, a gondolataid. Minden szavadban. – Vagy üresek? Akkor üres vagy magad is. … Kár minden szóért, mely csupán a lármát növeli, mely a szavak szeméttengerét hulladékkal telíti. A szavaid. Te vagy. / Örülj, hogy szólhatsz. Szólj, hogy örülhess."[11]

Ünnepeljük úgy a Magyar Nyelv Napját, hogy hassa át anyanyelvünket, megszólalásainkat a megújító szeretet-nyelv, ami újjáteremti, értelmessé és hasznossá teszi megszólalásainkat!

[10] KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil: *Négy-öt magyar összehajol….* Gyorsuló idő, Bp., 1976. 35.
[11] MÁCZ István: *Örülj velem!* Szent Gellért Egyházi Kiadó. Szeged, 1990. 19.

ARANY LAJOS

Királyfi-anyanyelvünk
Közelítés Krúdy Gyula *Felhő* című tárcájához

Krúdy Gyula – mint legnagyobb publicista társai, Ady, Kosztolányi és Márai – a szépprózа értéktitulusával tisztelte meg az újságírást. Novelláival egyenrangúak hírlapi munkái, karcolatai, tollrajzai, „újságtárcákat is ugyanabból a végtelenül becses készletből dobott oda, mint remekműveit". (Márai, 2002. 34)

A minőség kínálatával valósítani meg író és olvasó virtuális párbeszédét. A tárcaműfaj e kettős értelmét együtt kell megjelentetni a hasábokon. Márai szerint a 20. század első felében „a bécsi és a pesti sajtóban a feuilleton tudott kis remekmű lenni, mint a görög piacon a tanagra. És az író tudta, kinek ír: az olvasónak írt, aki tíz krajcárért egy pillanatra szerződött vele, hogy, vajákos cinkosságban, együtt beszélnek meg valamit, feldühödnek vagy elandalodnak valamin." (Márai, 1991. 297)

„Könnyedség és kötetlenség: íme, a tárca legfőbb erényei" – vélekedik az irodalomtudós, egyszersmind szépíró. S az e műfajhoz illő szellemességgel ekképp definiál: „Egy szabálya van – nagyon nehéz szabály: *mindent megtehetsz, amíg könnyed vagy, és szórakoztató!"* (Sőtér, 1979. 591) A tárcaszerzőnek tehát a legsúlyosabb – aktuális – témát is szellemesen, könnyű kézzel, olvasmányosan, figyelemkeltően, érdekesen, a „mindenkinek írunk" elvét betartva jó rögzítenie. De tárcát írni „csak látszólag »könnyű« írói feladat – épp e könnyedség teszi nehézzé!". (Sőtér, 1979. 592). Milyen írói erények nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy hiánytalanul igaz legyen a nívó és a mindenkit megszólítani tudás kettős kívánalma? Többek között „drámai érzék és lélektani tapintat" s az élet „fölényes ismerete; sok gazdag tapasztalat". (Uo.).

Az életismeret sarjasztója a nemcsak nézni, látni is tudó, éles szem, a befogadó érzékek folyamatos működtetése. Tudniillik „az újságíró nem »szemlélődik«, hanem megnéz". (Márai, 2004). Krúdy „a valóság szenvedélyes megfigyelője" (Kovalovszky, 1965. 76); szinte valamennyi írásából kitetszik, hogy „igen fontosnak tartja a viselkedés, a cselekedetek közvetlen megfigyelését, az észrevétlen és láthatatlan tekintet információszerző szerepét, a »rejtett kamerával« készülő felvételeket". (Fülöp 1986. 11.) Írónk „olyan közel ment ahhoz, amiről beszélt […],

mintha a szobában ülne és úgy beszélne, személyesen a személyhez". (Márai, 1991. 291) Világbefogadó vizsgálódása teljes körű. Hasonló ahhoz a – több érzéket megmozgató – tapasztaláshoz, amelyre kortársa s barátja a velencei tárcájában utal: a héten a tengerről „hoztam *színeket* és *hangokat* e *vonal alatt* lévő hasábokra". (Ady, 1964. 54)

Krúdy Gyula: *Felhő* [1]

Egy régi ellenség ment el kiskertünk alatt, és a sövény mellől reánk öltötte nyelvét. Csúfolódva, megvetéssel nézett végig bazsalikumvirágainkon, levenduláinkon, vadkörtefáinkon, kis, magyar kertünkön. A háztetőinken lakó gólyamadár, az ereszünk alatt csicsergő fecske, a vízmerítő lányok dalolása a folyóparton már századok óta nem tetszik régi ellenségünknek. Őt germanizálásnak hívják, és a héten a jelenlegi kultuszminiszter írásbeli dolgozatban, bécsi hírlapban szerelmet vallott a német nyelvnek. A cikkecskét némelyek fejcsóválva olvasták, mások kézlegyintéssel elintézték. Egyesek elgondolkoztak: miért tér vissza mindig ez idegen, e furcsa felhő napsugáros halmaink felé? Jön nyugatról, már századok óta ismeri az útját, garabonciás diák előzi meg jövetelét, és a garabonciás néha egy jóindulatú, nagy elméjű király kalapját, máskor egy professzorból lett miniszter szárnyas kabátját ölti fel.

*

Semmink sincs – csak múltunk van, és múltunkban gyönyörűen zengő nyelvünk. Bár nem beszélünk manapság az Árpádok nyelvén, de megértenénk, megéreznénk egymást, ha egy lovas vitéz életre ébredne a nyírségi homokbuckák alatt, régi sírjában. Tudnánk felelni Mátyás királynak, ha halottaiból felébredve az utat tudakolná Buda felé. A Rákóczi korabeli kurucokkal elmulatozhatnánk, ha egy hegyaljai pincében kilépnének a falból.

Kis forrásból eredő folyó a nyelvünk, táltosok és hittérítők, a Don mellől jött harcos keleti fejedelmek és furulyázó pásztornépek szavaiból keletkezett. Szerelmes költők és névtelen történetírók tollán és lantján át jöttek az új magyar szavak, mint korai ősszel elszállnak a virágok pelyhei a hegytetőkről, elgurul az őserdei makk, útra kél a pókháló. Az első költők leszedegették a süvegjük mellől a pókhálót, és szép magyar szavakat szőttek a puszták felett lebegő vi-

[1] A szöveget e kiadás alapján közöljük: Krúdy Gyula: *Magyar tükör*. Publicisztikai írások 1894–1919. Vál. és s. a. r. Barta András. Szépirodalmi, Bp., 1984., 189–192.

rágpelyhekből. A névtelen jegyzők a tölgyfák lehullott gyümölcsét szedegették össze.

Fegyverkovácsok munkája közben, harci mének legeltetése alatt, a holdfénynél éneklő pogány asszonyok dalolásából született a magyar nyelv. A csodaszarvas rázta le agancsával az erdő ékszereit, a piros bogyókat, hogy szép magyar szavak legyenek belőlük. A Tiszán, sötét éjjelen, egy andalgó halászlegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág. És az Árpád-királyok sírboltjaira új magyar szavakat vétek. Az igricek nyelve sok viszontagságon ment keresztül, amíg mai ékességeihez jutott.

Horatius és Ovidius nemegyszer ott állottak a kádnál, amelyben a szőlőt és az új nótát taposta a fehér lábú menyecske; a papok, a mindenkori nevelőmesterek latinul gondolkoztak, és gondolkoztattak, amíg Pázmány Péter tollat vett kezébe, és a legtökéletesebb magyar mondatokat papirosra vetette.

Száguldó sztambuli lovashadak paripáiról lehullott egy boglár vagy egy ékítmény, amelyet magyar leány megtalált, és hivalkodva a keblére tűzött; a török hódoltság alatt nemcsak lapos fejű, kisázsiai gyerekek születtek a magyar síkságokon, de az Ezeregyéjszaka meséinek a nyelvéből is itt maradt egy csomó szó, mint az Alföld felett elvonuló vándormadarak lehullott, színes tolla.

Az aranyliliomos királyok alatt Toldi Miklós katonapajtásai Nápolyból új csókok és új szerelmek emlékein kívül bizonyosan olyan szavakat is hoztak magukkal, amelyeket a csábos nápolyi delnő gyümölcsnedves ajkáról tanultak; Lajos király szerette a kobzosokat udvarában, amely megbízhatatlan népségről tudnivaló, hogy sűrűn változtatja szívének királynőit, és új hódoltságában, friss tébolyában a legcsodálatosabb jelzőket és álmokat foglalja magában. (És a visegrádi és budai úrnők már akkor is azt pártfogolták, aki a legszebben hazudott nekik. Tudom, mert egy rokonom katona volt itt, és életét abból tengette, hogy a békében a nők ruháját dicsérte.)

A Jagellók jártak a krakkói harangtorony alá imádkozni vagy kockázni lengyel atyafiakhoz, és Zsigmond nem mindig játszott szerencsével, hisz elnyert aranyaiért annyira haragudott, hogy a francia herceg az aranyakat a cselédség közé szórta, de a lengyel nők mindig tanították valamire a budai leventéket; itt már nyugati pipere járta akkoriban is, léhűtő lovagok hoztak új szerelmet, új dalt, új világnézetet a lengyel várkastélyokba; egy sóhajtás vagy egy szó ott maradt a magyar vitéz szívében, mint a kendőt lengetik egy vár erkélyéről.

(Mindez Nagy-Magyarországra vonatkozik, Erdélyben, a hegyláncon túl, tisztult, finomodott ezalatt a magyar nyelv; kár, hogy a fejedelmek csak az ebédelésükkel törődtek, a nyelvújító fantáziák a szakácskodás és a konyha körül lebegtek, új ételfogásokat és új neveket találván fel. Míg lenn a székelység, mint

egy kis elzárt mesebeli ország, féltő gonddal, rajongással őrködött ősi nyelvére, múltjára; ide nem jutottak el az új szavak.)

A magyar nyelv a Tiszához hasonló kanyarulatokkal vándorolt útján. Növekedett, szélesedett, gyarapodott. Kis mécsek égtek, amelyek világánál költők hajoltak a pergamen fölé, és ötvösök módjára csiszolták a nyelv ékköveit. Tudósok, írók támadtak, és a kolostor nyárfasorában hátrafont kézzel sétálgató tudós szerzetes már nem gondolkozik Tacitus nyelvén.

Még egy nagy megpróbáltatáson megy át a nemzeti nyelv. Egy ízletes és jószívű királynő, a felejthetetlen Mária Terézia jó asszonyos mosolygása csalogatja Bécs felé a magyar leventéket. És íme, váratlan csoda történik. A szerelmes testőrök, akik mind szívesen ontották volna életük vérét a fehér nyakú királynőért, nagyszerű, szárnyaló és rajongó magyar irodalmat kezdenek, ahelyett hogy elnémetesednének. A történelem legjobb gazdasszonya, Mária Terézia hiába gondoskodik személyesen hű testőrei kosztjáról, ellátásáról és orvosságáról, Bessenyei meg társai titkon magyar könyveket írnak, és éjszaka egymásnak olvassák fel a még tintás árkusokat. A „Farkas" fogadóban búsuló kurtanemest az elővárosból kegyesen színe elé bocsátja a királynő, de a szittya egyetlen új szót sem tanult meg Bécsben... Aztán József is csalódott. Messze, kelet felé, a nyírségi mocsarak közepéről már készülődik nagy útjára a peleskei jegyző. Kármán József már losonci kisdiák, és irodalmi terveken töri a fejét a régi temetőben – ahová később meghalni visszatér. Csokonait kicsapják a kollégiumból, és a verőfényes dunántúli dombok felé ballag vándorbotjával. Kölcsey és Kazinczy naphosszant írják leveleiket barátaikhoz...

Még egyet, még kettőt kellett csak aludni, hogy egy szalontai parasztfiú megtanulja a betűvetést. És a Kunságban egy éjszaka üstökös álljon meg a mészárosék háza felett, midőn Petrovicsné született Hruz Mária vajúdott a szalmafedél alatt.

*

A mesebeli árva gyermek a magyar nyelv. Még az ág is húzza.

Pedig gyönyörű tartományai vannak. A legszebb országon húzódnak folyamai. A vadmadarak, csillagos égboltozat alatt lakó pásztorok és rajongó költők vigyáztak ez árva gyermek lépéseire, amíg járni tanult. Néha eldugdosták, mint a bujdosó kurucot vagy honvédet. Szőlőhegyek borházaiban, kollégiumok üres padlásain, a bedőlt pusztai kutak felett szárnyaló szél zúgásában élt. Tompa Mihály hallgatja a folyón mosó menyecskék felgyűrt ruhája felől a nép dalait. A Vahotték kertjében az árvalányhaj alatt meghúzódik. De lakott a gályákon is, evezőpadhoz láncolt prédikátorok bús lelkében. Bujdosott Caraffa elől a bánya-

városokban, a Bükk rengetegében, a kék szemű, álmodozó regényíró reménységében, az Újépület celláiban... Az árva gyermek felnövekedett, megerősödött, királyfi lett belőle, mint a mesében. A legszebb ruhája van, egy nagy tehetségű irodalom hordja a kincstárába a bányák és fantáziák mélyéről az ékköveket, az új magyar szavakat, fogalmakat. És most újra a gazdagodás útján van. A háborúnak temérdek új szót, érzést, gondolatot köszönhet majd az irodalom. Eddig csak a salak, a halpénz, a békalencse vetődött fel a folyam felszínére. (Itt-ott úszik egy különös virág, a messziségben növekedő új nagy fának tavaszi virága.) Nem kell bántani drága, árva gyermekből királyfivá növekedett magyar nyelvünket. Őt már senki se veheti el tőlünk. Amint a múltunk, a legsajátosabb nemzeti múltunk is a miénk marad, bármi történjék.

Magyarország, 1915. október 3.

Közösségvállalás

A *Felhő* – jellegzetes tárcajegyként – tipográfiai értelmemben is tagolja (csillaggal választja el) a retorikai egységeket. A nyitányban a nevén nem nevezett, ám a kontextusból könnyen kitalálható tartalmat rejtő *kiskertünk* (= a magyar *nyelv* gazdag világának allegorikus metaforája) és a megnevezett, parodisztikus szójátékkal *nyelv*öltögetőnek jellemzett ellenség: a *germanizmus* kontrapunktján, utóbbi előbbit nem becsülő s tolakodó magatartásán elmélkedik.

A köznapok óvandó eleme, egyszersmind legfőbb szellemi kincsünk, „drágakőnél gyönyörűbb"[2] anyanyelvünk életének szép, de hányatott története, jelenbéli s jövőre vetülő felhője a téma, a szerző anyanyelvszeretete által vezérelt együttérzéssel megénekelve.

Márai Krúdyt azok közé az írók közé sorolja,[3] „akiknek *éghajlatuk* van, az olvasót menthetetlenül bevonják az éghajlat bűvkörébe – s ez a legritkább! –, csaknem mindegy, miről beszélnek, a légkör és az éghajlat, amely művüket betölti, végzetes, és nem lehet menekülni előle". (Márai, 1995. 72–73.) Ez a klíma, atmoszféra itt is, már az első mondatokban érzékelhető. Tanúsítva egyúttal: a tárcára nemcsak a meglepő szövegvég jellemző (Szabó K., 2011), hatásos, figyelemébresztő a felütés is. Groteszk a belépő: „Egy régi ellenség ment el kiskertünk alatt,

[2] A felvilágosodás kori költő és nyelvtudós, Kalmár György (1726–1782), a Magyar Merkúrius szerzője illeti nyelvünket e metaforával (1761).

[3] Browninggal és Nietzschével együtt.

és a sövény mellől reánk öltötte nyelvét." Kell ennél meglepőbb, a világra hangolóbb, a jelenre eszméltetőbb beköszönés az I. világháború elején?

A második, a csillag utáni, a múltba merülő nyitány is ébren tartja a figyelmet. S ez a rész és a zárás a nyelvünk árva gyermekből királyfivá magasodásának mitikussá emelt mozzanatsorát öleli át, a tárcára jellemző hatásos anaforikussággal: „Semmink sincs – csak múltunk van, és múltunkban gyönyörűen zengő nyelvünk." Illetve: „Amint a múltunk, a legsajátosabb nemzeti múltunk is a miénk marad, bármi történjék."

Figyeljük a közösségvállalást többes szám első személyű birtokos személyjelekkel nyomatékosító szavakat! Íme: *semmink, múltunk, múltunkban, nyelvünk, nemzeti múltunk, miénk.* A közös sors vállalását, az összetartozás-érzést erősíti, hogy a tárcának – mint a *Pesti levelek* darabjának! – az olvasó a címzettje. A *levél* szó rovatcímbe emelése tudatosítja is ezt, a személyes beszélgetést helyettesítő, írója érzelmeit, gondolatait közvetlenül átadó műfaj pedig igazi esélyt nyújt arra, hogy Tárcaíró az olvasóval „beszélje" meg a témát: *tárcalevél*ben. Kontaktusteremtő műfaji jegy pl. e személyes utalás: „egy *rokonom* katona volt itt…"[4]

Egy másik nyelvi elem, a többes számú igei személyrag is utal a nyelvközösségre. Arra, hogy az azonos nyelvűek lélekközösséget is alkotnak: ennélfogva – tértől és időtől függetlenül – lélektani értelemben fél szavakból is értik egymást: „Bár nem *beszélünk* manapság az Árpádok nyelvén, de *megértenénk*, *megéreznénk* egymást". Milyen fontos és pontos itt a *megéreznénk* szó! A magyar középkor regényeit író, szereplőinek beszédét magyarázó Kodolányi János tett később ezzel összefüggő megjegyzést, mondván, a régmúltat megelevenítő íróknak nem „nyelvi naturalizmust" kell művelniük, hanem „a Thomas Mann-i »időkulisszákat«" állítani fel „az általuk teremtett világban, az általuk elképzelt, megélt s ábrázolt emberek köré". Azaz: „a tér koordinátái mellé az idő koordinátáit, hogy világuk teljes kerek világ legyen, s az ábrázolt élet halhatatlan". (Kodolányi, 1974. II. 518–519). E teljességet, halhatatlanságot nyújtó időkulisszák között, spirituális értelemben igaz: *megértenénk*, különösen pedig *megéreznénk* egymást az Árpádokkal, „*tudnánk felelni* Mátyás királynak", „a Rákóczi korabeli kurucokkal *elmulatozhatnánk*".

[4] A *Felhő*ből való idézeteken belüli kurzivált kiemelések minden esetben tőlünk valók.

Kulcsszavak: ***magyar, nyelv***

Krúdy közvetetten közvetített, sosem hivalkodó, de mélyen megélt magyarságát az utód e szavakkal jellemzi: „akárhol bukkanok egy-egy újságtárcában a keze nyomára, előzmény és folytatás ismerete nélkül jóllakhatom ebből a csodálatos »hazaiból«, amiben kenyér íze, bor szaga, magyar nők arca, magyar élet sűrű és lassú tempója, valami furcsa, okos testiség és mély, szomorú lelkiség keveredtek. […] Krúdy az a »nemzeti író«, aki talán soha le nem írta ezt a két szót: »magyar vagyok« – az ő írásainak magyarsága olyan természetes, néma és magától értetődő, ahogy egy darab föld mindenki szemében föld, és semmi mással össze nem téveszthető." (Márai, 2008. 115)

Itt közvetlenül szól erről; „a magyar életről vall Krúdy a tájat, a történelmi tradíciókat és a nyelv kollektív formálódásának forrásait megidézve". (Czére, 1987. 115) A világháború idején, mítoszi mélységekbe merülve, nyelvünk tiszta forrását, nyelvünket mint tiszta forrást keresi[5], a magyarság ez éltető erejét szegezve szembe a pusztulással, pusztítással.

A megírás közvetlen kiváltója, egyben napi aktualitása: egy cikk. De ez a publicisztika messze túlnő e konkrétumon. Előbb másfélszáz évvel korábbra, a „kalapos királyra" utal vissza, majd a nyelv mélytörténetét evokáló szövegrésztől a téma örök aktualitást keresi, s nyelvünk mindenkori óvásáról elmélkedik, hatalmas távlatokat nyitva e tárgynak térben s időben.

Hivatkozott klímateremtő erejének tanújeleként, rögtön belecsöppenünk a jellegzetesen magyar flóra és fauna valóságába: a bazsalikom, a levendula, a vadkörtefa (= nyelvünk árnyalatgazdagságának allegorikus metaforái), illetve a gólya, a fecske világába. A gólya-, a fecskemadár nemcsak magyar jelképek, a megújulás, a tavasz hírnökei is, a béke, az idill hirdetői, (ld. pl. *A fecske* c. írását).[6] S „a madarak éneke nemcsak művészet és zene, hanem értelmes beszéd és gon-

[5] V. ö.: Juhász Ferenc: *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából*: „az én lombos szarvam dübörgő világ-fa, / csillag a levele, tejút a mohája, / csak szagos füveket vehetek szájamba, / első-szőrű gyepet fonhatok nyálamba, / nem ihatok én már virágos pohárból, / csak tiszta forrásból, csak tiszta forrásból!"

[6] *„Én vagyok* […] *Magyarország naivsága és boldog elképzelése az életről. Én vagyok a nép gondtalan nótája, a tavasz rügyező fogalma, a nyár felhőtlen egyhangúsága és az ősz láblógató mélázása.* […] *Én hoztam a szűz leány madárcsicsergéses álmát, az orcafehérítő erőt, velem érkezett a piros lábú gólya a háztetőre."* E citált reményhez komorság, reményvesztettség társul. Okkal: az írás 1917-ben keletkezett! (Krúdy, 1984. 472–473)

dolat is, mint az emberi nyelv, csak szebb." (Hamvas, 259) Eszünkbe idézi *A fecske*, észbe hozzák a *Felhő* nyitóképei: a madárcsicsergéssel, a zenével összefüggésbe hozható spirituális nyelv a miénk. Ezt erősíti itt a vízmerítő lányok hamisítatlan magyar dala! S ez éppúgy nem tetszik „az ellenség"-nek, mint a gólya és fecske jelképezte magyar ének – nem öröm neki szép nyelvünk… S e tárca, amint újra meg újra feltételezi, igényli a műbefogadó aktivitását, az ősi dalainkra utalással is új asszociációs mezőt nyit: a *Gellért*-legenda képeit, a nyelvünk keletkezésére is visszatekintő munkadalt idézi lelki szemeink elé: a püspökkel s a zeneértő pap-tanítóval együtt halljuk „a kézimalommal őrlő asszonyt dalra fakadni", s az időalagútban ámulva kérdezzük kiáltva mi is: „Walter, hallod-é a magyaroknak énekét, miképpen zeng?" (Nemeskürty, 1983. I. 9)

Az írás kulcsszava a *magyar*: 19-szer fordul elő; továbbá a *nemzeti* kétszer, így összesen 21-szer utal szó szerint is az identitásunkra. A másik kulcsszó, a *nyelv* (a *nyelvöltögetés* összetételbe foglalt paradigmával együtt) 17-szer szerepel. Beszédes, hogy az *új* többségében (12-szer) a magyar nyelv szavainak jelzőjeként s a nyelvújítás szóban bukkan fel, ezenkívül 7-szer említtetik, s a fecskemotívummal összefüggésben jelzett reménnyel: nyelvünk védelmének mindenkor újuló tényével s ennek örök igényével is összecseng. A *király(-nő, -fi)* szó a néven nevezett királyok, királynők (Zsigmond, Mátyás, Lajos, Mária Terézia, József) s Rákóczi fejedelem emlegetésével együtt 16-szor fordul elő, s mivel a többes szám (Árpádok, aranyliliomosok, Jagellók) révén jelentősen tágul a kör, számtalanszor… S a kétszer említett *királyfi* szó metaforikusan nyelvükre utal. E nyelvi fogással a *király* szóról a nyelv *szakrális-spirituális hatalmára* is asszociálhatunk. (A *király* szó hangulata, gazdag asszociációs mezője okán is igaz ez, a sorolt uralkodók nyelvünk használatához való – a kor törvényei, művelődési állapota, szokása szerinti – viszonyulásától függetlenül.) Mindehhez társul az a „nyelvi győzelem", hogy a magyar–német (germán) szavak előfordulásának aránya: 21–3. (A magyar–latin relációja 21:2.)[7]

Ennek ellenében – mert Krúdyt is motiválták az ellentétek, amelyek „mindig tüzes-tüskés ihletői a művészi ábrázolásnak" (Szentkuthy, 1989. 367.) –, a szöveg alapján a tárca címe negatív érzelmi jelentéssel, borúval telítődik. Így a *felhő* közvetetten a háborúra és a nyelvünkbe fészkelő germanizmusok veszélyére utal. (Aktualitásként az anglicizmus, amerikanizmus rizikóit hallhatjuk bele!) E szür-

[7] A latinra való két konkrét utalás: „a mindenkori nevelőmesterek latinul gondolkoztak"; „Tacitus nyelvén".

keséget sötétítendő, a *felhő* harmadik jelentése lehet a cikkíró miniszter[8] német nyelv iránti „szerelme", mint e tárca közvetlen kiváltója, s ennek előzménye, a „kalapos király" rendelete, amely Magyarországon – a latin helyett – a németet tette hivatalos nyelvvé.[9] (E két tényre a beköszönő rész vége utal.) Felidéz e *felhő* irodalmunkból más hasonló jelképeket is.[10] Nem áll szemben vele e szövegben tiszta kék égbolt (feltételezhetően szándékosan!); a tárcát tehát rokon érzések sarjaszthatták, mint pl. Ady *Üdvözlet a győzőnek* c. versét, amelynek (lélektani) foganása során „a veszélylátó képzelet" a felnagyítás által igyekezett tudatosítani „a probléma komolyságát", ébreszteni a felelősségérzést: „Tragédia vázolódott fel a katarzis kedvéért." (Király, 1982. I. 356) Ellenpontozásként – a felhő, a háború dacára – az adys magyar mégis, a derűlátás a legerősebb – mert egyben tárcazáró – hang, szókészleti tekintetben is: anyanyelvünknek „a *legszebb* ruhája van, egy nagy tehetségű irodalom hordja a *kincstár*ába a bányák és fantáziák mélyéről az *ékkövek*et, az *új* magyar szavakat, fogalmakat. És most újra a *gazdagodás* útján van."

Valóság, mítosz, képzelet szimbiózisa

A második egységtől a Tárcaíró a múlt mélységes mély kútjába tekint. Történelmi tényekből és képzeletből szövi a hajdani idők képét. Márai szerint Krúdynak – eredeti s meglepő hasonlatai mellett – a másik írói titka a „kísértetiesen eredeti" témaválasztása; alkotása „a legtisztább valóságábrázolás és vízió egyszerre". (Márai, 2012/b. 51–52. [1961]) Úgy vélte: „A valóságot kevesen rögzítették úgy, mint ő", egyszersmind „látomásai a magyar sors, a magyar élet és létezés legnemesebb tájait és alakjait mutatták meg". (Márai, 1992/a. 80) Ezzel összefüggésben, e publicisztikai írása mélyén (a szóba hozott katartikus művészi hatás előhívásán kívül) szerintünk hasonló írói szándék munkál, mint a *Mohács* és más történelmi regényei születésében. Tehát a *Felhő* sorai is, mint e históriaidéző mű-

[8] Jankovich Béla volt 1913. február 26. és 1917. június 15. között a vallás- és közoktatásügyi miniszter.

[9] II. József rendelete (1784) nyomán a német nyelv használata az ügyintézésben kötelező lett, az oktatásban a német főtárggyá vált. A rendelet „a megyék szenvedélyes hangú tiltakozását váltotta ki", ám „jelentős mértékben hozzájárult a magyar nyelvújító mozgalom kibontakozásához is". (A magyarok krónikája, 342)

[10] V. ö. Petőfi *Felhők*-ciklusával, ott hasonlóan borúlátó tartalmú a jelentése.

vek „ennek a mágikus erejű írónak varázsló erejétől a »történelmi valóságon« túl új valóságot mutatnak: azt, ami a történelemben mindig álomszerű is, a »cselekmény« mögött a mítoszt". (Márai, 2012/a. 255-6. [1959])

Szenvedélyes valóságfigyelése páratlan fantáziával társul, s „a képzelet ábrándos színjátéka és az élet pontosan megfigyelt mozzanatai olvadnak egybe különös művészi látomásba" itt is. (Kovalovszky, 1965. 77.) A *Felhő* „a magyar nyelv születését őstörténetünk legendás tájainak forrásvidékeire vezeti vissza, de a mítosz burkában megtalálhatjuk anyanyelvünk históriájának valóság-magvait is: »Fegyverkovácsok munkája közben, harci mének legeltetése alatt, a holdfénynél éneklő pogány asszonyok dalolásából született a magyar nyelv. A csodaszarvas rázta le agancsával az erdő ékszereit, a piros bogyókat, hogy szép magyar szavak legyenek belőlük. A Tiszán, sötét éjjelen, egy andalgó halászlegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág.«" (Czére, 1987. 115)

E néhány lapnyi tárca nyelvünk létrejöttének és védelmének eddigi bő ezer évét s – a honfoglalás előtti területeket is tekintve – Európa és Ázsia hatalmas területét öleli át, egyszersmind tömöríti rövid publicisztikába, hatalmasra tágítva az írás hangulati boltozatát.

Érvelő típusú szövegként a tárca irodalom-, illetve nyelvtörténeti példákkal, közelebbről nyelvünk névtelen és neves létrehívóinak, bővítőinek, ápolóinak dokumentumszerű számbavételével – tényérvekkel támasztja alá nyelvféltő aggodalmát: *táltosok és hittérítők*, *keleti fejedelmek* és *furulyázó pásztornépek*, *szerelmes költők*, *névtelen történetírók, névtelen jegyzők, pogány asszonyok dala, igricek, katonák, kobzosok, tudósok, írók, tudós szerzetesek, leventék, lovagok, vitézek, a testőr írók*, s az ősi nyelv külön emlegetett őrzői, a *székelyek* alkotják a sort. A nagy nyelvvédők, -művészek közül nevesít is néhányat: *Pázmány, Bessenyei, a peleskei jegyző*.[11] *Kármán, Csokonai, Kölcsey, Kazinczy, Arany, Petőfi, Tompa, Vahotték, „a kék szemű, álmodozó regényíró"*[12] az impozáns névsor tagjai.

A valóság: a literatúra, a nyelv históriája tényeit, szereplőit egy-egy félmondatban, egy-egy sorban plasztikus, szobormozdító eleganciával, rendkívül találóan jellemzi. Az őrzők tetteit láttató erővel, egyszersmind sejtelmes, mitikus

[11] Gvadányi József. Az „*Egy falusi nótáriusnak budai utazása*, melyet önnön maga abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szivek felserkentésére és mulatságára e versekbe foglalt" c. szatirikus verses elbeszélés (1790) szerzője; e mű hőse, Zajtay István „a peleskei nótárius". Gvadányiban „az utókor a nemzeti karakter védelmezőjét látta". (Gázsity, 1., 713)
[12] Jókai.

fénybe állítva csillantja meg, pl.: „a nyírségi mocsarak közepéről már készülődik nagy útjára a peleskei jegyző"; „Kármán József már losonci kisdiák, és irodalmi terveken töri a fejét a régi temetőben – ahová később meghalni visszatér"; „Még egyet, még kettőt kellett csak aludni, hogy egy szalontai parasztfiú megtanulja a betűvetést. És a Kunságban egy éjszaka üstökös álljon meg a mészárosék háza felett, midőn Petrovicsné született Hruz Mária vajúdott a szalmafedél alatt."

Tény, hit és látomás szimbiózisát alkotja meg a tárca e pontokon: „Bár nem beszélünk manapság az Árpádok nyelvén, de megértenénk, megéreznénk egymást, ha egy lovas vitéz életre ébredne a nyírségi homokbuckák alatt, régi sírjában." Szellemi, történelmi, természeti valóság az Árpádok nyelve, a lovas vitéz, a nyírségi homokbuckák sora; látomás a „régi sírjában életre ébredt", több száz év előtti vitéz, s hit, hogy vele „megértenénk, megéreznénk egymást". „Tudnánk felelni Mátyás királynak, ha halottaiból felébredve az utat tudakolná Buda felé." Valóság Mátyás léte és a régi Buda, remény, bizodalom, hogy „tudnánk felelni" a nagy királynak, s látomás, hogy „halottaiból felébredve az utat tudakolná". „A Rákóczi korabeli kurucokkal elmulatozhatnánk, ha egy hegyaljai pincében kilépnének a falból." A históriai valóság szféráját gazdagítják Rákóczi kurucai a hajdani hegyaljai pincékkel, látomás, hogy valamely pincében „kilépnének a falból", és remény, hogy „elmulatozhatnánk" velük.

Az alábbi példákban szinte szételemezhetetlenül találkozik látvány, történeti valóságmag a látomással, megfigyelés a képzelettel, érzékletes költői képek gazdagította közlésekben: „Az első költők leszedegették a süvegjük mellől a pókhálót, és szép magyar szavakat szőttek a puszták felett lebegő virágpelyhekből." Tény, hogy már „az első költők" is „szép magyar szavakat szőttek"; képzelet, hogy „leszedegették a süvegjük mellől a pókhálót", éles szemre vall „a puszták felett lebegő virágpelyhek" látványának felfedezése. „A névtelen jegyzők a tölgyfák lehullott gyümölcsét szedegették össze." A természet valóságos gyümölcse a nyelv gyümölcsévé: a szó metaforájává válik, találkozik s szimbiózist alkot a história tényével: a névtelen jegyzőknek nyelvünk szókincsét bővítő szerepével. „A Tiszán, sötét éjjelen, egy andalgó halászlegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág." A megfigyelés: a hóvirág hirtelen kinyílása, illetve a tiszai halászlegény történeti valósága és a meglepett szív mint a nyelvbölcső metaforája, s ezek mitikussá nőttetett látomása fűződik itt össze páratlan, ismételhetetlen krúdys művészi mondattá.

Hármas metaforával érzékített megfigyelés és látomás fonódik össze az alábbi mondatban: „A csodaszarvas rázta le agancsával az erdő ékszereit, a piros

bogyókat, hogy szép magyar szavak legyenek belőlük." A költői megfigyelés, a metaforává csiszolt természeti elemek: „az erdő ékszerei, a piros bogyók" összefonódnak a látomással, a mítosszal: „a csodaszarvas rázta le agancsával" a bogyókat, s újabb metafora keletkezik: „hogy szép magyar szavak legyenek belőlük." Illés Endre után szabadon (Illés, 1984. 7.) *kétemeletes metaforának* neveznénk ezt. „Földszint": az erő ékszerei = bogyók; 1 emelet: bogyók = szavak; 2. emelet: ékszerek = szavak. Igen, Krúdy „minden képe egy rejtett világot és valamilyen ismeretlen vonatkozást tár fel". (Sőtér, 1966. 163)

Szentkuthy Miklós a rá legnagyobb hatást tett olvasmányai között Krúdy *metaforakészlet*ét emelte ki. (Szentkuthy, 1985. 481–483)

Lírai tárca – *ékkövek* a szavak

„Nem csupán az időjáték Krúdy nagy találmánya: stílusa is félreismerhetetlenül egyéni". (Nemeskürty, 1983. II. 738) Ő „a részletek mestere, az apró képek, jelzők egymás mellé illesztésének varázslója." (Szekér E., 2003) Igen, a jó tárcához – a soroltak mellett – kívánatos „nem utolsósorban bizonyos elegancia, melynek a stílusban, a formában kell főként érvényesülnie"… (Sőtér, 1979. 592). Krúdy munkáiban visszaköszön.

*Költő*nek nevezi őt Márai: kevesen voltak annyira képesek, mint ő a valóság rögzítésére, s az is igaz, hogy azt „senki nem oldotta fel olyan tudatosan mélyebb, zenei értelemben, mint ez a költő" (Márai, 1992/a. 80) „Szavai olyan varázslatosan pontosak, ahogy csak az egészen nagy versekben fejezik ki a szavak a valóságon túli értelmet" – erősít rá e gondolatára emlékezéseiben. (Márai, 1991. 290) Költői próza – tartjuk Tamási Áron műveiről. „Próza-költő" – mondja a kutató a Krúdy-kortárs Bálint György publicisztikájára (Koczkás, 1981. II. 558) Krúdyra is tökéletesen igaz a jelzős szerkezet és a szóösszetétel is. A *Felhő* költői próza, próza-költészet. „Lírai tárca" – határozza meg monográfusa ennek az írásnak a műfaját. (Czére, 1987. 115)

Miért lírai? Érzelemmel teli, a Tárcaíró lelke mélyéből eredő és lélekmélyre ható vallomásossága, személyessége, páratlan tömörsége, hangulatteremtő, „*gordonkaszó*t" idéző kifejezőereje okán. Krúdy „a szimbolista líra hasonlatvilágát menti át hangulatprózájába" – mondja a kutató. (Nemeskürty, 1983. II. 738) „Minden sora plasztikus, eleven" – jegyzi le Márai egy Krúdy-kötetet olvasva. (Márai, 1994. 88. [1979]) A prózaíró líraiságának tanúsítására másutt ezt

mondja: „a tiszta és nemes zene" volt a „titka és művészete" (Márai, 2001. 107) „Krúdyt a jelzők, hasonlatok, képek költőjének nevezhetnők. Ő ezekkel a stíluselemekkel nem a prózaíró, hanem a költő módján bánik." (Perkátai, 1938)

„Mint az ékszerek a szavak" – az *Aranykéz utcai szép napok* egyik novellájában szereplő aranymívesnék szerint (Krúdy, 2008. 205); ilyen ékszerek a szavak e tárcában is. A már említettek mellett más, metaforazárványba foglalt szavakra is hivatkozhatunk: „költők […] ötvösök módjára csiszolták *a nyelv ékköveit*"; „*ékkövek*[…] az új magyar *szavak*[…], *fogalmak*[…]"; *nyelvünk* „kis forrásból eredő *folyó*" és „mesebeli árva *gyermek*" és „*királyfi*". Szentkuthy Miklós beszél „a világ legtávolabbi dolgait összefogó hasonlatok"-ról[13] (Szentkuthy, 1976/b. 48); szerinte „a hasonlat végtelen szeretet forrása és eredménye: a világ minden valóságos jelenségét in caritate egyetlen összefüggő ölelésbe fogja". (Szentkuthy, 1976/a. 541) Hasonlóan látja Rónay László is, mondván: a hasonlat Krúdynál – s Márainál is – az „új és új asszociációs mezők beépítésének" legfontosabb eszköze (Rónay, 2005. 285). Ő „a gondolattársítás csapongásának legnagyobb hazai művésze" (Hegedüs, 1993. II. 496) „Krúdy írói titka: a hasonlat. Nem ismerek a világirodalomban még egy írót, aki olyan elképesztő bőséggel, megérintő pontossággal, festői ösztönnel és hangidéző hűséggel pazarolná a hasonlatokat, mint Krúdy." (Márai Sándor, 2012/b. 51. [1961])

Hasonlatai „ma is erőteljesen szólnak, akár az egykori csengős szánok, a képzettársításai mókusugrások, jelzőhalmozásai virágbozótok". (Illés, 1984. 9) A *Felhő*ben: „Szerelmes költők és névtelen történetírók tollán és lantján át jöttek az új magyar szavak, mint korai ősszel elszállnak a virágok pelyhei a hegytetőkről, elgurul az őserdei makk, útra kél a pókháló." Illetve: „egy andalgó halászlegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág." Vagy: „az Ezeregyéjszaka meséinek a nyelvéből is itt maradt egy csomó szó, mint az Alföld felett elvonuló vándormadarak lehullott, színes tolla." Továbbá: „egy sóhajtás vagy egy szó ott maradt a magyar vitéz szívében, mint a kendőt lengetik egy vár erkélyéről." És: „a székelység, mint egy kis elzárt mesebeli ország…" Vagy: „Néha eldugdosták [a magyar nyelvet], mint a bujdosó kurucot vagy honvédet."

A metaforát és hasonlatot ötvözi e mondat: „A Tiszán, sötét éjjelen, egy andalgó halászlegény meglepett szívéből pattant fel egy új szerelmes szó, mint a hóvirág." Megszemélyesítésre is találunk itt példát: „A *magyar nyelv* a Tiszához

[13] A hasonlat e tömör jellemzése után zárójelben, ám sokatmondóan – Krúdy egész világára is igaz módon – megjegyzi: „Az Egyetlen Metafora Felé…" V. ö. feljebb Szentkuthy nyilatkozatával kedvenc olvasmányairól.

hasonló kanyarulatokkal *vándorolt* útján"; „[anyanyelvünk] *lakott* a gályákon is, evezőpadhoz láncolt prédikátorok bús lelkében. *Bujdosott* Caraffa elől a bányavárosokban, a Bükk rengetegében". A metafora és megszemélyesítés egybecsiszolására is akad példa: „Egy régi *ellenség* [ti. a *germanizálás*] *ment el* kiskertünk alatt, és a sövény mellől *reánk öltötte nyelvét*". Metonímia (szinekdoché): „olyan *szavakat* is hoztak magukkal, amelyeket a csábos nápolyi delnő gyümölcsnedves *ajkáról tanultak*".

A szemléletes, nem eredeti jelentésükben alkalmazott kifejezések – szóképek – mellett stílusélénkítő, nem megszokott kifejezőeszközök – alakzatok – is színesítik a tárcát. Így a már említett anaforisztikus szerkesztési fogás, továbbá a párhuzam: „*szőlőt* és az új *nótát taposta*", „*új ételfogásokat és új neveket* találván fel". Párhuzamos mondatszerkesztés: „A háztetőinken lakó gólyamadár, az ereszünk alatt csicsergő fecske, a vízmerítő lányok dalolása…".

Nyelvünk nyarát s viszontagságait jelző felsorolások követik egymást: „bazsalikumvirágainkon, levenduláinkon, vadkörtefáinkon, kis, magyar kertünkön"; „Szőlőhegyek borházaiban, kollégiumok üres padlásain, a bedőlt pusztai kutak felett szárnyaló szél zúgásában élt"; „a salak, a halpénz, a békalencse"; a nyelv bujdosott „a bányavárosokban, a Bükk rengetegében, a kék szemű, álmodozó regényíró reménységében, az Újépület celláiban..."

Van, hogy az ismétlés és nyomatékosítás a szöveg azonos helyén bukkan fel: „a múltunk, a legsajátosabb nemzeti múltunk". S találunk példát nyomatékosító ismétlésre a szöveg különböző pontjain: „az Ezeregyéjszaka *meséinek* a nyelvéből", „*mesebeli* ország", „*mesebeli* árva gyermek", „mint a *mesében*". Ezt ellenpontozza a valóságelemek folytonos jelenléte. A kísérletünk során számba vett ellenpontozások mellett példák másfajta ellentétekre: „Bár nem beszélünk manapság az Árpádok nyelvén, *de* megértenénk, megéreznénk egymást"; „A »Farkas« fogadóban búsuló kurtanemest az elővárosból kegyesen színe elé bocsátja a királynő, *de* a szittya egyetlen új szót sem tanult meg Bécsben".

Változtathatatlanul pontos szavak

Krúdynak „minden írásában minden szó a helyén van, jóízűen, tökéletesen, kifejezően, megmásíthatatlanul." (Márai, 2002. 35.) Az egyik legmélyebb kortárs értője, a kiváló irodalomtörténész és nyelvész, Kovalovszky Miklós, mint mindig, ez ügyben is patikamérleg-pontossággal fogalmaz. (Gondolattömbjét egé-

szében idézzük, húzni lehetetlen belőle): „Nemcsak a művészi látás, átélés és ábrázolás képessége élt benne, hanem a nyelv titkainak valami ösztönös, mély tudása is, csodálatosan kifinomult érzékenység a szavak rejtett ízei, összecsengése, különös asszociációi, a mondatok elringató zenéje iránt. Úgy tudott bánni a nyelvvel, művészete anyagával, mint egy bűvész. Mindig készen állt számára a legpontosabb, legtalálóbb szó, az egyetlen, amely odaillik; jelzői, képei, hasonlatai az élő valóság szemléletességével, lenyűgözően érzékletes, sőt érzéki erővel idézik elénk a világot, s a körvonalak mégis lágyak, a színek pasztellszerűek, a hangok fátyolosak; talán csak az ízek és az illatok nem mosódnak el a varázslatban, amely boszorkányos muzsikájú végtelen sóhajként elomló mondataiból árad. Krúdyt olvasva ugyanazt érezzük, mint nagyon eleven álmunkban: különös, felfokozott élességgel érzékelünk mindent, s ugyanakkor a mélybe süllyedt tudatnak valami titkos jelzése folytán mégis érezzük, hogy mindez csak álom. Krúdy műveiben is látomássá oldja, varázsolja a valószínűtlenség kék köde a vélt valóságot…" (Kovalovszky, 2003. 210–11.) Néhány példa e tárcából a pontos jelzőhasználatra: „*jóindulatú, nagy elméjű* király", „*gyönyörűen zengő* nyelvünk", „*furulyázó* pásztornépek", „*harci* ének, „*andalgó* halászlegény", „*legtökéletesebb* magyar mondatok", „*száguldó* sztambuli lovashadak", „*aranyliliomos* királyok", „a *csábos* nápolyi delnő *gyümölcsnedves* ajka", „*megbízhatatlan* népség", „*új* hódoltságában, *friss* tébolyában a *legcsodálatosabb* jelzőket és álmokat foglalja magában", „*léhűtő* lovagok", „*hátrafont* kézzel", „*ízletes* és *jószívű* királynő, „*fehér nyakú* királynő", „*nagyszerű, szárnyaló* és *rajongó* magyar irodalmat kezdenek", „evezőpadhoz láncolt prédikátorok *bús* lelkében"; „*kék szemű, álmodozó* regényíró".

A rokon értelmű szavak alkalmazása is „kedvelt és jellemző stíluseszköze". (Kovalovszky, 1965. 76) S az ebből kibontakozó „fogalmi, árnyalati vagy hangulati többlet"; „ezt a más változatban megismétlődő kép, motívum vagy kifejezés még jobban kiemeli": (Kovalovszky, 1965. 76) Itt: *csúfolódva, megvetéssel* nézett végig a kerten az ellenség*; megértenénk, megéreznénk* egymást; *féltő gonddal, rajongással* őrködött ősi nyelvére, múltjára; *nagyszerű, szárnyaló és rajongó* magyar irodalmat; temérdek új *szót, érzést, gondolatot*; „*növekedett, szélesedett, gyarapodott*" a nyelvünk; a nyelv mint „árva gyermek *felnövekedett, megerősödött…*"

Az együtt drámai hatást keltő igék a párhuzamos szerkesztésre is példát adnak: a nyelvünkre *„vigyáztak"*, *„eldugdosták"*, „*meghúzódik*" az árvalányhaj alatt, „*bujdosott* Caraffa elől".

Az irónia húrjai; anekdota-, karcolat- és paródiaelemek

Általános tárcajegy, egyszersmind a Krúdy-tárca jellemzője a stílusárnyalatok, a hangnemek változatossága, ellenpontozó alkalmazása. Átlengi ez a tárca egész szövegét az író jellemző hangneme: a (finom) irónia, olykor érzékiséggel fűszerezve, pajzán, sikamlós, erotikus tartalmú képzettársításokra is lehetőséget teremtve. Érzékelhetők benne az anekdotára, a karcolatra jellemző jegyek: a (valós) alakok, epizódok kedélyes mulatságossággal, illetve „karcos" iróniával villannak fel. Megjelenik a gunyoros parodisztikusság: egy-egy személy „kifigurázása", jellegzetes, karakteresen megragadható, negatívnak érzett vonásainak eltúlzása. Találatos észrevétel, hogy „ez a nagy író – mindenről és mindenkiről – örökké parodisztikusan beszélt", „feltételezte az olvasó cinkosságát, azt, hogy együtt röhögnek, író és olvasó, mindazon, amit az író férfiakról és nőkről mond, és azon is, ahogy mondja…" (Márai,1992/b. 295. [1967]) A szövegben a parodisztikussággal együtt felbukkan egy-egy – esemény-, alak- és jelenségkicsinyítő – pamfletjegy is, előrevetítve Szentkuthy Miklós históriaképét („A történelem: vurstli"). (Szentkuthy, 2007. 1135)

Az „együtt röhögés" kiváltása tekintetében a szöveg meghatározó hangneme az irónia. Olyan széles itt a(z intellektuális) humor- és gúnyspektrum, annyira egyesítve vannak, szételemezhetetlenek a humorjegyek (főleg az iróniában szervesülnek), hogy szőrszálhasogatás volna mind a humorosság összetett esztétikai minősége és gazdag műfajisága, mind széles hangnemi, stílusárnyalati skálája tekintetében, illetve okán a szétszálazás.

Egy blokkban emlegetve tehát e példákat: a régi ellenség *„a sövény mellől reánk öltötte nyelvét"*; *„a garabonciás néha egy jóindulatú, nagy elméjű király kalapját, máskor egy professzorból lett miniszter szárnyas kabátját ölti fel"*; egy *„cikkecské*ben" *a* [magyar] *kultuszminiszter „szerelmet vallott a német nyelvnek"*; Toldi pajtásai „olyan *szavakat* is hoztak magukkal, amelyeket *a csábos nápolyi delnő gyümölcsnedves ajkáról tanultak*"; Lajos *király kobzosai*, e *„megbízhatatlan* népség", *„sűrűn változtatja szívének királynőit"*, és *„új hódoltságában, friss tébolyában a legcsodálatosabb jelzőket és álmokat foglalja magában"*; „a visegrádi és budai *úrnők már akkor is* [az Anjouk idejében] *azt pártfogolták, aki a legszebben hazudott nekik*. Tudom, mert egy rokonom katona volt itt, és *életét abból tengette, hogy a békében a nők ruháját dicsérte.*)"; a Jagellók „a krakkói harangtorony alá *imádkozni vagy kockázni*" jártak; „a lengyel nők mindig *tanították valamire* a budai leventéket; *itt már nyugati pipere járta akkoriban is, léhűtő lovagok hoztak új szerelmet, új dalt, új világnézetet*"; „a fejedelmek *csak az*

ebédelésükkel törődtek, a nyelvújító fantáziák a szakácskodás és a konyha körül lebegtek"; „a szerelmes testőrök, *akik mind szívesen ontották volna életük vérét a fehér nyakú királynőért, nagyszerű, szárnyaló és rajongó magyar irodalmat kezdenek, ahelyett hogy elnémetesednének. A történelem legjobb gazdasszonya, Mária Terézia hiába gondoskodik személyesen hű testőrei kosztjáról, ellátásáról és orvosságáról*, Bessenyei meg társai *titkon magyar könyveket írnak*"; Tompa *„hallgatja a folyón mosó menyecskék felgyűrt ruhája felől a nép dalait*".

Az ellenpontozás rejtelmeit jól ismerő Krúdy a téma okán ünnepélyes, szenvedélyes, patetikus hangot is megüt a szövegben, stílusárnyalatbeli, hangnemi változatosságot eredményezve. Emelkedett hangvételű a bevezető utáni nyitány („Semmink sincs – csak múltunk van, és múltunkban gyönyörűen zengő nyelvünk") és az intonációval összefüggő befejezés: a nyelvünket „már senki se veheti el tőlünk. Amint a múltunk, a legsajátosabb nemzeti múltunk is a miénk marad, bármi történjék." Nemcsak formai értelemben keretes szerkezetű tehát e tárca (anafora fogja át), hanem tartalmilag is (e citált gondolatok magasztossága szintén átöleli a szöveget); ünnepélyessége – kiemelt helye révén – tehát szinte egyensúlyba jut iróniájával.

Vallomásos esszéisztikusság

Láttuk: a Felhő is példája „az »értekező« mondandó és a szépprózai kifejezés sajátos összefonódásának". (Koczkás, 1981. II. 560) „Értekező líra – mondhatjuk talán, az esszéről általában." (Szilágyi, 2003.) „Én részletezés helyett gondolkozni szoktam a tárgyról" (Ady, 1990. 13.) E tárca- (és esszé-)jegyet megragadó, ars poeticus megjegyzés Krúdy e tárcájára is igaz.

Az esszépróza „kísérlet egy adott téma mint életprobléma megfogalmazására, tehát egy rejtetten konfesszionális magatartás nyelvi formája". (Balassa, 1987. 42) Ilyen értelemben is esszéisztikus tárca ez; szépírói eszközökkel tesz kísérletet nyelvünk eredetének és óvásának egyéni értelmezésére, egyben *nagy – közvetett – vallomás, tanúságtétel az anyanyelv rajongó szeretetéről.* Egyik legnagyobb nyelvművészünk tollából. Vannak benne lelki világát, gondolatait kendőzetlen őszinteséggel feltáró mondatok, mondatrészletek, jelzők, de összességében nem közvetlen, nem direkt vallomás. Ám az iróniától átitatott szöveg, az ellenpontozás okán is, telítve van Krúdy hatalmas lelke, egyetemes *szeretete, együttérzése* szavaival. (Sajnos, ez érzelmének műveiben való kiapadhatatlan jelenlétéről – szem-

ben iróniájával – kevés szó esik.) A *Felhő* szövegének számos pontját idézhetnénk ennek tanúsítására. De épp csak néhány ilyen, Tárcaíró „vállalt érzelmi állapotát" s „értelmi álláspontját" (Németh G., 1995. 200) *közvetlenül* kinyilvánító vallomásgyöngyöt szemelünk: „*kis, magyar kertünk*"-ben, „*napsugáros halmainkon*" „*gyönyörűen zengő nyelvünk*"-nek „*gyönyörű tartományai vannak*", „*királyfivá növekedett*", „*drága*" nyelvünknek „*a legszebb ruhája van*"…

Végeredményben történelmi tényeket és mitikus elemeket egyaránt felvonultató, *anekdota-, karcolat- és paródiaelemeket is tartalmazó, vallomásos, esszéisztikus, lírai tárca(levél)* – határozhatjuk meg még közelebbről a Felhő c. írás műfaját. Tárca, amely legalább hat további műfaj (anekdota, karcolat, paródia, vallomás, esszé, levél) jegyeit szervesíti. Már a kortárs is utalt arra: „Írásaiban felesleges a tiszta műfajt keresnünk, a szó iskolás értelmében. Regényei eszerint nem regények, novellái nem novellák, valami végtelen »monologue interiure« egy-egy foszlánya minden műve. Nem az a fajta írás, mely jó iskola írók számára, mert titka elleshetetlen. Különös műfajuk és egyszersmind sorsuk van, melyet másként úgysem tudunk elnevezni, mint Krúdy-műfaj." (Gönczy, 1943)

Erre az írásra is igaz jegyét ragadja meg az esszének Németh G. Béla, midőn egy lényeges gondolat körüljárását hangsúlyozza.[14] Krúdy is rendkívüli alapossággal, lírai nyelven jár itt körül egy lényeges gondolatot: nyelvünk keletkezését, létrehívóit a lehető legszélesebb tér- és időháttér felvázolásával számba vétve, e szellemi kincs őrzésének, ápolásának mindenkori igényére int. „Őt már senki se veheti el tőlünk" – hangzik hangsúlyos helyen, a tárca poentírozott zárlatában a fókuszmondat.

Identitásunk nagy lehetősége tehát a nyelv. A hatalmas tér és idő ölelése pedig arra utal: ez az igény, anyanyelvünk védelmének kívánalma: időtlen, örök. Idéztük: az irodalomtörténész *időjáték*nak mondta Krúdy nagy találmányát. Miképp az egyik Szindbád-novellában „valami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs" (Krúdy, 1957. 64), álló, örök időt jelez a nyelvünk létének, óvásának naptára is.

[14] Rákosi Jenő értekező munkáiról szólva definiálja így az esszét: „Egy gondolatot járt körül. Majd közeli, majd távoli elágazásait bontogatta, de mindenünnen visszajutott hozzá. S a gondolat lényeges gondolat volt." (Németh G., 1970. 523)

IRODALOM

ADY Endre (1964): A hétről. *Nagyváradi Napló*, 1903. március 22. In: *Ady Endre Összes Prózai Művei. Újságcikkek, tanulmányok IV.* S. a. r.: VEZÉR Erzsébet. Akadémiai, Bp., 52–54.

ADY Endre (1990): A tárcatárgyakról. *Szilágy*, 1898. április 3. In: *Ady Endre Összes Prózai Művei. Újságcikkek, tanulmányok I.* S. a. r.: VEZÉR Erzsébet. Akadémiai, Bp., 13–15.

BALASSA Péter (1987): *Egy beszédmód körülírása. Hamvas Béla olvasásához.* In: UŐ: *A látvány és a szavak.* Magvető, Bp.

CZÉRE Béla (1987): *Krúdy Gyula*. Gondolat, Bp.

FÜLÖP László (1986): *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi, Bp.

GÖNCZY Gábor (1943): *Krúdy – Halálának tízéves évfordulójára* – (Erdélyi Helikon, 1943/5. /május/ 267–276. http://www.krudy.hu/Szakirod/GonczyGabor/GonGErdH43_5.html

GÁZSITY Mila (1994): *Gvadányi József*. In: *Új magyar irodalmi lexikon 1–3*. Főszerk.: PÉTER László. Akadémiai, Bp.

HAMVAS Béla (2005): *A madarak éneke*. In: UŐ: *A babérligetkönyv – Hexakümion. Medio*, 257–262., (*A babérligetkönyv*ben),

HEGEDÜS Géza (1993): *Krúdy Gyula*. In: UŐ: *A magyar irodalom arcképcsarnoka I–II.* Trezor, Bp., (II.) 495–498.

ILLÉS Endre (1984): *Háromemeletes* hasonlatok (Krúdy Gyula). In: UŐ: *Szerelmeim, évek múlva.* Magvető, Bp., 1984. 7–24.

JUHÁSZ Ferenc (1971): *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából*. In: UŐ: *A szarvassá változott fiú. Összegyűjtött versek – 1946–1970*. Szépirodalmi, Bp.

KODOLÁNYI János: *Néhány megjegyzés*. In: UŐ: *A vas fiai I–II.* Magvető Könyvkiadó, Bp., 1974.

KIRÁLY István (1982): *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete a világháború éveiben – 1914–1918. 1–2.* Szépirodalmi, Bp.

KOCZKÁS Sándor (1981): *A közép-európai „közíró". Arcképvázlat Bálint Györgyről*. In: BÁLINT György: *A toronyőr visszapillant. Cikkek, tanulmányok, kritikák. I–II.* (II.) 541–605. Magvető, Bp.

KRÚDY Gyula (1957): *A hídon*. In: KRÚDY Gyula: *Szindbád I–II.* Magvető, Bp.

KRÚDY Gyula (2008): *A sárkányfejű ház*. In: *Aranykéz utcai szép napok. Krúdy Gyula összegyűjtött művei 10. Regények és nagyobb elbeszélések 6*. S. a. r. : KELECSÉNYI László. Kalligram, Pozsony

KOVALOVSZKY Miklós (1965): Szindbád negyedik útja (Krúdy Gyula: A hídon). *Alföld* 1965. 3. 72–77.

KOVALOVSZKY Miklós (2003): *Krúdy és a nevek*. In: *Az élet álom. In memoriam Krúdy Gyula*. Nap Kiadó, 2003. 210–212.

A magyarok krónikája (1995). Összeállította és szerkesztette: GLATZ Ferenc. Officina Nova, Bp.

MÁRAI Sándor (1991): *Föld, föld!... Emlékezések.* Akadémiai – Helikon, Bp.

MÁRAI Sándor (1992/a): *Krúdy*. In: UŐ: *Ihlet és nemzedék.* Akadémiai – Helikon, 77–82.

MÁRAI Sándor (1992/b): *Napló 1958–1967.* Akadémiai – Helikon, Bp.

MÁRAI Sándor (1994): *Napló 1976–1983*. Akadémiai – Helikon, Bp.

MÁRAI Sándor (1995): *Európa elrablása*. Akadémiai – Helikon, Bp.

MÁRAI Sándor (2001): *Krúdy háza*. In: UŐ: *Ég és föld.* Helikon, Bp., 106–107.

MÁRAI Sándor (2002): Krúdy Gyula. *Ujság*, 1933. május 13. In: UŐ: *Írók, költők, irodalom*. Helikon, Bp., 34–38.
MÁRAI Sándor (2004): Újságot írni. *Új Idők*, 1937. jan. 1. In: *Márai beszél – interjúk, nyilatkozatok.* Bíbor, Miskolc, 23–27.
MÁRAI Sándor (2008): Krúdy. *Ujság*, 1925. dec. 12. In: Uő: *Az írástudó – publicisztika 1925–1927.* Helikon, Bp., 113–116.
MÁRAI Sándor (2012/a): *A teljes Napló 1959–60*. Helikon, Bp.
MÁRAI Sándor (2012/b): *A teljes Napló 1961–1963*. Helikon, Bp.
NEMESKÜRTY István (1983): *Diák, írj magyar éneket! A magyar irodalom története 1945-ig. I–II.* Gondolat, Bp.
NÉMETH G. Béla (1970): *A „közepes ember" fölmagasztalása* (*A kiegyezés első polgári védirata az esztétikában: Rákosi Jenő tragikumelmélete.*) In: UŐ: *Mű és személyiség*. Magvető, Bp., 521–541.
NÉMETH G. Béla (1995): *Az európai örökség őrzője*. In: UŐ: *Kérdések és kétségek*. Balassi, Bp., 194–201.
PERKÁTAI KELEMEN László (1938): *Krúdy Gyula*. Szeged. Magyar Irodalomtörténeti Intézet. http://www.krudy.hu/Szakirod/Perkatai%28Kelemen%29Laszlo/nyelve.html
RÓNAY László (2005): *Márai Sándor*. Akadémiai, Bp.
SŐTÉR István (1966): *A ködlovag* (1941). In: UŐ: *Tisztuló tükrök*, 153–163. Gondolat, Bp.
SŐTÉR István (1979): *Egy elfeledett műfaj: a tárca* (1942) In: UŐ: *Félkör.* Szépirodalmi, Bp. 589–593.
SZABÓ Katalin (2011): A tudományos ismeretterjesztés lehetőségei a Fővárosi Lapok tárcarovatában a XIX. század második felében. *Ponticulus Hungaricus* XV. évfolyam 10. szám, 2011. október. WEDyO19PwJ:members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/fovarosi_lapok.html+tárca+"németh+lászló"&cd=3&hl=hu&ct=clnk&gl=hu
SZEKÉR Endre (2003): *Krúdy álomvilága*. Forrás, 2003/10. http://www.forrasfolyoirat.hu/0310/szeker.html
SZENTKUTHY Miklós (1976/a): *II. Szilveszter második élete*. In: UŐ: *Szent Orpheus Breviáriuma II.* Magvető, Bp.. 499–732.
SZENTKUTHY Miklós (1976/b): *Kanonizált kétségbeesés*. In: UŐ: *Szent Orpheus Breviáriuma III.* Magvető, Bp.
SZENTKUTHY Miklós (1985): *Ötszáz éves a magyar könyv*. [Az] Új Írás folyóirat körkérdése. 1973. december. In: UŐ: *Múzsák testamentuma*. Magvető, Bp., 481–483.
SZENTKUTHY Miklós: Saturnus fia. Magvető, Bp., 1989.
SZENTKUTHY Miklós (2007): Pendragon és XIII. Apolló (1946–47). Első közlése: *Holmi*, 2007. szeptember. http://www.holmi.org/2007/09/szentkuthy-miklos-pendragon-es-xiii-apollo Kötetben: Magvető, 2009.
SZILÁGYI Júlia (2003): *Lehet-e esszét tanítani? Tudomány – egyetem – diszciplína.* (Erdélyi Tudományos Füzetek 239.). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár. http://mek.oszk.hu/04100/04166/04166.htm#6

TAKÁCS JUDIT

Hogyan változtatta meg a finn design a világot?

Miért a finnek?

Írásom ötlete Karen Bartlett (*How Finnish design changed the world*[1]) cikke nyomán született. A szerző címválasztása sokak szemében tűnhet túlzónak, de az írás sorait végigolvasva egyértelműen kiderül, hogy valóban született jó néhány olyan terméke a finn tervezőknek az elmúlt néhány évtizedben, amely nemcsak, hogy megváltoztatta a Finnországról és a finnekről kialakított képet, de inspirálóan hatott más tervezőkre s ezáltal a design egészére is.

A legtöbben talán csak a Nokia telefonról tudják, hogy finn, de nem is sejtik, mikor virágmintás Converse tornacipőt vagy fekete-fehér Marimekko ruhát látnak, sárga nyelű Fiskars ollót használnak, háromlábú Artek széken ülnek vagy egy kézbesimuló Iittala pohárból isszák a reggeli kávét, hogy ezek is mind ismert finn termékek.

Sokan hiszik, hogy a formatervezés „elitművészet", azaz különleges, meghökkentő, drága, s emiatt nem mindenki által hozzáférhető tárgyak tervezését jelenti, és a figyelemfelkeltés, formabontás jellemzi akár a használhatóság kárára is. Ám az egész skandináv designban, így a finneknél is, nincs „magas" és hétköznapi formakultúra, nincsenek kiemelt, „megtervezett" és hétköznapi, használati tárgyak. A két vonal szervesen összetartozik, esztétikai és használati szempontok páratlan összhangban vannak: odafigyelnek a mindennapi élet összes apró tárgyának, jelenségének kialakítására, minőségére, legyen az cipő, pohár, bicikli vagy jelzőlámpa.

Bár korábban – a Debreceni Disputa tematikus finn számában[2] – már írtam a finn formatervezésről, újra aktualitást adott a témának, hogy 2012-ben Helsinki volt a világ design fővárosa (World Design Capital). Az alábbi összefoglalóval azt kívánom megmutatni, hogy a város és a finn tervezők korántsem érdemtelenül kapták ezt a megtiszteltetést.

[1] http://conversations.nokia.com/2012/01/25/how-finnish-design-changed-the-world

[2] http://www.deol.hu/disputa/2008/Disputa_08-09.pdf (*Száz év design. A finn formatervezés múltja és jelene* 41–5.)

Miért épp a formatervezés? – Egy kis finn történelem

A két világháború között valamennyi északi ország magas színvonalú formatervezési kultúrát hozott létre, amely a természetes anyagok, és köztük is elsősorban a fa szeretetére és ismeretére épült. A német, francia, holland tervezők kemény, sima (nemegyszer fémelemeket is használó) felületeivel szemben a svéd, finn, norvég, dán designerek alkotásait a lágyabb forma és anyaghasználat jellemzi. A legtöbb bútor rétegelt és hajlított nyírfalemezből készült, melynek technológiáját a finn Alvar Aaalto találta fel. A bútorok egyszerű szerkezetűek, praktikusak és szépek voltak. A fához mint anyaghoz való vonzódás mögött az állt, hogy a népi-paraszti kultúra ekkor még élő hagyomány volt északon. A 20. század elején az északi országok még sokkal közelebb álltak a paraszti életmódhoz és mentalitáshoz, ezáltal a természethez is, mint a középeurópai országok.

Az első világháború utáni gazdasági-társadalmi rend teremtette meg igazán a kibontakozás lehetőségét. A finnek szellemi nyitottságára jellemző, hogy úgy voltak képesek befogadni a nemzetközi törekvéseket (pl. a Bauhaus egyes áramlatait), hogy integrálni tudták a hagyományos kézműves kultúra legfőbb elemeivel. Az így született tárgyak pedig egyszerre finnek és nemzetköziek, s valószínűleg ez a titka a skandináv kultúra tárgyformálásban akkor és azóta is játszott vezető szerepének.[3] A harmincas évek volt a stílus kialakításának nagy időszaka, meghatározó jelentőségű tárgyak születtek ekkor. Ekkor született a Kilta készlet, Aalto híres székei (a legyező- és az Y-lábú, illetve a Paimio-szék), ekkor lett ismert többek közt az Artek neve, Kaj Franck, Tapio Wirkkala vagy Timo Sarpaneva munkássága. A nagy áttörést, a nemzetközi sikereket azonban csak az ötvenes évek hozták meg. Ez volt a finn design nagy korszaka is, melyet a természetszerűség, biztos formaalkotás, egyszerűség és magas színvonal jellemez. Ekkorra már volt vásárlói igény a formatervezett cikkek tömeggyártására és kialakult a gyártás technikai háttere is. Az ötvenes évektől Finnország design nagyhatalommá vált.

Ezekre az előzményekre építve indították el 2000-ben a *Design 2005!* programot, mely egy jól átgondolt nemzeti designstratégia volt, azzal a céllal, hogy állami támogatással felfejlessze és a világ élvonalába juttassa a finn formater-

[3] Judith MILLER: Design. *A forma művészete a 19. század végétől napjainkig.* Geopen 2010, 76.

vezést, a designtermékeket pedig a finn kulturális export részévé tegyék. A formatervezés kiemelt stratégiai ágazattá vált.[4]

Céljuk eléréséhez a finnek rendkívül gyakorlatiasan fogtak hozzá. A kormánystratégia részeként a vállalatok jelentős erőfeszítéseket tettek a finn ipari technológiák fejlesztése érdekében, széles tanácsadói irodahálózatot építettek ki és képzési stratégiát is hirdettek. A 90-es évek közepén ugyanis még csak 7000 képzett formatervező dolgozott a design területén, ipari formatervező pedig különösen kevés volt. A program célul tűzte ki, hogy 2005-re a design lehetséges alkalmazóinak 30%-a minősített tervezőt alkalmazzon, és a finn vállalatok felének stratégiai tervében szerepeljen a design szempont. Ugyanezeket az arányokat 2010-re 50%-ra tervezték emelni. Ehhez természetesen az oktatási hátteret is kialakították.

Jellemzők

A finnek már kezdetektől igyekeztek a formatervezés ipari felhasználását erősíteni, s ez a vonal ma is erős. A formatervezés ipari felhasználásának jó példája, hogy a dekoratív tányérokat, tálalóeszközöket, porcelánokat gyártó Arabia cég WC csészéket és mosdókagylókat is készít. A praktikumra, használhatóságra törekvés vonzó tulajdonsága nemcsak a finn, de a skandináv design egészének is. A svéd formatervezéssel kapcsolatban hangzott ugyan el, de a finnre is érvényes, hogy „a tervezők sohasem csupán szép tárgyakban gondolkodtak. A designer mondanivalót is kell, hogy megfogalmazzon. Szolgálatot teljesít a gyártó és a felhasználó között. A svéd designerek mindig is azt tartották szem előtt, hogy az általuk megalkotott autóbusz, repülőtér vagy honlap hogyan hat majd annak felhasználójára. Számunkra ez az egyik legfontosabb szempont, tekintet nélkül arra, hogy egy, ezer vagy tízmillió emberről van szó".[5]

A funkcionalizmus vezérelvvé vált a finneknél is. A finn formatervezés nagy alakját, Aaltót nagymértékben inspirálta a hagyományos japán építészet funkcionalizmusa és anyaghasználata, az egyszerű és tartós szépség iránti vonzódás, a hasonló színvilág. A japán és finn design hasonlóságai motiválták

[4] http://www.culturalpolicies.net/web/finland.php?aid=91

[5] Az idézet a Svéd Ipari- és Formatervezők Szövetségének elnökével, Robin Edmannal készült interjúból való; lásd: http://www.svedasztal.com/svedkreativkommunikacio/a-jo-design-legyen-mindenkie-65422.html?print=1

a Marimekkót is, hogy több japán tervezőt is foglalkoztasson. Katsuji Wakisaka 1968 és 1976 között tervezett a Marimekkónak, Fujiwo Ishimoto 1974-ben lett a cég tervezője és egészen 2006-ig dolgozott náluk.[6]

A design hétköznapi életbe emelése rendkívül fontos eleme a finn formatervezésnek. Az ergonómia, az ember térarányainak messzemenő figyelembevétele a tervezéskor mindig fő szempont. A Fiskars cégről például tudjuk, hogy ők gyártottak először ollót balkezeseknek, Aalto Paimio-székét (a Paimiói tüdőszanatórium betegei számára készített hullámvonalat idéző szerkezetű pihenőszéket) pedig úgy emlegetik, mint humánus választ a modernizmus végletes geometriájára. Fontos jellegzetessége a finn formatervezésnek a más vonatkozásban már említett hagyománytisztelet. Sok harmincas-negyvenes évekbeli ikonikus designtárgyat máig gyártanak, persze gyakran a megváltozott igényeknek megfelelően átalakított formában. Aalto legyezőlábú székeit ma is készítik, de rétegelt falemezen kívül gyártják plexiből is.

Jellemző példa a hagyományok tiszteletére a finnek zászlóshajója, a Nokia példája. A céget 1865-ben alapították, kezdetben fűrészmalom volt, majd sok mindennel foglalkoztak. A kaucsukiparban is működtek, gumitermékeket, kábeleket, huzalárukat és többek között gumicsizmákat gyártottak horgászok és bányászok számára. A nyolcvanas években a Nokia már papírt, számítógépet, gumicsizmát és televíziókészüléket egyaránt gyártott. A 90-es évek elején aztán megszületett a stratégiai döntés, hogy a cég mobiltelefonokat fog gyártani, s ezzel a döntéssel világmárka is született. Nem dobták azonban el véglegesen a kezdeti sikereket hozó ágazatokat, csak háttérbe szorultak a fő profillá váló mobiltelefon-gyártás mellett. Ma is megvannak a Nokia eredeti ágai: a Nokian Jälkineet folytatja a csizmagyártás hagyományát, a Nokian Renkaat pedig az autógumi gyártást.[7] Ne feledkezzünk azonban meg arról, hogy mindezek mellett a nemzeti designstratégia szellemében természetesen elsősorban exportcikkekről van szó, melyekkel az állam célja bevételek szerzése, tehát a designnak számottevő pénzügyi vonzata is van a piaci versenyben. Jelszavuk is lehetne: „Good design is not only better life, it is also better business"[8] (szabad fordításban: „A jó design nemcsak jobb élethez, több pénzhez is segít").

Ma már egyáltalán nem elég ugyanis csak a minőségre, praktikumra vagy megbízhatóságra utalni egy-egy termék esetén, hiszen bárki tud megfelelő

[6] http://fi.wikipedia.org/wiki/Marimekko

[7] http://www.nokia.com

[8] http://wdchelsinki2012.fi/en/roots-new-growth

feltételek között jó minőségű terméket gyártani. De ha ez nem elég tetszetős, hiába jó minőségű, nem fogják megvenni. Ilyen értelemben a design marketingstratégiai kérdés, célszerű, és pl. a Nokia példáján keresztül látható is, hogy bőven megtérülő befektetés a designra költeni. A Nokia figyelt fel először arra, hogy a telefon az ezredfordulóra használati tárgyból divatcikké lépett elő, és (főleg a nők igényeinek megfelelően) előállt a telefonjaihoz készített cserélhető előlapokkal, melynek köszönhetően újra piacvezető lett a mobiltelefonok piacán. Ez a példa jól mutatja, hogy nem túlzás az a kijelentés, hogy minden termék a designnak köszönheti, ha megveszik.

A finn termékek sikerének tartható, hogy követőkön kívül csakhamar utánzókra is leltek. Aalto termékeinek (a Paimio-széknek, illetve a háromlábú széknek) a hatását látjuk az IKEÁ-ban forgalmazott, Gillis Lundgren által készített Poäng fotelen, vagy a Frosta ülőkén (ld. *1. kép*).

Frosta-ülőke (1. kép)

A tudatos marketingen kívül azonban néha meglepő helyről is kapnak váratlan reklámot a finn termékek. A '60-as, '70-es években Finnországot élénk színű mintáival és egyszerű vonalvezetésével már meghódító Marimekko textiljei 1961-ben például amiatt váltak hirtelen világszerte ismertté, hogy az akkor divatikonnak számító Jackie Kennedy többször is megjelent a cég ruháiban, amivel hatalmas érdeklődést keltett irántuk (*2. kép*).

Összesen 7 olyan ruhát viselt, amelyek a finn designcég anyagaiból készültek, ezekben 400 újság és magazin címlapjára került, így segítve férjét az amerikai elnökválasztási kampányban. Napjainkban a Converse tornacipőt, a Dolce & Gabbana pedig nagy sikerű kollekciót tervezett a Marimekko híres pipacsmintájával (*3. kép*).

Jackie Kennedy (2. kép, jobbra) és a pipacsmintás ruha (3. kép, balra, lent)

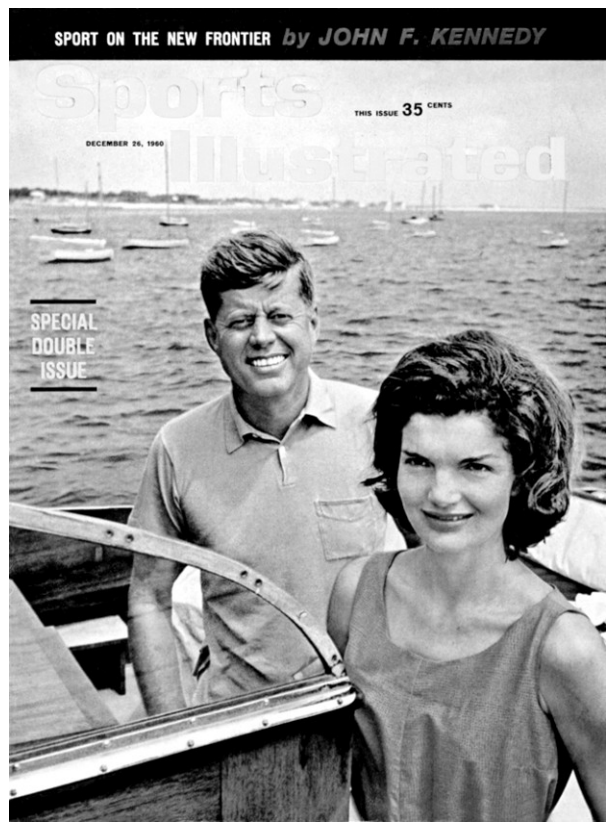

Design ikonok Finnországból[9]

Alább néhány rendkívül önkényesen kiválasztott „designikont" mutatok be, amelyek mára a finn formatervezés jelképévé váltak. Legtöbbjük 30–40 éves, de java részüket most is gyártják, és szerepük meghatározó, nem egyszer iskolateremtő a finn, sőt az egyetemes formatervezés történetében is.

Alvar Aalto háromlábú széke *(4. kép)*
Aalto 1933-ban tervezte azt a háromlábú széket, amivel folytatta a világos vonalvezetésű, funkcionális skandináv design hagyományát. E szék esetében alkalmazta egyik első alkalommal az általa kifejlesztett fahajlítási technikát, amely később sok Aalto-bútor formájában tér vissza. A Viipuri Könyvtár számára készültek ezek az egymásba rakható nyírfalemez székek, s mikor Aalto néhány más munkájával együtt több helyen, köztük a londoni Fortum & Mason áruházban kiállították, óriási szenzációt keltett. A széket az Artek cég hozta forgalomba, és gyártja ma is.

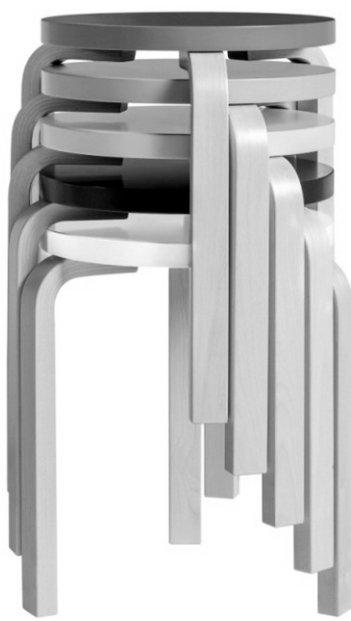

Aalto egyébként nemcsak tehetségével, hanem sokoldalúságával is kivívhatja tiszteletünket. Eredetileg építész volt, de belsőépítészként, lakberendezőként és formatervezőként is jeleskedett, dolgozott fával, üveggel, textillel, tervezett többek között könyvtárat, templomot, közösségi és magánházakat, bútort, ékszert, vázát, poharat és textilt.

Alvaar Alto háromlábú széke (4. kép)

[9] A http://www.designforum.fi/Design_Icons alapján.

Tervezőként elődleges célja mindig is az volt, hogy hozzájáruljon az emberek kényelméhez és boldogságához. Mind a tárgyak, mind az épületek tervezése során nagy figyelmet fordított a természetes formák alkalmazására. Már egyik elő nagy projektjét, a Paimiói Tüdőszanatóriumot is annak szellemében tervezte, hogy a betegek és a kiszolgáló személyzet is minél elégedettebb legyen a környezettel. A padló például portaszító anyagból készült, a lépcsőket meg vidám citromsárga színűre festették. A tüdőbetegek részére készült el híres pihenőszéke, melynek alakját úgy alakította ki, hogy a betegek a lehető legkönnyebben tudjanak lélegezni.[10]

Kaj Franck Kilta készlete *(1953) (5. kép)*
Kaj Franck kiemelkedő szerepet játszik a finn formatervezés történetében: nemcsak üveg- és kerámiatervezője volt az Arabiának és Nuutajärvi üveggyárnak, de tervezők generációinak tanította is a mesterséget. Munkásságával forradalmasította a terítéktervezést, eltávolítva róluk mindent, ami felesleges, és csak a lényegi elemeket hagyta meg. Gyakran említik úgy is, mint a finn formatervezés lelkiismeretét.

Kaj Franck Kilta készlete (1953) (5. kép)

[10] Judith MILLER: *Design. A forma művészete a 19. század végétől napjainkig*. Geopen, 2010, 76–7.

A Kilta készletet az Arabia kezdte gyártani 1953-ban. Megjelenése egész kis forradalmat indított el. Letisztult formavilágú, egységes megjelenésű, többfunkciós elemekből állt, melyek egyenként is használhatóak voltak. Az egymásba rakható elemekből álló készlet igen praktikus volt a második világháború utáni időszakban, amikor kis háztartásokat vezettek és a lakások is szűkösek voltak. A készletet ebben a formában 1975-ig gyártották, de Franck és társai 1981-ben újraindították Téma néven, mellyel kapcsolatban a tervező így fogalmazott: végtelenül kombinálható és mindig alkalmazkodó, a Téma illeszkedik ahhoz, ami már van otthon.[11]

Annika Rimala Tasaraita pólója *(1968) (6. kép)*
Annikka Rimala tervezte 1968-ban az azóta igazi ikonná vált csíkos pólót. Az ő ötlete volt az egyenlő, keskeny sávokkal csíkozott pamutanyagok használata, mely a tasaraita 'egyforma csík' nevet kapta. Rimala olyan pólót akart tervezni, mely jól illik az akkor divatba jött Levi's farmerhoz, ezért egyszerű, csíkos, mindenhez és mindenkihez illő (uniszex szabású) ruhát tervezett. A póló sikere az egyszerű szabással, egymáshoz illő, de kontrasztos színekkel magyarázható, és azzal, hogy minden testalkatra megfelelő. Viselői szerint a mindennapi öltözködés igazi Jolly Jokere. Tervezése óta folyamatosan gyártják több színben is, és nagy sikerrel forgalmazzák.[12]

Annika Rimala Tasaraita pólója (1968)
(6. kép)

[11] http://www.iittala.com/web/Iittalaweb.nsf/en/home_teema_kartio
[12] http://www.haute-world.com/2010/01/marimekko-helsinki-finland.html

Alvar Aalto Savoy vázája *(1936) (7. kép)*
Aaalto és a Savoy váza neve annyira összeforrt, hogy sokan kifejezetten Aalto-vázaként is emlegetik ezt a felülről víztócsára, oldalról a tenger hullámaira, mások szerint az eszkimó asszony bőrcsizmájának redőzetére emlékeztető több színben és változatos méretekben is elkészített gyönyörű vázát. Az 1937-es Párizsi Világkiállításon mutatták be, ahol egyébként maga Aalto tervezte a finn pavilont is. Ez a hullámformájú váza hamar forradalmasította az üvegtervezést és szinte azonnal jelképévé vált a finn formatervezésnek. Aalto ugyanebben az évben tervezett egy Helsinki piacterén álló, Savoy nevű éttermet, mely ugyancsak díjat nyert: a váza innen kapta a Savoy nevet. Az Iittala a mai napig gyártja hatalmas sikerrel.

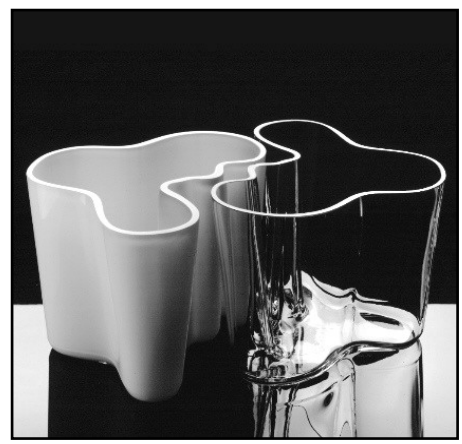

Alvar Aalto Savoy vázája (1936) (7. kép)

Yrjö Kukkapuro Karuselli pihenőszéke *(1964) (8. kép)*
A belsőépítész Kukkapuro hosszú időt töltött a Karuselli szék tervezésével, melyet végül 1964-ben kezdtek el gyártani. A lágyan hajló hintaszék üveggyapotból és kárpitozott bőrből készült. Tervezésekor mind a szék anyaghasználata, mind pedig hihetetlen kényelmessége forradalmi újításnak számított, sokan az 1900-as évek egyik legjelentősebb formatervezési termékének tartják. Az ergonómia és a bútor szerkezeti jellemzői egyaránt fontosak voltak a tervező számára. A szék vicces elnevezését Kukkapuro Isa nevű hétéves lánya adta, aki mikor meglátta a prototípust, így szólt: „Ez olyan, mint egy körhinta" (carousel). Kukkapuro 1995-ben megkapta a tervezők legrangosabb díját is, a Kaj Frack Design Díjat.

Harri Koskinen Block lámpája *(1996)* (*9. kép*)
Harri Koskinent a legismertebb mai finn tervezők között tartják számon. Ipari üvegtégla ihlette lámpái tették elsősorban a nagyközönség előtt is ismertté, melyek még a híres New York-i Museum of Modern Artban (MoMA) is ki vannak állítva. Magát „az ipar barátjának" nevezi, mind a gyártók, mind a felhasználók számára újszerű megoldásokra törekszik, és a feltétel nélküli funkcionalitás iránti igénye jellemzi. Elsősorban üvegtárgyakat és bútorokat tervez, de edények, sőt parfümös üveg is fűződik a nevéhez. 2000-ban őt választották Finnországban az Év Fiatal Tervezőjévé.

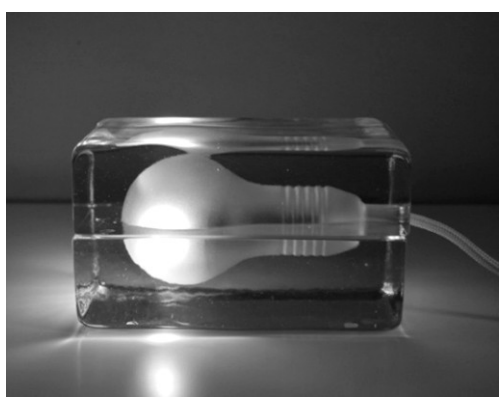

Yrjö Kukkapuro Karuselli pihenőszéke (1964) (8. kép, középen)

Harri Koskinen Block lámpája (1996) (*9. kép, jobbra, lent*)

VITÉZ FERENC

A vizuális retorika perspektívái

A vizuális kultúra – vizuális (vagy történeti és filozófiai vetületében esztétikai) kommunikáció, (vizuális) médiaismeret – alaptantervi újragondolásakor azzal szembesülnünk, hogy a középpontba helyezett fogalom, a vizuális kommunikáció értelmezése is nehézségeket jelent. A tisztázást sürgeti, hogy a késő modern kor ifjúságának (Y, Z generációk) identitáskonstrukciója dinamikusan alkalmazkodik a folyamatosan változó lokális és globális világ kihívásaihoz (Havasi 2009). A friss kutatások – illetve a pedagógusszakmai önértékelések és beszámolók – arra is fölhívják a figyelmet, hogy az újmédia területén (de még egy „okostábla" használatánál is) noha különböző mértékű, mégis nagy lemaradásban vannak a pedagógusok a diákokhoz képest. A „digitális bennszülött" korosztály kulturális és szubkulturális specifikumainak, az e-kultúra szocializációs elemeinek megismerése nélkülözhetetlen. A képi fordulattal (Mitchell 1994; 2008; Mirzeoff 2000) megtörtént a paradigmaváltás; a „sokarcú kép" (Horányi 2003) új kontextusba helyezi az „ártatlan szem" elméletét; az internetes médiakörnyezetben való jártasság az élet minden területén alapkövetelménnyé vált társadalmunkban (Havasi 2009).

Vizuális paradigma: a sokféleképpen látható világ

Tegyünk egy kísérletet, vajon mit is kell értenünk vizuális kommunikáció alatt! A látható kifejezés tanítását? A látható világ szemléltetését? A látott dolgok értelmezését? A látvány és a kognitív tartalmak közötti kapcsolat felismerését? A nézés választási aktusjellegénél fogva: e választások elősegítését? Az esztétikai nevelést? A több területre ható készségfejlesztés eszközét? A kérdések – akár a vizuális kommunikáció és a vizuális nevelés kapcsolatának újraértelmezésével, a vizuális retorika szerepének fölerősödésével – tovább gyarapíthatók. Strohner József (2006) a vizuális jelenségekkel foglalkozó elméletek nézőpontjait is összeveti, reflektálva például az olyan kérdésekre, hogy vajon a tárgya-

kat vagy a tulajdonságaikat látjuk-e; folyamatokat vagy inkább tényeket látunk-e; egyáltalán: látjuk-e azt, amit gondolunk; s amit az ember lát, az vajon függ-e attól, amit tud (az egyén konceptuális forrásaitól)? Ugyanő figyelmeztet arra is, hogy a vizuális pedagógiai tervezés során, az aktivitáson alapuló adekvát személyiségműködés egyik feltételeként kell kezelni azon képességek körét, melyek a képi kreativitás, illetve motiváció kulcskompetenciáihoz rendeződnek (Strohner 2009).

A „képi fordulat" egyébként nem a reprezentációnak az utánzáshoz, másoláshoz vagy megfeleltethetőséghez való visszatérést jelentette, inkább a kép poszt-nyelvészeti, poszt-szemiotikai felfedezését, „a vizualitás, az apparátus, az intézmények, a diskurzus, a testek és a figuralitás összetett kölcsönhatását". A képi fordulat annak a felismerése, hogy „a *nézőiség* (a tekintet, a nézés, a pillantás, a megfigyelés, a felügyelet és a vizuális élvezet gyakorlata) ugyanolyan súlyos probléma lehet, mint az *olvasás* különböző formái (megfejtés, értelmezés, dekódolás stb.), s hogy a vizuális élményt vagy 'vizuális műveltséget' nem lehet teljesen a textualitás modellje alapján magyarázni" (Mitchell 2008.; 2010. 176). Egyúttal a sürgetés is megfogalmazódott, hogy a reprezentációt a kultúra minden szintjén újra kell értelmezni, „a legkifinomultabb filozófiai spekulációktól kezdve a tömegmédia legközönségesebb alkotásaiig. A behatárolás hagyományos stratégiái többé nem tűnnek megfelelőnek, és az igény egy globális vizuális kultúrakritikára elkerülhetetlennek látszik" (Mitchell 2010. 176).

Hornyik Sándor a vizuális kultúra és kommunikáció rövid történeti áttekintésében kiemeli azt a törekvést, miszerint nem a művészet, hanem a képek történetével kell foglalkozni, mert még a kanonizált műtárgyaknak sincs önmagukból fakadó esztétikai értéke, s ez szükségszerűvé teszi a nyitást például a populáris kultúra felé (Hornyik 2011. 19). A vizuális kultúra diszciplináris spektrumába számos más tudományág fölvételét javasolta: például a filozófiától és szociológiától kezdve, a kritikai kultúrakutatáson és a feminista kritikán keresztül, a művészettörténetig és a képtudományig.

A Hornyik által kijelölt spektrum azonban jóval szélesebb. A legújabb, a vizuális kultúra/kommunikáció hatáskörébe tartozó tanulmányokat közlő kötet (Blaskó–Margitházi 2010) szerkesztői témakínálata is azt tükrözi, milyen szerteágazó diszciplínaváltozatokról beszélhetünk. Itt a következő részterületeket különíthetjük el: (1.) a kognitív tudomány és (2.) percepcióelmélet eredményeit alkalmazó megközelítés; (3.) szemiotikai és (4.) képretorikai modell; (5.) klaszszikus művészettörténeti értékelés vagy (6.) kulturális, (7.) és tartalomelemző

interpretáció, (8.) feminizmus vagy (9.) pszichoanalízis. Ebben a sorban nem szerepel, ám meghatározó irányt képvisel: (10.) a vizuális vagy (11.) esztétikai nevelés; (12.) a vizuális antropológia, (13.) a reprezentáció, (14.) a képi illokúció és (15.) a képi fogalomalkotás kommunikációs szempontrendszere. A kommunikációelméleti, technológiai, művészképzési vagy kutatási elméletek és gyakorlatok tovább gazdagítják a megközelítési módokat. Itt említjük (16.) a vizuális kommunikációelméleti modellt, (17.) a technológiát (a vizuális információt hordozó felületek előállításához szükséges eszközök rendszerérét), (18.) a látványtervezést (arculatformálás, tipográfiára stb.); (19.) a művészeti képzést, (20.) a tudományos vizsgálódás szempontjait (a kutatási anyagot és módszert tekintve): (21.) és a művészetlélektant, mely a képi kreativitást és a jelentés képi kommunikációját egyaránt előtérbe helyezi.

A vizuális paradigma bonyolultságának jelzésére Strohner (2006) a diszciplínákat összegző, Horányi (2003) által készített „térképet" kölcsönzi. E szerint képelméleti vonatkozásban három alapszemlélet érvényesül. Az egyik a képet analitikai, pszichológiai tárgyként, a másik aktusként, akcióként, a harmadik konstitúcióként (szabályrendszer, kánon) tekinti. A „kép mint aktus" felfogást a szociológiai, konceptuális történeti mozzanat jellemzi (Gombrich), és kissé háttérbe szorul a művészetelméleti megközelítés hatása az alkotás aktusára. A kutatók nagyobb része a képet tárgyként ragadja meg. Filozófiai (Peirce), pszichológiai (Arnheim, Jung), történeti (Ruskin), szemiotikai (Barthes, Eco), művészeti (Klee, Moholy-Nagy), analitikus (Goodman, Walton, Black, Wittgenstein), illetve az ezek határterületein álló szociológiai megközelítések (Hauser, Mclean) vannak jelen. A legtöbb kutató több tudományterület érintkezési pontjain és összefüggéseiben vizsgálja a látás kérdéskörét, a legtöbben konstitucionálisan, egységként, rendszerként. A legszélesebb olvasórétegekhez a történeti szempontú, kronologikus irodalom jut el, az iskolai oktatás művészettörténet és műalkotás-elemzés tankönyvei, pedagógiai szakirodalma mellett könnyebben hozzáférhető tudományos művek közvetítésével (Strohner 2006. 52–53).

A vizualitás pedagógiában betöltött szerepéről szóló diskurzus egyébként már korábban elkezdődött, kiemelve például a szemlélet és szemléltetés hangsúlyáthelyezéseinek szükségességét. A problémakört egyrészt a '70-es években divatos szemiotikai értelmezésben – ekkor vetődött föl, hogy ki kell dolgozni a vizuális szemiotika alapjait (Miklós 1974) –, másrészt a közérthetőség és művészeti nevelés oldaláról világították meg (Szerdahelyi 1972; Miklós 1974; Poszler 1980; Gráfik–Voigt 1981; Nagy, S. 1982). A vizuális nevelés szerepét a '80-as

években szerették volna hazánkban is újragondolni (Szávai 2001); az 1990-es évektől, fölhasználva a korábbi eredményeket, a szemléleti megújulás jegyében, módszertani és elméleti publikációk sora segítette a kutatásokat (Kárpáti 1995; Bálványos–Sánta 1997; Bálványos 1998; Bakos et al 2000; Kovács, D. 2000; Bánki–Bálványos 2002; Bálványos 2003; Horányi 2003; Blaskó–Margitházi 2010). A szöveggyűjteményekben és tanulmánykötetekben már hangsúlyozták a külföldön kidolgozott modelleket (például a szimbólumokról, a képi reprezentációról, valamint a képek kommunikatív használatáról). Az újabb megközelítési szempontok közt nemcsak a vizuális kultúra – vizuális kommunikáció – vizuális nevelés hármas kérdésköre állt, de megjelent a vizuális szemiotikai elmélet mellett a képretorika, a kulturális antropológián belül a vizuális antropológiai érdeklődés homlokterébe került képi kifejezés. Külön irányzatot képvisel a képantropológia, és az alkalmazások sokrétűségét illusztrálja, hogy a képfilozófia számára szintén izgalmas vizsgálódási felület a kép, nyelv és gondolkodás közötti összefüggések föltárása (Nyíri 2001).

A látás tanulása

Ha a kultúra valamiféle szabályozó rendszer, illetve feltétel (Horányi 2003), a vizuális kultúra a láthatóvá válás szabályait összegző információk összessége. Vizuálisan észlelhető dolgokban végződik (kép, tárgy, épület, illetve maga az ember által alkotott tér), vagy a tevékenység lényegéhez tartozik annak vizuális észlelhetősége (mint amilyen az emberi test mozgása). Mára alapvetően megváltozott a látás társadalmi szerkezete (az emberek viszonya saját látásélményükhöz); a látvány egy „társadalmi alakváltáson" ment keresztül (Berger 1990); a vizuális köznyelvet ezért elsősorban „a látás társadalmisága" befolyásolja. Berger mottója – mely szerint „a látás a szavak előtt jár" – arra utal, hogy minden gyermek hamarabb tanulja meg nézni és látni a dolgokat, mint beszélni róla, ám ez nem azt jelenti, hogy a látást ne kellene tanulni. A képi nyelvet szintén egy szocializációs folyamat során sajátítjuk el – a képi jelrendszereket pedig külön is meg kell tanulnunk.

A képi nyelv elsajátítása értékszemlélet és ízlés „tanulását" is jelenti, melynek célja, hogy megfelelő módon tudjunk válogatni a képek között. Ha nem társul értékformálás a „képtanuláshoz", annak az a veszélye, hogy a néző betanult látványklisékbe (azaz: „képi sztereotípiákba" és „fetisizált látványba")

fogalmazza azt, amit lát. Mindez annak a fogyasztói szemléletnek az eredménye, mely szerint az létezik csupán, ami megfogható „képtárggyá" változik (ezt nevezzük eldologiasodásnak – a jelenség pedig nemcsak a képekre, hanem minden birtokolható dologra vonatkozik). A cselekvésmodellek is képszerűvé váltak (melynek gyökerei a mitologikus köznyelvbe és az antropomorfizálható modellek világába vezetnek vissza).

A képi klisék, sztereotípiák azt eredményezik, hogy a vizuálisan túlterhelt világban mind jobban hiányzik az emberekből az absztrakciós képesség (kész látványokat kapunk, semmi nem késztet a látvány eredeti tartalmának rekonstruálására). A világ (mint látvány) eleve adott alakzatokba rendeződik, készen kapjuk a világot és annak látványát. Ezért is kell egyre többet foglalkoznunk a kép kommunikációs szerepével. A képek által manipulált világ torzult, beszűkíti a fantáziát, miközben a képeknek rendkívül nagy memorikus erejük van, ekképp kiváló eszközei lehetnek a tanulásnak (Nagy, S. 1995).

A posztmodernizmus azért jelentheti a vizuális kultúra aranykorát, mert a „világ-mint-kép" felfogás kikezdte a „világ-mint-szöveg" metaforáját. Az új vizuális kultúra feltűnő tulajdonsága, hogy olyan dolgokat is vizualizálunk, „amelyek önmagukban nem is vizuálisak". Nem a *világkép változik*, mint inkább az a tény, hogy a *világ is képpé változik*. A vizuális kultúra a vizuális létezési módok mindennapi tapasztalatára épül, de a látvány mind szélesebb kiterjesztése hordozza magában a veszélyt, hogy az egyre több kép nem tud egyetlen képbe összpontosulni. A vizuális kultúra annak módjait keresi, mit lehet tenni azért, hogy „a mindennapi élet információs és vizuális túlterheltségéből eredő krízissel szemben ellenállási pontokat találjunk" (Mirzoeff 2000).

Amikor Gombrich fölteszi a kérdést, hogy létezik-e érintetlen szem, ártatlan („innocent") látás, egyértelmű az erre adott „nem" válasz (Horányi 2003), hiszen minden megnevezés eleve orientálja a látást. De az asszociációra épülő kreativitás, a képek közötti választás, a nézés átváltozása látássá, kialakíthatja azt az erős kritikai készséget, melynek segítségével oly módon közelíthetünk a mások által létrehozott képekhez, hogy azt a vizsgálat, a felfedezés és elemzés tárgyává kívánjuk tenni. Mivel szeretnénk „felfedezni", bizonyos értelemben és mértékben rákényszerülünk arra, hogy „romlatlanul" közelítsünk ahhoz.

A kép képvolta úgynevezett konstitúció eredménye, azaz: egy társadalmi szinten kidolgozott kánonnal van dolgunk (a kép konstitúciója társadalmi intézményen belül történik). A kánon követése a kép létrehozásában és megértésében is szerepet játszik, ugyanakkor a kánonok lokalizálhatók térben és idő-

ben – s az egymástól eltérő kánonok párhuzamosan is érvényesek lehetnek. A képi klisék helyett funkció- és értékkategóriákat kell alkalmaznunk. Úgy is, mint a Geertz-féle „sűrű leírás" módszerét (Geertz 1994), mikor a jelenségek lokális vizsgálatát végezzük el a résztvevő megfigyelésben. Közben számolni kell azzal a társadalmi képzettel, hogy „minden ember – éljen a világ bármely táján – abban a hitben nevelkedik és él, hogy az általa megismert és látott világ olyan, mint amilyennek megismerte. Ez a mindent strukturáló, mindent átható, láthatatlan gondolkodási keret a kultúra, mely hasonlatossá teszi az egyént csoportjának más egyéneihez. A valóság nyilvánosan megmutatkozó jelei mindenki számára ugyanazok, mégis a kultúrából eredő tapasztalás más-más valóságot állít össze e jelekből. A mi jelkészletünk, akárhogyan is próbáljuk kibővíteni, alapjaiban alkalmatlan más valóság kifejezésére. Mi csak oly módon láthatjuk a tényeket, amilyen a szemünk, és ahogy megtanultunk látni (Nagy, R. 2000, 33).

R. Nagy József a képekben kifejeződő kultúra vizuális antropológiai megközelítésének módozatait taglalva kijelenti: sokan jutnak arra az egyszerűsítő következtetésre, hogy a vizuális szimbólumok nem ismernek határt, a képeket tehát mindenki és mindenütt érti. „Ezzel szemben minden érzékelés egyben olyan interpretálás is, amely az egyén sémakészletén alapszik. Vannak természetesen olyan formák […], amelyek univerzáléknak tekinthetők. Ilyen például maga az emberi test. […] De ha olyan kulturális összetevő vizuális reprezentációját látjuk, amelyről a minket szocializáló kultúrának nincs ismerete, az érzékelést követő interpretáció szükségszerűen téves lesz. Tehát ha a vizuális jel nem kapcsolható össze tradíció vagy szokás megerősítette elfogadott fogalommal, az interpretáció ezen a szinten nem működik. És ez az eset akkor is, ha a rendelkezésre álló vizuális információk nem elégségesek" (Nagy, R. 2000. 38).

A vizuális retorika lehetőségei

Barthes fölvetése a képek szövegszerű, vizuális retorikai használatáról (Barthes 1964) termékeny vitákat eredményezett, bár még várat magára egy, a nyelvi argumentációhoz hasonlóan kidolgozott, képekre szabott érvelés. Belting szerint „a belső és külső képek mindenfajta megkülönböztetés nélkül a 'kép' fogalma alá rendelhetők. A […] médium a képek esetében annak az ekvivalense, ami a nyelv esetében az írás. Csakhogy a képek számára nem létezik a testből egyaránt kilépő nyelv és írás közötti alternatíva. Médiumokkal kell dolgoz-

nunk, hogy láthatóvá tehessük a képeket, és hogy általuk kommunikáljunk. A 'kép nyelve', ahogyan mi hívjuk, egy másik megjelölés a képek medialitására" (Belting 2007. 30).

A kép része lehet a nyelvi argumentációnak. A szöveg képi alakzatai (az egyszerű hasonlatoktól kezdve, a metaforákon át, az oximoronig) fölhasználhatók az érvelésben – az ekphraszisz már az ókori retorikában is egy vizuális mű költői eszközökkel történő leírását jelentette. A klasszikus és középkori szövegekben valódi retorikai teljesítménynek számított a lehetséges vagy elképzelt látványok (dolgok, tulajdonságok) leírása. A fotó (sajtófotó) megjelenésével és elterjedésével a mediatizált élmény természetes közvetítettségének létmódja lett a kép és szöveg együttes megjelenítése. A kép és szöveg későmodern vizuális retorikai lehetőségeire irányítja rá a figyelmet a sajtófotó értelmezése, értelemképző szerepe a média-kontextusban (Vitéz 2012). A „valóságtárgy illúziójáról" beszél Soulages (2011); a „Fotográfia mítoszáról" Barthes (1985); a külön-lévők összekapcsolását emeli ki Sontag (2010). Belinszki (2000) a valóságkonstrukciók és kulturális jelentés-tartalmak „köröztetéséről" szól; a hamis hiedelmek kialakításának részeként kezeli Danto (1996) a címke és a kép kombinációját. S itt az ideje föltennünk a kérdést, hogy a sajtófotó tényeket vagy véleményeket közöl-e; a tények szelektív képi reprezentációja egy eseményt hogyan konnotál; miként válik maga a kép az eseménnyé? Mindez fölveti a valóság és a reprezentáció fogalmának sajtófotó szerinti újraértelmezésének igényét, valóságreprezentáció helyett immár valóság-, befogadói szempontból pedig identitáskonstrukcióról beszélve.

Liliane Louvel „olvasott" képről és „látott" szövegről, a szövegben megjelenített képről pedig ikonotextusként, a „szöveg szemeként" (*„l'oeuil du texte"*) beszél. Ez a megközelítés alkalmazható a szöveg-kép referenciákat értelmező vizuális kommunikációkutatásban is (Louvel 1998/a.; 1998/b.; 2010.; Varga E. 2012.). A nyelvtől való függőség veszélyeire figyelmeztet Bätschmann, szerinte a képek többértelműsége bizalmatlanságot szül a látással szemben: ha a képen különbséget teszünk a „tulajdonképpeni" és „nem-tulajdonképpeni" közt; ahol a „tulajdonképpeni" mindig egy rejtett, mögöttes értelem (Bätschmann 1998. 37). A kép megtévesztéseit a nyelvvel korrigáljuk; másrészt a *„szöveg szeme"* azt közvetíti, hogy a szöveget a kép teszi érthetővé, a kép optikáján keresztül érthetjük meg a szavak „tulajdonképpeni" jelentését (Louvel 1998/a., 2010).

Az illusztrációs kép a szöveg értelmét világítja meg, a kép a szövegjelentéseket retorizálja. Az illusztrációkutatás hiányosságait Varga Emőke abban látja,

hogy a gyakran deskriptív és történeti szemléletű illusztrációkritika a műfajt „csak képként, képi tényállásként vizsgálja" (Varga E. 2012. 16), pedig „a kép nem tökéletlen helyettesítője az irodalmi műnek, és nem pusztán ismétlője a nyelvi tényállásoknak. A szövegnek a láthatóba való átfordítása, amely az ikonográfia számára szinte automatikus volt, nem tekinthető magától értetődő aktusnak" (Varga E. 2012. 22). Az illusztrációt ezért az intermedialitás és vizuáliskultúra-kutatás perspektívájából is érdemes megközelíteni. Az intermediális karakter a szöveg és annak illusztrációja kapcsolatában is olyan működést tételez föl, mely alapozhat cserére, helyettesítésre vagy részvételre (Varga E. 2012. 26). Mitchell „kevert médium" gondolatára utalva az illusztráció is lehet „mediális hibrid": nemcsak képi reprezentáció, nemcsak szöveges előzményre vezethető vissza, de a köztes létéből fakadóan alkalmas a kép és a szöveg közötti új narratívák létrehozására (Varga E. 2012. 26–27).

Varga illusztrációontológiai és tipológiai modellje számol a befogadás kettős (folyamatszerű és szinkron) karakterével – a megértés során a kép és szöveg egyidejű, párhuzamos befogadásáról van szó. A diakron és szinkron jelleg mellett szimultán átfedések vannak a képi és textuális komponensek között. Három szinten (*megfelelések – spáciumok – entrópiák*) modellezi az olvasás-nézés folyamatát (Varga E. 2012. 38–40). Az új tipológiára tett javaslatában a funkcionális és viszonyító rendszerek (úgymint: kép-kontextus, szimbolikus sűrítés, kép-szekvencia, szerzői jelenlét) helyett *metaforikus, metonimikus, szinekdotikus és ironikus* illusztrációról beszél (Varga E. 56–58; 61–69). Az elnevezések is azt mutatják, hogy a kép retorikai funkcióját jól lehet vizsgálni a szövegtrópusok, alakzatok definíciós és funkcionális kategóriáinak segítségével.

Barthes *A kép retorikája* című tanulmányában (1964) egy Panzani-reklámot vizsgált, és figyelmeztetett a nyelvi, a kódolt és kódolatlan ikonikus üzenetek párhuzamos jelenlétére. A kép (s a tömegkultúra szerves részét alkotó reklámkép) szintagmatikus üzenetei konnotált rendszereket alkotnak, noha a diskurzust életben tartó denotációnak valamilyen szinten végig jelen kell lennie. A diskurzusnak teret adó *Communications* folyóiratban néhány évvel később jelent meg Jacques Durand részletes, példákkal illusztrált tanulmánya a reklámkép retorikájáról (Durand 1970). Ő is a nyelvi szerveződés szintjén érvényes négy klasszikus retorikai alapeljárás vizuális alkalmazásból építkezett.

Ezt a négy eljárást (1.) a hozzáadást, (2.) az elvételt, (3.) a helyettesítést, (4.) és a fölcserélést kiegészítette a generatív grammatikából kölcsönzött expanzió és redukció módozataival. Ezeket a vizuális retorikában jól alkalmazható típu-

sokat különíti el Aczél Petra is (Aczél 2009. 256–262), utalva McQuarrie és Phillips (2004) fölvetésére, mely szerint valamennyi, a kép struktúráját érintő művelet a metaforából, illetve magából a metaforikus műveletből vezethető le (idézi: Aczél, 2009. 256). A jelentésképző műveletek szintjén az egymás mellé helyezés vagy a helyettesítés mellett gyakran jelenik meg a fúzió (két elem vegyítése), mely az asszociáció műveletén belül az ellentétre is fölhívhatja a figyelmet. Aczél itt azt hangsúlyozza, hogy a képek valódi retorikai formulákként tekinthetők, s ennek értelmében a retorikai eljárások nem kizárólag a nyelvhez vagy nyelvi elemekhez köthetők.

A vizuális reprezentáció retorikus jellegét bővebben is tárgyalja *Médiaretorika* című könyvében (2012), s itt már utal arra, hogy különbséget lehet tenni – Foss (2004) nyomán – a tárgyak, a vizuális artefaktumok világa (kreatív eljárás, funkcionális alkalmazás), illetve a vizuális adat tanulmányozásának egy lehetséges perspektívája (a látvány olvasata, értelmező megközelítés) között (Aczél 2012. 41). A kétféle vizuális paradigmával szemben mások – Ott és Dickinson (2009) – hármas rendszert ajánlanak. E szerint a vizuális retorika fölfogható úgy, mint (1.) meggyőző, nyilvános üzenet, (2.) a mindennapi élet, a valóság megalapozója (3.) és logika. „Ez a rendszer jól reflektál a retorika háromféle értelmezésére: a retorikára mint produktumra (eredményre), mint processzusra (folyamatra) és mint procedúrára (eljárásra)" (Aczél 2012. 42).

Más osztályozások szerint (Dondero 2010) a vizuális retorika vizsgálhatja a trópusok képi megjelenésének módozatait, grammatikai fölépítését, másrészt a képeknek az érvelési folyamatban betöltött szerepére koncentrál, nem választva el azt a szövegkörnyezettől. Újabb modellt kínál a képek vizuális retorikai értelmezéséhez Bergström (2009), aki a vizuális kommunikáción belül, a képek retorikájáról szólva, szintén négy retorikai képtípust különböztet meg. Azonban Bergström osztályozásában a korábban ismertetett típusok helyett a prezentáló kép, a metonímia, a szinekdoché és a metafora (vagy hasonlat) szerepel (Bergström 2009. 127). Ezek az alakzatok a klasszikus retorikai trópusok között is föllelhetők, olyan alapvető funkciókat teljesítve, mint a megmutatás (prezentáló kép), a megvilágítás (metonímia), az utalás és bizonyítás (szinekdoché), valamint az összehasonlítás (metafora, hasonlat). Itt a képek informatív, asszociatív, átkontextualizáló és absztraháló alkalmazására figyelhetünk föl.

A mértékadó magyar vizuális retorikai elemző szakirodalom ma is viszonylag szegényes, noha a már hivatkozott szerzők mellett föltétlenül ki kell emelni György Péter (1994, 1995) vagy Hornyik Sándor (2011) nevét – kiváló elemzést

olvashatunk György Pétertől a *Benetton-kampány*ról; Hornyik pedig elsősorban a fotó- és mozgókép-kultúra világán belül (például a *Mátrix* és a *Helyszínelők* sorozat apropóján) kínál alkalmas olvasatmodelleket. Olivier Toscani 1985–86-ban jelent meg az első Benetton-kampánnyal a társadalmi nyilvánosság előtt (a rasszizmus-ellenes üzenettel), s ezt később újabb akciók követték (AIDS-ellenes kampány; legújabban a világ vezető hatalmai közötti megbékélést provokáló plakátsorozat). György Péter itt olyan, feszültségteremtő eljárásokat elemzett, mint az egymás mellé helyezés, az ellentét, a halmozás, az átkontextualizálás, a paradoxon (hamis homogeneitás). A klasszikus retorikai eszközök alkalmazása ugyanakkor azért keltett nagy figyelmet, mert nem kívánt sugallni semmilyen közvetett vagy közvetlen összefüggést a termék és a plakát tárgya között, a cél csupán az volt, hogy a botrányos figyelemfelkeltésnek köszönhetően a fogyasztó ismerje meg és jegyezze meg a nevet (György 1994. 39–40).

A „látványtársadalom" minden szintjén jelen van a vizuális retorika, a képi érvelés (meggyőzés, rábeszélés) valamilyen módja, kezdve a közösségi médián belül számolatlanul (és kritikátlanul) közölt képekkel, az elmúlt időszakban divatba jött mémeken – mint afféle spontán kritikai képregény-variációkon – keresztül, az online hirdetésekig, a köztéri plakátokig és a reklám klipekig. A vizuális retorika kifejezés diskurzusba emelése feltételezi, hogy a képjelentés létrehozása és értelmezése során a képek nyelvi jellegét emeljük ki, tehát állításainak, érveléseinek és következtetéseinek rendszere a nyelvi megalkotottság modelljét követi. Ezen érdemes vitatkozni, ám az mindenképp a retorikai jelleget erősíti, hogy a képeket szinte mindig szavakkal kísérjük – vagy úgy, hogy a kép környezetében eleve szerepel szöveg (gyermekkönyvek, albumok, plakátok, műalkotások címe stb.), vagy a kép részét, a jelentés kiterjesztését alkotja a szöveg. Ráadásul még a szöveg nélküli képektől sem lehet elvonatkoztatni a verbális kontextus szintjét, a kép üzenetének megfejtésekor ugyanis (szóbeli vagy írott) szöveget használunk a magyarázathoz – tehát a kép verbális interpretációjával van dolgunk.

S vajon milyen új információkkal járul hozzá a szöveg a képhez? A denotált kép „szó szerinti" jelentése csupán „relacionális" (Barthes 2010. 116), mert a megnevezésre mindig valamilyen, a képből származó vagy a képet néző kulturális asszociációiból létrejövő többletjelentés rakódik. S a szöveggel – a kép és szöveg együttes alkalmazásával – manipulálni is lehet: ráerősíteni a denotatív jelentésre vagy megkérdőjelezni azt. Ennek klasszikus példája René Magritte *A képek árulása* című festménye. Egy pipát ábrázoló kép része a következő felirat:

„Ceci n'est pas une pipe" (Ez nem pipa). A képfilozófiai megközelítések izgalmas vitasorozatot eredményeztek (Zrinyifalvi 2002), melynek középpontjában az a kérdés állt: vajon a kép vagy a szöveg önállítása hitelesebb-e. Egzisztenciális feszültség jön létre akkor, amikor a kép állítását a szöveg kétségbe vonja. Noha a kép önállítása erősebb – egyrészt azért, mert a nyelvi jelentés szegényesebb a képi jelentésnél, másrészt azért, mert a kép utánoz, de a nyelv absztrahál –, a szöveg nemcsak rekonstruálhatja a kép jelentését, hanem új jelentéseket hozhat létre. A szöveg csupán föltárja azokat a verbális-szituációs és narratív jelentéstartalmakat, melyek kifejezésére a kép önmagában nem alkalmas. Bár a képdominancia elve szerint a képes információkat gyorsabban fölismerjük a szövegeseknél, illetve a kép–szöveg kombinációjára épülő információkódolás hatékonyabb, mint a képre vagy szövegre külön-külön épülő kódolás. A szöveg pontosabban meg tudja fogalmazni az üzenetet.

Magritte festészete egyébként nagy hatást gyakorolt a kortárs reklámiparra: a szürrealista festő képein több olyan vizuális retorikai eljárásra találni példát, melyet alkalmaz a reklám vizuális érvelésrendszere; továbbá a Magritte-képek változatos parafrázisaival gyakorta találkozunk. Georges Roque például külön könyvet szentelt Magritte és a reklámok kapcsolatának (Roque 1983), melynek címe a híres „pipás kép" szövegével játszott: *„Ceci n'est pas un Magritte"* (azaz: *„Ez nem Magritte"*).

A látható trópusok

A vizuális jelkapcsolatok értelmezése során két, viszonylag egyszerű kérdésre kell válaszolnunk: „Mi ez?", illetve: „Mire utal?" S itt újabb terminusok használatával kell megismerkednünk. A denotáció a tárgy jel általi megnevezése; a konnotáció másodlagos kulturális jelentést hív életre; a szignifikáció a jelentésalkotás folyamata, s végül a konnotációknak (asszociációknak, képzettársításoknak) köszönhetően jön létre a jelentés pluralitása. Sandra Moriarty – Peirce elméleti modelljét kölcsönözve – azt mutatja be, hogyan helyettesíthet egy dolog valamilyen másik dolgot: hogyan válhat szimbólummá (Moriarty 2010. 88–89). Az ikonikus jelkapcsolatok a hasonlóságon alapulnak (a portréfénykép ilyen mimetikus, utánzás-elvű kapcsolatot mutat be). Az indexikus kapcsolatban a jel valaminek a létét jelzi (ilyen lehet egy betegség tünete vagy a tűzre utaló füst). A szimbolikus jelkapcsolatban a „helyettesítő funkció" megegyezé-

sen alapul (ilyenek a jelvények, a közlekedési jelzőtáblák, a titkosírások stb.). A látvány értelmezése során nem minden látható dolog számít „jeleseménynek", és különbséget kell tenni az emberi kommunikáció, illetve egyéb, felismerésen alapuló jelzésformák között (Moriarty 2010. 104). Valamilyen látható jelenség csak akkor tekinthető jeleseménynek, ha értelmező reakciót vált ki. A képek szimbólumként való tetszőleges tárgyalásának mindenesetre olyan kommunikációs szituációból kell kiindulniuk, amelyben „valamely ember (…) egy vagy több képet használ, hogy mondjon (…) valakinek valamit (Kjørup 2003. 345).

A négy (vizuális) retorikai alapműveleten (hozzáadás vagy adjekció; elvétel vagy detrakció, helyettesítés vagy szubsztitúció és a csere, échange) belül közel harminc alakzatvariációt is lehet elkülöníteni (Durand 1970), noha csupán 10-12 vizuális retorikai alakzat rendszeres alkalmazása figyelhető meg a gyakorlatban. Durand nemcsak fölsorolja az alapeljárásokon belüli variációkat, de azokat az (1.) azonosság, (2.) a formai vagy tartalmi hasonlóság, (3.) a különbség, (4.) a formai vagy tartalmi ellentét és (5.) a hamis (vagy látszólagos) megfelelések, a kétértelműség és paradoxon szintjén csoportosítja. Az azonosságon alapuló adjekció példája az ismétlés; a detrakciónál az ellipszis, a szubsztitúciónál a hiperbola, a fölcserélésnél pedig az inverzió jelenik meg ezen a szinten.

A vizuális retorikában a hozzáadás és a helyettesítés különböző szintjein alkalmazzuk a legtöbb retorikai alakzatot. Az adjekció fajtái közé tartozik például az ismétlés mellett a hasonlat, a halmozás, az antitézis vagy a paradoxon; a szubsztitúció csoportjába került az említett hiperbolán túl az utalás, a metafora, a metonímia, a perifrázis vagy az eufemizmus. Dubois (2007) vizuális retorikai eljárásai között szintén több mint húsz változatot találunk, melyek leggyakrabban alkalmazott alakzatvariációi közt említjük a halmozást, a szimbólumot, az allegóriát és a metaforát, a metonímiát és a szinekdochét, a megszemélyesítést és a prosopopeiát, a hasonlatot és az oppozíciót, az oximoront és a paradoxont, az analógiát, valamint a litotészt és a kiazmust.

Georges Roque (2011) figyelmeztetett rá, hogy noha már négy évtizede beszélünk vizuális retorikáról, a meggyőzés művészetének (vagy tudományának) két és fél ezer éves történetében a vizuális érvelés bizony, még igen fiatal tagja az argumentációs családnak, ezért helyzete is ellentmondásos. Egyrészt – mint utaltunk rá – abban oszlanak meg a vélemények, hogy föl lehet-e építeni egyáltalán a vizuális érvelést a meggyőző beszéd (szöveg) mintájára; másrészt a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a képi érvelés ráerősít a szöveges meggyőzésre, vagy ki is válthatja azt.

S éppen azok a vizuális retorikai alakzatok működhetnek a leghatékonyabb módon, melyek – képi megidéző erejüknek köszönhetően – meghökkentenek vagy elbizonytalanítanak (ellentmondásosak); kérdést fogalmaznak meg, kreatív (asszociatív) együttműködésre szólítanak; valamint a humor (irónia) révén familiáris hatást keltenek. Reklámpszichológiai szempontból ezért lehet hatásos például a halmozás, a hasonlat és a megszemélyesítés, meghökkentő voltával hat ránk az anakoluthon (nyelvtanilag a következetlen mondatfűzést értjük alatta, de a vizuális retorikában a fölcserélés, a jelentésinverzió, esetleg a merész jelentésérintkezéseken alapuló metafora tartozik ide). S olyan meglepetésekkel is lehet találkozni a képi érvelés/meggyőzés példatárában, mint az alapvetően nyelvi természetű oximoron (ralli-versenyautó száguldozik egy hegyi úton a lakókocsival).

Külön tanulmányt – és megfelelő illusztrációs adottságokat – kívánna akár a leggyakoribb esetek elemzése, akár a Magritte-példák bemutatása (az 1928-as *Le conquérant* című festményt – az eredeti képen a csokornyakkendős férfi feje helyén egy díszített deszka van – parafrazeálta például az Eminence parfüm és az Absolut vodka is „Absolut Magritte fölirattal). Fönti, problémafelvető dolgozatunkban egyelőre csak arra szerettünk volna figyelmeztetni, hogy a vizuális kultúra (média), vizuális kommunikáció tanításában kellő figyelmet érdemel a vizuális retorika. A képek között ugyanis jóval könnyebb ma eltévedni, mint a szavak erdejében…

IRODALOM

ACZÉL Petra (2009): *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány*. Kalligram, Pozsony.

ACZÉL Petra (2012): *Médiaretorika*. Magyar Mercurius, Bp.

BARTHES, Roland (1964): Rhétorique de l'image. *Communications* 4. 40–51.,

BARTHES, Roland (1985): *Világoskamra*. Európa, Bp.

BARTHES, Roland (2010 [1990]): *A kép retorikája*. Filmkultúra, 1990/5. 64–72. In: BLASKÓ – MARGITHÁZI (szerk.): *Vizuális kommunikáció*. Typotex, Bp., 109–124.

BAKOS Tamás – BÁLVÁNYOS Huba – PREISINGER Zsuzsa – SÁNDOR Zsuzsa (2000): *A vizuális nevelés pedagógiája a 6-12 éves korosztályban, Vizuális kultúra III.* Balassi, Bp.

BÁLVÁNYOS Huba – SÁNTA László (1997, valamint 1998, 2000): *Vizuális megismerés, vizuális kommunikáció. Vizuális kultúra I.* Balassi, Bp.

BÁLVÁNYOS Huba (1998): *Esztétika-művészeti ismeretek, esztétikai-művészeti nevelés. Vizuális kultúra II.* Balassi, Bp.

BÁLVÁNYOS HUBA (2003, szerk.): *Látás és szemléltetés. Vizuális kultúra IV.* Balassi, Bp.

BÁNKI Vera – BÁLVÁNYOS Huba (2002): *Differenciálás a művészeti nevelésben*. Okker, Bp.
BÄTSCHMANN, Oskar (1998): *Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába. Képek elemzése*. Corvina, Bp.
BELINSZKI Eszter (2000): A kritikai kultúrakutatás a médiaelemzés gyakorlatában. *Médiakutató*, 2000/ősz, 61–75.
BELTING, Hans (2007): *Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok*. Spatium 2. Kijárat Kiadó, Bp.
BERGER, John (1990): *Mindennapi képeink*. Corvina, Bp.
BERGSTRÖM, Bo (2009): *Bevezetés a vizuális kommunikációba*. Scolar, Bp.
BLASKÓ Ágnes – MARGITHÁZI Beja (2010, szerk.): *Vizuális kommunikáció*. Typorex, Bp.
DANTO, Arthur C. (1996): *A közhely színeváltozása*. Enciklopédia, Bp.
DONDERO, Maria Giulia (2010): Rhétorique des figures visuelles et argumentation par images dans le discours scientifique. *Protée*, Vol. 38, no 1, p. 41-53.
DUBOIS, Pierre: *Rhétorique visuelle, figures de styles et procédés expressifs*. http://jpdubs.hautetfort.com/archive/2007/03/28/rhetorique-visuelle-et-procedes-expressifs.html (A letöltés ideje: 2013. 10.20.)
DURAND, Jacques (1970): Rhétorique et image publicitaire. *Communications*, 1970/no 15., 70–95.
FOSS, Sonja K. (2004): *Framing the Study of Visual Rhetoric: Toward Transformation of Rhetorical Theory*. In: HILL, Ch. A. – HELMERS, M.: *Defining Visual Rhetorics*. Mahwah, NJ.
GEERTZ, Clifford (1994): Sűrű leírás. In. Uő. Az értelmezés hatalma. Századvég, Bp., 170–199.
GOMBRICH, Ernst. H. (1995): *A látható kép*. In: KÁRPÁTI Andrea (szerk.): *Bevezetés a vizuális kommunikáció tanításához*. Tankönyvkiadó, Bp., 74–92.
GRÁFIK Imre – VOIGT Vilmos (1981, szerk.): *Kultúra és szemiotika*. Akadémiai, Bp.
GYÖRGY Péter (1994): A Benetton-kampány. Reguláció és dekonstrukció. *Nappali Ház*, 1994/2. 36–43.
GYÖRGY Péter (1995): *A művészet és a média találkozása a boncasztalon*. Kulturtrade Kiadó, Bp.
HAVASI Tamás (2009): Az internet szerepe a fiatalok identitásának alakításában. *Új Pedagógiai Szemle*, 2009/5–6., 74–87.
HORÁNYI Özséb (2003, szerk.): *A sokarcú kép*. Typootex, Bp.
HORNYIK Sándor (2011): *Idegenek egy bűnös városban. Művészettörténetek és vizuális kultúrák*. L'Harmattan – MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Bp.
L'influence des tableaux de Magritte sur la publicité en 35 exemples. http://www.vivelapub.fr/influence-de-magritte-sur-la-publicite-en-35-exemples/ (A letöltés ideje: 2013. 11. 25.)
KÁRPÁTI Andrea (1995, szerk.): *Bevezetés a vizuális kommunikáció tanításához*. Tankönyvkiadó, Bp.
KJØRUP, Søren (2003): *Képi beszédaktusok*. In: HORÁNYI Özséb (szerk.): *A sokarcú kép*. Typotex, Bp., 343–358.
KOVÁCS Júlia, D. (2000, szerk.): *Művészeti nevelés*. Tankönyvkiadó, Bp.
LOUVEL, Liliane (1998/a.): *L'oeil du texte. Texte et image dans la littérature de langue anglaise*. Presses Universitaires du Mirail, Toulouse
LOUVEL, Liliane (1998/b.): *Texte / Image. Image a lire, testes a voir*. Presses Universitaires de Rennes.
LOUVEL, Liliane (2010): *Le tiers pictural. Pour une critique intermédiale*. Presses Universitaires de Rennes

MCQUARRIE, Edward F. – PHILLIPS, Barbara J. (2004): Beyond visual metaphor: A new typollogy of visual rhetoric in advertisting. *Marketing theory*. vol 4. (1/2), 113–136.

MIKLÓS Pál (1974): *Vizuális kultúra*. Magvető, Bp.

MIKLÓS Pál (1995): *Vázlat egy vizuális szemiotikához.* In: KÁRPÁTI Andrea (szerk.): *Bevezetés a vizuális kommunikáció tanításához.* Tankönyvkiadó, Bp., 60–73.

MITCHELL, W. J. Thomas (1994): *The Pictorial Turn*. In. MITCHELL, W. J. T.: *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation.* Universsity of Chicago Press, Chicago, 11–34.

MITCHELL, W. J. Thomas (2008): *A képek politikája. W. J. T. Mitchell válogatott írásai*. JATE Press, Szeged

MITCHELL, William. J. Thomas (2010): *A képi fordulat*. In: BLASKÓ – MARGITHÁZI (szerk.): *Vizuális kommunikáció*. Typotex, Bp. 171–197. In: UŐ, 2008, 131–153.

MIRZOEFF, Nicholas (2000): Mi a vizuális kultúra? *Ex Symposion*. 2000/32–33., 27–32.

MORIARTY, Sandra (2010): *Vizuális szemiotika – elmélet*. In: BLASKÓ – MARGITHÁZI (szerk.): *Vizuális kommunikáció*. Typotex, Bp, 85–107.

NAGY József, R. (2000): Képek és kultúra. Vizuális antropológiai megközelítések. *Ex Symposion,* 2000/32–33., 33–38.

NAGY Katalin, S. (1982, szerk.): *A vizuális kultúráról. Vélemények/viták*. Kossuth, Bp.

NAGY Katalin, S. (1995): *A vizualitás mint korunk gyermekbetegsége.* In: KÁRPÁTI Andrea (szerk.): *Bevezetés a vizuális kommunikáció tanításához*. Tankönyvkiadó, Bp., 31–36.

NYÍRI Kristóf (2001): A gondolkodás képelmélete. *Világosság*. 2001/2–3. 110–120.

OTT, Brian L. – DICKINSON, Greg (2009): *Visual Rhetoric and/as Critical Pedagogy*. In: LUNSFORD, A. A. (ed.): *The Sage Handbook of Rhetorical Studies.* Sage, , Thousand Oaks, CA, 391–405.

POSZLER György (1980, szerk.): *Az esztétikai nevelésről. Vélemények/viták.* Kossuth, Bp.

ROQUE, Georges (1983): *Ceci n'est pas un Magritte: Essai sur Magritte et la publicité*. Flammarion, Paris.

ROQUE, Georges (2011): Rhétorique visuelle et argumentation visuelle, *Semen,* 32 /2011. (online közzététel ideje: 2011. 10. 01.); http://semen.revues.org/9370 (A letöltés ideje: 2013. 11. 15.

SONTAG, Susan (2010): *A fényképezésről*. Európa, Bp.

SOULAGES, François (2011): *A fotográfia esztétikája. Ami elvész, és ami megmarad.* Kijárat Kiadó, Bp.

STROHNER József (2005): Társadalmi szerepek a vizuális kommunikáció folyamataiban és a vizuális nevelés. *Magyar Pedagógia* 105. évf. 3. szám 283–305.

STROHNER József (2006): A vizuális nevelésről. *Iskolakultúra*, 2006/6. 51–69.

STROHNER József (2009): Vizuális nevelés: kép, kreativitás, motiváció. *Új Pedagógiai Szemle,* 2009/5. 7–18.

SZÁVAI István (2001): Vizuális kultúra tantárgyunk és környéke. *Új Pedagógiai Szemle* 2001/november, 26–39.

SZERDAHELYI István (1972, szerk.): *Művészet és közérthetőség*. Akadémiai, Bp.

VARGA Emőke (2012): *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban.* L'Harmattan, Bp.

VITÉZ Ferenc: Hazudik-e a sajtófotó? A kép és a valóság viszonyának értelmezése, avagy a fotó valóságértelmezése médiakontextusban. *Médiakutató*, 2011/nyár, 7–24.

ZRINYIFALVI Gábor (2002): *Ez pipa. Magritte képétől Foucault értelmezéséig – és vissza*. Kijárat Kiadó, Bp.

OLÁH RÓBERT

Közérthető olvasmány a vizsolyi Biblia fordítójáról

***Szabó András:* A rejtőzködő bibliafordító – Károlyi Gáspár.**
Kálvin kiadó, Budapest, 2012.

Létezik egy mindinkább háttérbe szoruló szelete a tudományos életnek: az igényes népszerűsítő irodalom, pedig a forráskutatással megalapozott, az adott témát akár csak érintőlegesen ismerők nyelvén született feldolgozásokra egyre nagyobb szükség van. A bölcsészettudományok eredményeit az egyetemek falain túl is be kell tudni mutatni, hogy a szűk szakmai körön túl egy szélesebb közönség is megismerhesse. Ennek igyekszik megfelelni Szabó András, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatójának legújabb műve. A kötet megalapozottságára jellemző, hogy szerzője az 1980-as évek óta vallatja a különböző kútfőket Károlyi Gáspárral kapcsolatban, jelen írása jórészt a korábbi közléseire épül, így a kis kötetet összegzi a korábbi kutatásait.

De mit tudhatunk ma Károlyiról? Kortárs lelkésztársaihoz viszonyítva meglehetősen sokat, hiszen ismerjük iskoláit és szolgálati helyeit, ám a vizsolyi Bibliával kapcsolatos munkálatok szervezőjéhez, és egyik fő fordítójához képest sajnálatosan keveset. Ezt a keveset, és a valószínűsíthető eseményeket és helyszíneket tárja fel olvasói előtt a kötet.

A szerző a korszak történelmi megalapozásával indítja útnak olvasóit: a három részre szakadt Magyarország és a reformáció, valamint Károlyi Gáspár szülővárosa, Nagykároly ismertetésével. A bibliafordító nevének ismert változatai közül Szabó András a „Károlyi" alak mellett foglal állást, túllépve a későbbi bibliakiadások címlapján olvasható, csak félig magyarosított névalakhoz kötődő hagyományos írásmódon. A gönci lelkipásztor iskolái közül kettőt ismerünk: a brassói evangélikus gimnáziumot és a wittenbergi egyetemet, ahol 1556-tól vélhetően akár 4-5 éven keresztül is tanulhatott a magyar coetus, azaz a magyarországi diákok érdekvédelmi és önképző szervezetének tagjaként. Wittenberg hatása meghatározó volt Károlyi műveltségére: a Melanchthon által képviselt történelemszemlélet vonul végig az 1563-ban megjelent *Két könyv* című művén, amelyben Magyarország romlásáról értekezett.

Károlyi Gáspár, Németországból hazatérve, a Tiszáninneni Egyházkerületben vállalt szolgálatot, amely ekkor a saját területükön püspöki hatáskörrel rendelkező esperességek szoros szövetségeként működött. Gönci lelkészként, majd abaújvári espereskénti Károlyi maga is bekapcsolódott a 16. század második harmadában zajló, evangélikusokkal és szentháromság-tagadókkal folytatott felekezeti küzdelmekbe. A kötetet lapozva bepillanthatunk a prédikátor magánéletébe is, aki többször megnősült, és tisztes mezővárosi polgári életet élt, kihasználva a borkereskedelemben rejlő üzleti lehetőséget.

A kötet utolsó harmadát a Károlyi nevével egybeforrott vizsolyi Bibliának szentelte a szerző. Először bemutatja a reformátorok törekvését a Szentírás anyanyelvre való átültetésére, kiemelve a Károlyi előtti hazai kísérleteket és részfordításokat Komjáti Benedektől Félegyházi Tamásig. Bár a gönci prédikátor az egyetlen, név szerint ismert fordító, több külföldön tanult, tudós kollégája jöhet számításba: Szabó András többet is felsorol a lehetséges közreműködőkből. A vizsolyi Biblia héber, görög, és latin nyelvű forrásainak számbavétele mellett megtudhatjuk, hogy a magyar nyelvű korábbi szövegeket sem vetették meg a munka során. A Biblia ajánlásában megjelölt nemesi mecénások kiléte mindmáig homályban maradt, de feltételezhető, hogy a Mágocsy-testvérek, Gáspár és András mellett Rákóczi Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem támogatta a hatalmas terjedelmű kötet kinyomtatását, időnként hatalmi súlyával is. A sok esetben méltatlanul mellőzött kiváló nyomdász, a feltehetően lengyel származású Mantskovits (Mantskovit) Bálint személyét is megismerhetjük egy önálló fejezetben, akinek a műhelyében 1588 és 1590 között elkészült a Biblia. Közismert, hogy az ifjú Szenci Molnár Albert Gönc és Vizsoly között levelek vivőjeként járult hozzá a munkálatokhoz. Végül egy harminc évvel korábbi, izgalmas felfedezés eredményeit foglalja össze a szerző: a vizsolyi Biblia nyomdai kéziratának két lapos töredékét. Az évfordulók kapcsán felerősödő Károlyi-kultusz bemutatása, és Thúri György Károlyi halálára készült gyászversei zárják a kötetet.

A kötetben nem találunk lábjegyzeteket, mivel elsősorban nem a filologizálás, hanem a figyelemfelkeltés és a közérthető tájékoztatás céljára készült. Ezt ellensúlyozandó, az utolsó lapokon olvashatunk egy rövid jegyzéket az elmúlt évtizedekben született tudományos igényű írásokból, melyek közel fele Szabó András tollából származik. Alkalmas ez a lista arra is, hogy az egyes fejezetekben bemutatott részkérdések, mint például a vizsolyi Biblia keletkezése, nyomdászattörténeti háttere, vagy forrásai iránt érdeklődőt további olvasásra serkentse.

A szerző feltételezett egy alapvető irodalmi, történelmi, és egyháztörténeti tájékozottságot, amelynek birtokában a szöveg kifejezetten olvasmányos. Annak hiányában viszont a gyakran felbukkanó személynevek és adatok hálójában (ami nélkül nehezen vagy egyáltalán nem lennének érthetőek a korabeli történések) könnyen elveszhet az olvasó. Különösen igaz ez például a felekezeti küzdelmeket bemutató részekre. Ezért elsősorban azoknak ajánlom a munkát, akik előtt nem ismeretlen a wittenbergi egyetem, a 16. században konfesszionalizálódó egyházak, vagy a régi magyar irodalom világa. A szöveget kísérő harminc illusztráció jó hátteret kínál az olvasottakhoz, a témából adódóan többnyire személyek, városok és régi nyomtatványok és kéziratok lapjai elevenednek meg rajtuk.

Hasznos összefoglalást vehetünk kézbe Szabó András művével. Remélhetőleg több hasonló írás fog születni a Kálvin kiadó gondozásában, hiszen terjedelmes azok névsora, akik Károlyihoz hasonlóan alapjaiban formálták a református egyházat és művelődést. Melius Juhász Péter, Szenci Molnár Albert, Medgyesi Pál, és sok más tudós életmű megérdemelne egy hasonlóan olvasmányos könyvecskét.

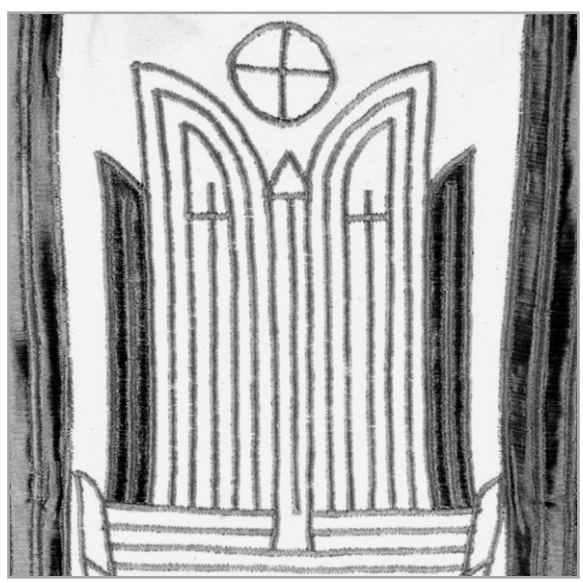

Madarász Kathy Margit: „Templomi I." (részlet)

KENYHERCZ RÓBERT

A szöveghagyományozódás problematikái. Két könyv az egyházi nyelv történeti vizsgálatáról

2001-ben indult *Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár* elnevezésű kiadványsorozatban rendre olyan munkák látnak napvilágot, amelyekben a téma megközelítésében és feldolgozásában a nyelvtörténeti és a kultúrtörténeti szempontok együttesen érvényesülnek, sőt sok esetben más tudományterületek vizsgálati szempontjaival is kombinálódnak. Az A. Molnár Ferenc által összefogott kutatói gárda érdeklődése eddig többnyire az egyházi nyelv történetéhez kapcsolódó kutatásokban hozott eredményt, ám egy-egy kötetben az általánosabb értelemben vett nyelvtörténet, valamint az irodalomtörténet témái is helyet kaptak.

A sorozat alábbiakban bemutatandó két darabja is elsősorban az egyházi nyelv történetének vizsgálatából indul ki, és mindkét munkában nyelvtörténeti, egyháztörténeti, valamint teológiai vonatkozások is szerepet kapnak. A sorozat 13. és 14. részeként megjelenő két könyv egyaránt a szöveghagyományozódás bonyolult, sokféle kötöttségtől terhelt problematikájával foglalkozik. Az egyik esetben egy konkrét szentírási szövegrészlet, a másikban pedig a Szenci-féle zsoltárok szövegének a továbbélésével kapcsolatos kérdésekről olvashatunk.

***Demján Adalbert:* A tékozló fiú példázatának magyar fordításairól.**
Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 13.
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012.; 244 oldal

A hazai nyelvtudomány kezdetektől nagy figyelemmel fordult a Biblia magyar nyelvű fordításai felé. Ez a tudományos érdeklődés könnyen magyarázható, hiszen a késő középkortól kezdődően fennmaradt fordítások saját korszakuk szinkron lenyomatán túl egymással összevetve a magyar nyelv történeti változásának is kiváló vizsgálati terepét adják. Nem meglepő tehát, hogy már eddig is számtalan cikk, tanulmány és monográfia foglalkozott a bibliafordítások szövegének az elemzésével. Ám a kutatási anyag nagysága, illetve a feldolgozás alap-

jául szolgáló elméleti-módszertani megoldások változatossága mindig újabb és újabb munkák megszületését motiválta. Demján Adalbert *A tékozló fiú példázatának magyar fordításairól* című könyve is ennek a kutatói hagyománynak a gyümölcse, s mind témaválasztásában, mind pedig a téma feldolgozásában újszerű, érdekes kísérletnek mondható.

A szerző doktori disszertációjából továbbírt, immáron monográfiaként is megjelent munkájában a tékozló fiú jól ismert újszövetségi példázatának (Lk 15,11–32) régi magyar fordításait hasonlítja össze. Demján a 18. század közepével bezáróan a fenti történet minden önálló fordítását vizsgálatba vonja, ám a passzus ómagyar és középmagyar kori átültetései mellett a 19. és 20. században kiadott revíziók szövegét, és természetesen a latin, illetve a görög eredetiket is figyelembe veszi.

Az alapos, minden részletre kiterjedő összehasonlítás célja bemutatni azokat a nyelvi és nyelven kívüli folyamatokat, amelyek az egyes fordítások különbözőségét és hasonlóságát eredményezhetik. A szerző az adódó következtetéseket ugyanakkor dicséretes óvatossággal kezeli. A Biblia fordításainak esetében ugyanis a fordítás korának és a fordító nyelvi kompetenciájának hatásán túl hangsúlyozottan és nagyon sajátos módon merül fel a szöveghagyományozódás kérdése is. A formai és/vagy a tartalmi hűség ugyanis nemcsak a fordítás alapjául szolgáló latin vagy görög nyelvű szöveghez való ragaszkodás szükségességéből adódik, hanem a korábbi fordítások szövegének tiszteletéből is. Hiszen aki a teljes Biblia vagy egyes részeinek fordításához kezdett, soha nem hagy(hat)ta figyelmen kívül az előzményeket sem. Ez a fordítói attitűd a katolikus és protestáns fordítások, revíziók esetében egyaránt tetten érhető, és az egyes szövegek összevetése kapcsán talán az összes szempont közül ez a leginkább érdekes. Arra vonatkozóan, hogy ez pl. a 19. századi gyakorlatban mit is jelentett, Demján egyrészről Ballagi Mórt, másrészről pedig Verseghy Ferencet idézi. Ballagi 1844-ben a bibliarevíziós munkálataik kapcsán a következőket írta: „A fordítás történik a görög szövegből […] folytonos tekintettel a létező Károli féle fordításra, mint amelytől a harmadfél százados megszokás miatt a nép nem egykönnyen elszoktatható" (l. 19–20. o.). A katolikus hagyományban a Károlihoz hasonló tekintéllyel bírt a Káldi-fordítás. Ezzel kapcsolatban Verseghy Ferenc 1822-ben azt írja, hogy a katolikus egyház „[a] hívőknek a szokás szerint felolvasott szentleckéi miatt, úgy látszik, teljesen el akarja ítélni a Káldi-féle fordítás minden javításait. Tudniillik úgy vélekednek, hogy a nép jelentős különbséget fog észlelni a régi és a javított perikópák között, és ennek végül veszedelmes következményei

fenyegetnek" (l. 20. o.). Természetesen a protestáns vagy a katolikus szöveghagyományhoz való szükségszerű kapcsolódás mellett a szöveg keletkezésének a kora is befolyásolta az elkészült fordítás nyelvi sajátosságait. Nemcsak az adott kor nyelvi állapotából adódóan, hanem a fordítói hagyomány megváltozásával összefüggésben is. Mint ahogy az Demján Adalbert könyvéből is kiderül, kezdetben inkább a szöveghű, később pedig a tartalomhű fordítás eszménye volt a dominánsabb.

A téma megközelítése mellett említést érdemel a szövegek összehasonlításához alkalmazott elméleti-módszertani keret kiválasztása is. Némiképp szokatlan módon a tékozló fiú példázatának nyelvészeti feldolgozásához Demján nem a hagyományos filológia eszköztárát, hanem a Petőfi S. János nevéhez köthető formális szövegtani megközelítést használja fel. A szerző ugyan röviden kitér a választott elméleti háttér bemutatására, ám munkája nem elégszik meg azzal, hogy az elmélet használhatóságát igazolja, hanem a modellt épp arra használja, amire való: megteremti vele a leírás lehetőségét, illetve a segítségével olyan összefüggéseket tár elő és mutat be, amelyek egy hagyományos elemzés számára talán észrevétlenek maradtak volna, de legalább is általuk kevésbé koherens módon lehetett volna megközelíteni a vizsgált szövegeket.

Mindent összevetve Demján Adalbert könyvéből egyértelműen kiderül, hogy alapvetően hibás az a megközelítés, ami az egyes bibliafordítások jellemzőit egyszerűen csak saját koruk nyelvi lenyomataként kezeli. A tékozló fiú története kapcsán a szerző a magyar nyelv változásával kapcsolatos általánosításait éppen ezért mindig nagy körültekintéssel fogalmazza meg, s az vizsgálata során elért eredményeket a bibliai szöveg hagyományozódásának bonyolult összefüggésrendszerében kezeli.

A. Molnár Ferenc – Oszlánszki Éva: **Szenci Molnár Albert zsoltárainak szöveghagyományozódásáról.**
A zsoltárok eredeti és a mai magyar református énekeskönyvben levő szövegeinek összehasonlítása (kommentárokkal). Második, bővített és javított kiadás, második lenyomat. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 14.
Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2012.; 440 oldal

Szenci Molnár Albert *Psalterium Ungaricum*-a mind a protestáns énekes hagyomány, mind pedig a magyar irodalom szempontjából kivételes jelentőségű munkának mondható. Bizonyítja ezt az 1607-es első megjelenése óta napvilágot látott számtalan szövegkiadása, a vele foglalkozó tanulmányok sokasága, illetve az is, hogy a református liturgiának a mai napig elengedhetetlen része a Szenci-zsoltárok éneklése. A. Molnár Ferenc és Oszlánszki Éva *Szenci Molnár Albert zsoltárainak a szöveghagyományozódásáról* című munkájában ez utóbbihoz, a zsoltárfordítások istentiszteleteken történő használatának a kérdéséhez szól hozzá. A szerzőpáros a szöveghagyományozódás kérdését ugyanis elsősorban nem mint elméleti vagy filológiai problémát közelíti meg, hanem abból indul ki, hogy a Szenci által fordított verses zsoltárok ma is kitüntetett helyet foglalnak el a protestáns vallásos gyakorlatban, s ehhez kapcsolódóan a könyv végső soron azt a kérdést járja körül, hogy az eredeti szövegváltozat megőrzése, esetleges revíziója milyen módon szolgálhatja az ezeket éneklő gyülekezet érdekeit. A könyv ugyan két szerző neve alatt jelent meg, de ez többnyire inkább munkamegosztást jelent. A bevezetőt és a zsoltárok szövegéhez fűzött kommentárokat A. Molnár Ferenc írta, míg a szövegeket Oszlánszki Éva hasonlította össze. Mivel azonban az előszóban külön hangsúlyozzák, hogy a könyv koncepciójában és a kommentárok főbb irányvonalaiban teljes mértékben egyetértenek, a továbbiakban az egyszerűség kedvéért rájuk mint szerzőkre utalok azon részek kapcsán is, amelyeket csak az egyikük jegyez.

A könyvet bevezető tanulmány igen részletes képet rajzol a Szenci-zsoltárok szöveghagyományozódásának kultúrtörténeti-tudománytörténeti hátteréről. Egyúttal azt a kérdést felületesebben ismerők számára is világossá teszi, hogy a tárgyalt zsoltárfordítások évszázadok óta milyen becsben és tiszteletben állnak mind a protestáns vallásosság, mind pedig irodalmi kultúránk szempontjából. Ebből adódóan a mai napig rendkívül erős az eredeti szöveg megőrzésének a szándéka. Az is világosan látszik azonban, hogy időről időre felmerül a zsoltárfordítások modernizálásának a kérdése is. Így történet ez az 1948-as énekes-

könyv szerkesztése során, s így történik jelenleg, az új református énekeskönyv munkálatai kapcsán. Jelenleg is napirenden van ugyanis a kérdés, hogy a liturgikus felhasználás szempontjából szükséges-e a zsoltárok szövegének újabb modernizálása, esetleges rövidítése, vagy pedig éppen ellenkezőleg, teljes, az eredeti szöveget minden szempontból megőrző szövegkiadásra van-e szükség. Ezt a jelenleg zajló diskurzust a szerzőpáros azonban nem csupán ismerteti, hanem a kérdés továbbgondolását elősegítő filológia háttérmunkájával bele is kapcsolódik abba. A könyv döntő részét kitevő adattárban a szerzők ugyanis szóról szóra összehasonlítják a Szenci-zsoltárok eredeti és a mai magyarországi református énekeskönyvből származó szövegét. A könyv azonban nem csupán regisztrálja az eredeti és a ma használt szöveg eltéréseit, hanem a majdani új református énekeskönyv munkálatainak elősegítése céljából gazdagon kommentálja is, hogy melyek azok a szövegrészek, amelyek esetében az eredeti szöveghez való visszatérés lehet a célravezető, hol tarthatók indokoltnak a használatban lévő énekeskönyv változtatásai, illetve nyelvi és liturgikus szempontból milyen esetekben tűnik szükségesnek egy-egy újabb módosítás.

Az ajánlott javítások nagyobb része a zsoltárok szövegének a könnyebb megértését szolgálja. Mivel azok a négy évszázaddal korábbi magyar nyelv állapotát tükrözik, egyes részleteikben ma már nem feltétlenül érthetők meg könnyen. Éppen ezért, ahol ez ritmikailag lehetséges, a kommentár az énekeskönyvben használt régies szóalakok helyett azoknak mai változatát javasolja használatra, mint pl. az *után* helyett *útján, útukat* helyett *útjukat* (1. zsoltár), vagy a *vagynak* helyett a *vannak* formát (69. zsoltár). Ha az adott szónak nincs hangtani-alaktani szempontból modernebb változata, előfordul, hogy a kommentár olyan szócserét ajánl, ami által könnyebben érthetővé válik a zsoltár szövegének az értelmezése a mai fül számára is, pl. javaslat történik az *öregbül* szó helyett a *növekszik* (69. zsoltár), a *míglen* helyett a *meddig* (82 zsoltár) használatára. Nagyobb azonban azoknak az eseteknek a száma, ahol a szerzők tiszteletben tartva a szöveghagyományt nem változtatnának a meggyökeresedett szóhasználaton, azonban a régies, kevésbé érthető szavakhoz, kifejezésekhez jelentésmagyarázó lábjegyzeteket ajánlanak, mint pl. az *alítják* 'vélik, gondolják' (3. zsoltár) vagy a *sívó* 'ordító" (22. zsoltár) szavak kapcsán. A javaslatokat átolvasva különösen azokban az esetekben tűnik szükségesnek a szómagyarázat, ahol a szó elsődleges köznyelvi jelentése megváltozott. Erre példa a *tudomány* lexéma, ami a 19. zsoltárban ma már nem használt jelentésében, 'tanúbizonyság' értelemben szerepel. Úgy látszik tehát, a javítások elsősorban csak egy szükséges mértékű modernizálást tükröz-

nek, ráadásul a nyelvi-nyelvtörténeti szempontok mellett a biblikus nyelv hagyományait is figyelembe veszik, hiszen egyes esetekben nem a mai köznyelvi vagy irodalmi szóhasználat, hanem a használatban lévő bibliafordítások nyelvezetét szem előtt tartva születnek a javaslatok (l. pl. a 11. zsoltárhoz írt kommentár). Mindezeken túl alkalmilag helyesírási (pl. a 40. zsoltárban a *népektül* helyett *népektűl*, a 85. zsoltárban pedig a *meghigyje* helyett *meghiggye* alak), stilisztikai (pl. a 107. zsoltár esetében) és verstani javaslatok (pl. a 12. zsoltárban a rím miatt az *igaz beszédű* szószerkezet *igazt beszélő*-re történő javítása) is megfogalmazódnak a kommentárokban.

A felmerülő korrekciók másik típusa a szöveg rövidítésére vonatkozik. Az egyes versszakok kihagyása mögött nyelvi, tartalmi és terjedelmi okok egyaránt megfogalmazódnak. Ezek olykor csak támogatják a jelenlegi református énekeskönyv kihagyásait, más esetekben további rövidítéseket is megfontolásra méltónak tartanak. A szerzők a túlságosan részletező ószövetségi vonatkozások, illetve a mai hívőkre kevésbé vonatkozó részek miatt javasolnak rövidítéseket pl. a 78., a 99. és a 146. zsoltár esetében. Ugyanilyen gyakran felmerül az egyes versszakok kihagyása a keresztyén hagyománytól távolabb álló átokzsoltárok (pl. a 109. és a 140. zsoltár) esetében is. Előfordul továbbá, hogy az archaikus nyelvezet vagy a túlságosan részletező képalkotás miatt tűnik szükségesnek a zsoltárszöveg rövidebbre szabása (pl. a 120. zsoltár esetében). Összességében az látszik tehát, hogy a praktikum és érthetőség szempontjából a szerzők az 1948-as énekeskönyv kihagyásain túl is számos esetben üdvösnek tartanák a zsoltárok rövidítését.

A szerzők az adattár és kommentár bevezetőjében hangsúlyozzák, hogy a szövegváltoztatásokkal kapcsolatos észrevételekben nem törekedtek a teljességre. Ebből adódóan nem ritkán következetlenségekre is bukkanhatunk, ti. amit egy-egy esetben változtatásra javasolnak, más esetben figyelmen kívül hagynak, de mint azt a legutóbbi kiadás bevezetőjében olvashatjuk: „a nem kommentált esetek a többiek fényében, illetve az általános szempontok alapján szintén értékelhetők" (42. o.). A szerzők szándéka szerint ugyanis a munka nem arra vállalkozott, hogy a Szenci-zsoltárok új és teljes szövegrevízióját végrehajtsa, hanem hogy a lehetőségekhez mérten elősegítse az új énekeskönyv munkálatait. Ám mi sem bizonyítja jobban az efféle munka nehézségét, mint hogy a bemutatott könyvnek rövid időn belül már a második, javított és bővített kiadása látott napvilágot. Nem elképzelhetetlen azonban, hogy az énekeskönyv munkálatainak befejezéséig a kötet újabb bővített és javított kiadása is napvilágot lát majd.

FEKETE KÁROLY

„Ó, Szent István, dicsértessék…”[1]

Madarász Kathy Margit ruhatervező, Ferenczy Noémi-díjas textilművész kiállítása méltó nyitánya lelkünk ünnepre hangolásának, az államalapítás jelentőségén való elgondolkodásnak, a magasba emelő gondolatok megfogalmazásának. A szent életű István királyról, a messziségből hont foglaló magyarságról és a hullámvölgyeket túlélő keresztyén élet dicséretéről csak ilyen tisztán és emelkedetten, aprólékos szorgalommal és leülepedett értékrenddel érdemes vallani.

Inspiráció, ihletettség, intuíció is beleszövődött a nemesen természetes len és francia selyemhernyó anyagokba, az öltözékekbe, a zászlókba. Nem egyszerűen ruhaköltemények és költői textilek között vagyunk, hanem több van itt: áradó szakralitással találkozhatunk a részletekben és a kiállítás egész hangulatában is. Egységben él itt az anyag, a szerkezet, a forma, a színvilág és a funkció. Igazolva érezzük az alkotó évekkel ezelőtti vallomását: „A gyönyörű anyagok, előkelő ünnepélyességük, a textilbe szőtt arany szálakkal díszített kelmék, a ruhákat tagoló, keretező díszes szegélyek, a pompázatosság s igényes megmunkálásuk vonzott. Magával ragadott az az emberi méltóság, amit ezek a ruhák kölcsönöznek és elvárnak viselőjüktől” (Magyar Iparművészet, 2001/1. 31).

Ebben a teremben együtt van a teremtett, a kölcsönzött és az elvárt emberi méltóságra törekvés. Kathy Margit ihletett stílusa egyszerűen *gyönyörködtető*. Gyönyörködtető, mert a művész kiegyensúlyozott munkáját bearanyozó csend, nyugalom, harmónia, a festőművész férj biztonságot adó szeretet-háttere is beleszövődött munkáiba. Ebben az emberséges alkotó folyamatban otthonosak, magától értetődőek és természetesek az ősi motívumok ismétlődő ritmikái, azok továbbgondolásai, motívum-szekvenciái, valamint a tőlük elváló formai, színbeli váltások.

Az ihlet megfoganása pillanatokhoz köthető, de az ötlet kihordása hosszútűrést igényel. Az alkotások forrásvidékei változatosak és messzire visznek

[1] A Madarász Kathy Margit kiállításának megnyitóján (Debrecen, 2013. augusztus 15., Kölcsey Központ Bényi Árpád-terme) elmondott szöveg szerkesztett változata.

vissza: a népművészet, a keleti keresztyénség egyházművészete, a történelmi ruhaviseletek tárháza, vagy olyan saját élmények, amelyek katartikus hatásukkal indítják el az alkotói folyamatot. Így születtek meg a szombathelyi textilbiennáléra a millenniumi öltözéksorozat darabjai, amelyek díjat is nyertek, s önkéntelenül újabb templominak szánt öltözékekkel folytatódtak. Elég volt az István királyra emlékezés, vagy a Saint Gallen-i apátság iniciálé-kiállítása a Déri Múzeumban, hogy hatásukra – rejtett utakon – bekövetkezzen az inspiráció, amelyet követtek az itt is látható fejedelmi öltözetek.

Kathy Margit ihletett stílusa a gyönyörködtetésen túl *üzenni* akar, és *motiválni* szeretne, mint ahogy *az igazi ünnepben is megjelenik az üzenet és a motiváció*. Egy olyan alkotóművész üzen és motivál, akit magával ragadott az az emberi méltóság, amelyet ezek a ruhák kölcsönöznek, és amelyet elvárnak viselőjüktől. Ez az emberi méltóságra rácsodálkozó elragadtatottság egy egészen más összefüggésrendszert teremt ebben a térben – az öltözeteknek, a hímzett falikárpitoknak és a zászlóknak.

Hol kaptuk az emberi méltóságot?

Az Édenben, ahol a ruha és öltözet-előtti ártatlanságban, nyíltan, kendőzetlenségben, paradicsomi állapotban élhetett az első ember. Az emberségével elégedetlen ember lázadása, a mezítelenségre való rádöbbenéssel kezdődik a ruhák története. Pilinszky János azt mondja e fájdalmas változásról: „ami a paradicsomban adott volt, azóta a tartózkodás és a lemondás állandó kiegészítésére, áldozatára szorul. Az aszkézis extázisára." (Pilinszky János: Szög és olaj, Vigilia Kiadó, Budapest, 245.)

Az első ruhát a bűnbe esett ember készítette, hogy eltakarja a nemek közötti különbséget. A Szentírás az eljátszott paradicsomi állapot után Isten gondoskodásának jeleként beszél a ruhakészítő Istenről (1Móz 2, 25). Szimbolikus és szakrális pillanat ez: a Gondviselő Isten felruház és táplál. Ez a gondviselő Isten hozta fel őseinket „Kárpát szent bércére".

S amikor a magyarság 1000 éves keresztyén életének dicséretéről beszélünk államalapításunkra emlékező nemzeti ünnepünk küszöbén, akkor az emberi méltóság elvesztésének és a ruhátlanság szégyenének a jelével kell szembesülnünk, a Krisztus keresztjével. A kereszthalál méltóságon aluli és mezítelenül végrehajtott gyalázat volt.

A keresztyén művészetben használatos tizenhárom-féle kereszt-típus egybeszerkesztése áll szemben a ruhátlan Éden-kárpitokkal és a királyi-fejedelemasszonyi öltözetekkel. Győzelmi zászló ez, amelynek köze van az öltözetvál-

táshoz is. A corpus nélküli keresztek feltámadás-szimbólumok, amelyek Isten hatalmának végső diadalát jelentik, mert az öltözetek öltözete az lesz, amikor a romlandó test romolhatatlanságba, a halandó halhatatlanságba öltözik! (1Kor 15, 53–54)

Ez a győzelmi zászló más és mély értelmű szabásmintát mutat. Pál apostol azt mondja a mindenkori keresztyéneknek: öltözzétek fel a Krisztust! Hogyan kell végrehajtani? Úgy, ahogyan a kiállítás rendezői üzenik és mutatják: a ruhák kölcsönözhetnek egy fajta emberi méltóságot, de az igazi emberi méltóság akkor képződik meg, ha a ruhaviselő ember életfolytatása megfelel egy elvárás-rendszernek.

A kiállítás öltözetei fölött István király egy-egy intelme erre az elvárás rendszerre emlékeztet. Nem a ruhán, hanem a fejben és a szívben kell hordani:

– „A szeretet gyakorlása vezet el a legfőbb boldogsághoz. Légy irgalmas minden erőszakot szenvedőhöz."
– „Légy szelíd, hogy sohase harcolj az igazság ellen. Légy becsületes, hogy szándékosan soha senkit gyalázattal ne illess. Ha becsületet akarsz szerezni, szeressed az igaz ítéletet."
– „Légy erős, nehogy a szerencse túlságosan felvessen, vagy a balsors letaszítson."
– „Az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő."
– „Ha hatalmadban akarod tartani lelkedet, türelmes légy. A türelmes királyok királykodnak, a türelmetlenek pedig zsarnokoskodnak."

Kathy Margit prédikáló öltözetei ebben az Édeni és Golgotai keretben arra emlékeztetnek, hogy a keresztyénség tanításában az *új ruha kegyelem-szimbólum.* A tékozló fiú atyja új ruhát nyújt, hogy demonstrálja a bocsánatot, az elfedezést, hogy visszafogadtatott az örökös. Pál beszél az új emberről, amelyet fel kell öltözni. A Jelenések könyve pedig láttatja a fehér ruhába öltözötteket, akik jönnek a nagy nyomorúságból és megkapják az üdvösség koszorúit, mégpedig virágokból, azzal a természetességgel, amilyen ideillően állnak itt kiállítási tárggyá szervesülve Sándorné Fehér Gyöngyi virágkötő mester kompozíciói…

Megrendítő fehérruha-élményem jut eszembe, ha ránézek a Megváltó áldozatát idéző zászlókra, a Gondviselést idéző királyi öltözetekre és az elveszett-visszaszerzett paradicsom ábrázolásaira. 1980-ban a veszprémi tv-filmszemle

Gálaestjén lépett fel utoljára a nyilvánosság előtt a nagybeteg Mezei Mária színművésznő. Hófehér, egész testét eltakaró ruhát viselt, s utánozhatatlanul őszintén szavalta ebben az angyali öltözetben Babits Mihály *Zsoltár gyermek-hangra* című versét, amelynek most csak egy részét elevenítem fel:

„Az Úristen őriz engem
mert az ő zászlóját zengem.
Ő az Áldás, Ő a Béke
nem a harcok istensége.
Ő nem az a véres Isten:
az a véres Isten nincsen.
Kard ha csörren, vér ha csobban,
csak az ember vétkes abban.
Az Úristen örök áldás,
csira, élet és virágzás."

Legyen *áldás, élet és virágzás* a kiállító Művésznőn, István király emlékezetén és nemzeti ünnepünkön!

E SZÁMUNK SZERZŐI

ARANY LAJOS – *irodalmár, műkritikus*
BERTHA ZOLTÁN – *irodalomtörténész*
FEKETE KÁROLY – *gyakorlati teológus*
JANDÁCSIK PÁL – *egyetemi hallgató*
KENYHERCZ RÓBERT – *nyelvész*
KINDA ISTVÁN – *néprajzkutató, főmuzeológus*
OLÁH RÓBERT – *régikönyvkutató, könyvtáros*
SZABÓ LÁSZLÓ – *egyháztörténész*
TAKÁCS JUDIT – *finnugrista nyelvész*
VITÉZ FERENC – *irodalmár, vizuáliskommunikáció-kutató*

MADARÁSZ KATHY MARGIT
Ferenczy Noémi-díjas ruhatervező iparművész
„Templomi I." című öltözék kompozíciójának részletei
a 38., 62., 116 és 126. oldalakon láthatók